અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

ગુજરાત વડી અદાલત, અમદાવાદ

વિશેષ ફોજદારી અરજી નં. ૩૪૧૯ / ૨૦૨૦

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી

અને

માનનીય ન્યાયામૂર્તિ શ્રી નિર્ઝર એસ. દેસાઈ

==

૧	શું સ્થાનિક સમાવારપત્રોના રિપોર્ટર્સને ચુકાદો જોવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે?	હા
૨.	રિપોર્ટર્સને સંદર્ભિત કરવાં કે નહિ?	હા

૩.	શું ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવાં ઇચ્છે છે?	ના
૪.	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણ, ૧૯૫૦ ના અર્થઘટન કે તેનાં હેઠળ કરવામાં આવેલ કોઇ હુકમ સબબ કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રશ્ન સમાવિષ્ટ છે?	ના

==

સપના ગેહલોત તે દેવેન્દ્ર સિંહ ગેહલોતના પત્ની વતી પાવર ઑફ એટર્ની ધારક કુલદીપ સિંહ ચૌહાણ

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય

==

ઉપસ્થિતિ: અરજદાર(ઓ) ક્રમાંક ૧ તરફથી તથા સામાવાળા(ઓ) ક્રમાંક ૩, ૪, ૫ તરફથી શ્રી કર્મેન્દ્ર સિંહ સાથે શ્રી ભુવનેશ ગહલોત(૧૦૨૮૬), સામાવાળા(ઓ) ક્રમાંક ૨ તરફથી શ્રી આશિષ બી દેસાઈ(૫૧૬૩), સામાવાળા(ઓ) ક્રમાંક ૧ તરફથી સુશ્રી જીર્ગા ઝવેરી, એ.જી.પી.(૨)

==

કોરમ: માનનીય સુશ્રી ન્યાયાધીશ સોનિયા ગોકાણી

અને

માનનીય ન્યાયામૂર્તિ શ્રી નિર્ઝર એસ. દેસાઈ

તારીખ : ૨૭/૦૧/૨૦૨૨

સી.એ.વી. ચુકાદો

(માનનીય સુશ્રી ન્યાયમૂર્તિ સોનિયા ગોકાણી)

૧. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ આ હાલની અરજિના માર્ગે, અરજદાર–માતા હેબિયસ કોર્પસની રિટ માગી આ અદાલતને વિનંતી કરે છે કે તેના નાબાલિક સંતાનો, એટલે કે લિયોન ગિલિયન સિંહ ગેહલોત, પૌરુષ સિંહ ગેહલોત અને થારૂન સિંહ ગેહલોતને હાજર કરવામાં આવે. નાબાલિક સંતાનો અને માતા — બધાં જ ન્યૂઝીલેન્ડના નાગરિકો છે અને પિતાને ન્યૂ–ઝીલેન્ડના કાયમી નિવાસીનો દરજ્જો પ્રાપ્ત છે. અરજદાર, ન્યૂઝીલેન્ડની વડી અદાલત દ્વારા એસજી વિ. જીએસજી, (૨૦૧૯) એનઝેડએચસી ૨૫૨૩ માં તા. ૦૪.૧૦.૨૦૧૯ના રોજ પસાર કરાયેલા વાલીત્વ હુકમ અને તા. ૧૧.૧૦.૨૦૧૯ના અન્ય હુકમને અનુરૂપ, નાબાલિક સંતાનોને પરત મોકલવાના હુકમની માંગ કરે છે; તે આ આધાર પર કે સામાવાળા ક્રમાંક ૨, ૩ અને ૪ દ્વારા સંતાનોને ભારત ખાતે લાવવું અને અહીં રોકી રાખવું સંપૂર્ણપણે ગેરકાયદેસર અને ખોટું છે. તથ્યાત્મક પરિપ્રેક્ષ્ય: ૨. હાલની અરજી તરફ દોરી ગયેલા તથ્યો નીચે સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે રજૂ કરવામાં આવે છે:

૨.૧ અરજદારનો સામાવાળા ક્રમાંક ૨ સાથે દિનાંક ૧૬.૦૫.૨૦૧૦ના રોજ લગ્ન થયા હતા. આ વૈવાહિક સંબંધમાંથી ત્રણ સંતાનોનો જન્મ થયો, જેમાંથી આ અરજી રજૂ કરવામાં આવી તે સમયે ૨૦૧૭ના વર્ષમાં બે સંતાનો, એટલે કે જોડિયા તરુણ સિંહ અને પૌરુષ સિંહ, અનુક્રમે ૨ વર્ષ અને ૧૧ મહિનાના હતા. સંતાનોનો જન્મ ન્યુ ઝીલેન્ડમાં થયો હતો. સામાવાળા ક્રમાંક ૨ અરજદારને ઑક્ટોબર, ૨૦૧૦માં ન્યુ ઝીલેન્ડ લઈ ગયો હતો અને તે ૨૦૧૨થી ન્યુ ઝીલેન્ડની કાયમી નિવાસી બની હતી. પતિ ૨૦૦૨થી ન્યુ ઝીલેન્ડમાં રહે છે અને કામ કરે છે તથા તે પણ ન્યુ ઝીલેન્ડનો કાયમી નિવાસી છે.

૨.૨ તા. ૦૬.૦૮.૨૦૧૫ના રોજ અરજદારાને સામાવાળા નં. ૨ની બહેનના લગ્નમાં હાજરી આપવા હેતુસર ભારત મોકલવામાં આવી હતી અને ભારત પહોંચ્યા પછી તેને લગ્નમાં હાજર રહેવા દેવામાં આવી નહોતી તથા તેને પોતાનો મોટો પુત્ર ભારતમાં પોતાની સાસુ લક્ષ્મીબેન ગેહલોટ પાસે રાખવા માટે મજબૂર કરવામાં આવી હતી અને પતિએ તેને કહ્યું હતું કે જોડિયા બાળકો બહુ નાના છે, તેથી તે મોટા પુત્રને ભારતમાંથી ન્યુ ઝીલેન્ડ લઈ આવશે, પરંતુ તા. ૨૩.૧૧.૨૦૧૫ પછી એવું ક્યારેય બન્યું નહોતું. તે જોડિયા બાળકો સાથે પાછી ન્યુ ઝીલેન્ડ ફરી ગઈ. દરમિયાન, તેણે ભારતમાં તેના પુત્રને સ્થાનિક શાળામાં દાખલ કરાવ્યો, જ્યારે તે અગાઉથી જ ન્યુ ઝીલેન્ડમાં કિન્ડરગાર્ટનમાં નોંધાયેલો હતો.

૨.૩ અરજદાર વધુમાં રજૂ કરે છે કે તા. ૧૪.૧૦.૨૦૧૭ના રોજ સામાવાળા નં. ૨–પતિએ પત્નીને જોડિયા બાળકો સાથે અમદાવાદ લાવ્યો હતો અને પોતાની પત્નીને એવું જણાવ્યું હતું કે મુલાકાતનો હેતુ તેની માતાનું ઓપરેશન છે, જે ક્યારેય થયું જ નહોતું અને ભારત આવ્યા પછી તેણે પોતાની પત્નીને પોતાની માતા (એમ્સ. લક્ષ્મી ગેહલોત) પાસે ક્યારેય લઈ ગયો નહોતો અને તેને રાધિકા પ્લેસ નામની હોટેલમાં ૧૫ દિવસ સુધી રાખી હતી અને ત્યારબાદ તેને ભાડાના મકાનમાં મોકલી આપવામાં આવી હતી.

૨.૪ વધુમાં એવું પણ અભિપ્રેત કરવામાં આવ્યું છે કે તા. ૧૫.૧૧.૨૦૧૭ ના રોજ સામાવાળા ક્રમાંક ૨ પતિ તમામ બાળકોને સાથે લઈ ગયો અને પત્નીને છોડી ચાલ્યો ગયો. તેણે પત્નીને આ બાબતની જાણ પણ કરી કે બાળકોને પરત આપવામાં આવશે નહીં અને હવે તેને તેની સાથે રહેવામાં કોઈ રસ નથી. તેણે બાળકોને પાછા સોંપવાનો પણ ઇનકાર કર્યો છે અને બાળકોની કસ્ટડી તથા છૂટાછેડા માટે અરજીફરિયાદ દાખલ કરી છે.

૨.૫ અરજદાર–પત્નીએ કમિશનર કચેરીમાં એવી ફરિયાદ નોંધાવ્યા પછી કે તેના પતિ–સામાવાળા નં. ૨ બાળકો અને તેમના પાસપોર્ટ સાથે ગાયબ થઈ ગયા છે, તેણે આ બાબતની જાણ ન્યૂ ઝીલેન્ડ તથા ભારતીય દૂતાવાસને પણ કરી હતી.

૨.૬ અરજીમાં વધુમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે તા. ૨૪.૧૨.૨૦૧૭ના રોજ અમદાવાદ પોલીસે તેને જાણ કરી હતી કે તેના બાળકોને મહેસાણા સ્થિત

ડિવાઈન પબ્લિક સ્કૂલ નામની બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે; ત્યારબાદ તે પોતાના બાળકોને મળવા ત્યાં ગઈ, જ્યાં શરૂઆતમાં પ્રિન્સિપાલ દ્વારા તેને તે માટે ઈનકાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેણે પોલીસ અંગે વાત જણાવી ત્યાર પછી જ તેને ૧૦ મિનિટ માટે મળવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. તેમજ અરજદાર પોતાના સાથે બાળકોને લઈને નહીં જાય તે બાબતનું લખાણ પણ તેને બળજબરીપૂર્વક આપી દેવામાં આવ્યું હતું. પિતાએ તેમને એ કહીને શાળામાં દાખલ કર્યા હતા કે તેમની માતા નથી. બીજી વખત જ્યારે તે પોતાના બાળકોને મળવા ગઈ ત્યારે થારુણ સિંહ ગેહલોત નામના એક બાળકને તાવ હતો અને તે અસ્વસ્થ હતો; તેને હોસ્પિટલમાં લઈ જવા માટે પરવાનગી આપવાની તેણે વિનંતી કરી હતી, જે નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

૨.૭ શાળાના સત્તાધિકારીઓ દ્વારા હેરાનગતિ અનુભવતાં, તેણીએ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૭ હેઠળ અરજી કરી, જેમાં એવો દાવો કરવામાં આવ્યો કે બાળકો ગેરકાયદેસર અટકાયતમાં છે અને તેમની શોધ માટે શોધ વોરંટ જારી કરવામાં આવે. વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ, મહેસાણાએ એવું કહીને કસ્ટડીનો પ્રશ્ન સક્ષમ કુટુંબ અદાલત દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે તે માટે દિશાનિર્દેશ આપ્યો કે, જ્યારે સગીર બાળકો દાદીમાની કસ્ટડીમાં હોય ત્યારે તેમના વિરુદ્ધ શોધ વોરંટનો હુકમ થઈ શકતો નથી અને આવી કસ્ટડીને ગેરકાયદેસર બંધન તરીકે ગણાવી શકાતી નથી. તેમ છતાં, બાળકની કાનૂની કસ્ટડી અને વાલીપદનો પ્રશ્ન નક્કી કરવો જરૂરી રહેશે. તેણીને જાણ થઈ કે

પતિએ પોતાની બહેન શ્રીમતી વિનિતા ગેહલોટ અને પોતાની માતા લક્ષ્મી ગેહલોટના હકમાં પાવર ઑફ એટર્ની આપી હતી.

૨.૮ તા. ૨૫.૦૨.૨૦૧૮ના રોજ, અરજદારે ન્યૂ–ઝીલેન્ડ પરત જવાનું પસંદ કર્યું, કારણ કે તેણીને જાણ થઈ હતી કે પતિ ન્યૂ ઝીલેન્ડ ભાગી ગયો હતો. અરજદારે ન્યૂ–ઝીલેન્ડની વડી અદાલતમાં સંતાનોની કસ્ટડી અંગે અરજી દાખલ કરી અને તેઓ ન્યૂ–ઝીલેન્ડના નાગરિકો હોવાથી તેમને ન્યૂ–ઝીલેન્ડ પરત મોકલવાની માંગણી કરી. તેણી લાભદાયક રોજગારમાં પણ છે અને સંતાનોનું ભરણપોષણ કરવા માટે આર્થિક રીતે સક્ષમ છે.

૨.૯ ન્યૂ–ઝીલેન્ડ ગયા બાદ, અરજદારે બાળકોનો સંપર્ક કરવા માટે ડિવાઇન પબ્લિક સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલને ફોન કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, तथापि, તેને જણાવવામાં આવ્યું કે પતિ–પત્ની વચ્ચે વિવાદિત કાર્યવાહી ચાલુ હોવાથી બાળકોને શાળામાંથી કાઢી લેવામાં આવ્યા છે. ન્યૂ ઝીલેન્ડમાં કસ્ટડી અરજીમાં પતિએ આપેલા પોતાના સંક્ષિપ્ત જવાબમાં જણાવ્યું હતું કે બાળકો બેંગલોર બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં છે અને ન્યૂ–ઝીલેન્ડ વડી અદાલતમાં કસ્ટડી અરજી દાખલ થયા પછી શાળા બદલવાનો આ નવો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેણે અદાલત સમક્ષ પરવાનગી આપી હતી કે માતા વીડિયો કૉલ દ્વારા બાળકો સાથે વાત કરી શકે. તેણે તે કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, तथापि, ગ્લોબલ રેસિડેન્શિયલ સ્કૂલના વોર્ડને જણાવ્યું કે બાળકો માત્ર રવિવારે સાંજે ૦૭:૦૦ વાગ્યાથી ૦૮:૦૦ વાગ્યા સુધી જ વાત કરી શકે, જે ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાં રાત્રે ૦૧ વાગ્યાનો

સમય થાય છે, અને તેથી તેના માટે તે અત્યંત મુશ્કેલ બન્યું. તેણે પતિને વિનંતી કરી હતી કે કુટુંબજીવન અને બાળકોના ભવિષ્યને બરબાદ ન કરે.

૨.૧૦. તેણીનું કહેવું છે કે પોલીસ સમક્ષ ફરિયાદ કરવામાં આવ્યા બાદ તેણીને તા. ૨૭.૧૨.૨૦૧૮ના રોજ પોતાનો પાસપોર્ટ મળ્યો હતો. ન્યૂ-ઝીલેન્ડ હાઇકોર્ટે અધિકારક્ષેત્રના પ્રશ્ન પર વિચારણા કરીને વિગતવાર હુકમ કર્યો હતો કે બાળકોના સંરક્ષણાધિકારનો નિર્ણય કરવા માટે ન્યૂ ઝીલેન્ડ વડી અદાલતને અધિકારક્ષેત્ર છે. પતિએ કાર્યવાહીમાં ભાગ લીધો હતો અને નણંદ (સામાવાળા ક્રમાંક ૪) તેમજ સાસુ (સામાવાળા ક્રમાંક ૩) એ પણ ન્યૂ ઝીલેન્ડ વડી અદાલતમાં કસ્ટડી કાર્યવાહી દરમ્યાન સોગંદનામાં દાખલ કર્યા હતા. બંને પક્ષોની વિગતવાર રજૂઆતો સાંભળ્યા બાદ, અદાલતે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ પતિને તા. ૨૦.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ ત્રણેય બાળકોને પાછા ન્યૂ ઝીલેન્ડ વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં લાવવા માટે નિર્દેશ આપ્યો હતો.

૨.૧૧ અગાઉના હુકમના અનુસંધાનમાં, ન્યૂ-ઝીલેન્ડની હાઇકોર્ટે ૧૦.૦૫.૨૦૧૯ના રોજ વધુ એક હુકમ પસાર કરીને પતિને બાળકોને ન્યૂ-ઝીલેન્ડ પરત મોકલવા માટેની મુસાફરીની વ્યવસ્થા (ફ્લાઇટ ટિકિટો સહિત) કરવાની દિશા આપી.

૨.૧૨ ન્યૂ-ઝીલેન્ડની હાઇકોર્ટે બાળકો માટે એક વકીલની પણ નિમણૂક કરી હતી અને ઓરાંગા તમારિકી – મિનિસ્ટ્રી ફોર ચિલ્ડ્રનના મુખ્ય કાર્યપાલક (મુખ્ય કાર્યપાલક) ની પણ નિમણૂક કરી હતી તથા ભારત ગણરાજ્યની તમામ ન્યાયિક

અને વહીવટી સત્તાઓને સહાયતા પૂરી પાડવા વિનંતી કરી હતી, જેથી બાળકોને શક્ય તેટલા વહેલા ન્યૂ-ઝીલેન્ડના અધિકારક્ષેત્રમાં પરત મોકલવામાં આવે. વિગતવાર અને સુવિચારિત હુકમમાં, ન્યૂ-ઝીલેન્ડની હાઈકોર્ટે બાળકોના કલ્યાણ અને શ્રેષ્ઠ હિતને સુનિશ્ચિત કર્યા હતા અને એવું પણ નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે બાળકોને ન્યૂ-ઝીલેન્ડમાંથી ગેરકાયદેસર રીતે દૂર કરવામાં આવ્યા હતા.

૨.૧૩ અરજદારને ત્યારથી ન્યૂ-ઝીલેન્ડનું નાગરિકત્વ મંજૂર કરવામાં આવ્યું હોવાથી, તેણીને પોતાના પરિવાર અને બાળકો સાથે ન્યૂ-ઝીલેન્ડમાં રહેવાની યોજના છે.

૨.૧૪ ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલત દ્વારા બાળકો માટે સ્વતંત્ર વકીલ તરીકે નિયુક્ત કરાયેલ સુશ્રી ઉષા પટેલે પણ આ અદાલત સમક્ષ આ અરજી દાખલ કરવા હેતુસર સોગંદનામું કર્યું છે.

૨.૧૫ અરજદારએ આ બાબતે દુઃખ વ્યક્ત કર્યું છે કે સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન તેણીને તેના સંતાનોથી વંચિત રાખવામાં આવી છે અને સંતાનો ભારતીય નાગરિકો નથી તથા સામાવાળા ક્રમાંક ૨ એ સામાવાળા ક્રમાંક ૩ અને ૪ સાથેની સાંઠગાંઠમાં બળજબરીપૂર્વક કસ્ટડી કબજે કરી લીધી છે.

૨.૧૬ અન્ય કોઈ અસરકારક ઉપાય ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, તે હેબિયસ કોર્પસની આ રિટ સાથે આ અદાલત સમક્ષ હાજર છે અને નીચે મુજબની અરજઓ કરી છે:

"ક...

એ. લોર્ડશીપ્સ વર્તમાન અરજી મંજૂર કરવા કૃપા કરે;

બી. આપના લોર્ડશીપ્સ કૃપા કરીને હેબિયસ કોર્પસની રિટ જારી કરીને સામાવાળાઓને આદરણીય અદાલત સમક્ષ નામ દર્શાવેલ ત્રણેય બાળકો, એટલે કે (૧) લિયોન ગિલિયન સિંહ ગેહલોત, (૨) પૌરુષ સિંહ ગેહલોત અને (૩) થારુન સિંહ ગેહલોતને હાજર કરવા નિર્દેશ આપે, જેથી તેમને તેમના સંબંધિત દેશમાં મોકલી શકાય.

સી. આપના લોર્ડશીપ્સ કૃપા કરીને વર્તમાન અરજીના પ્રવેશ તથા અંતિમ સુનાવણી બાકી રહે ત્યાં સુધી ખાનગી સામાવાળા ક્રમાંક ૨ થી ૪ ને અરજદાર સાથે વાતચીત કરવા દિશાનિર્દેશ આપવાના સ્વરૂપે આંતરિમ રાહત મંજૂર કરે તેવી વિનંતી છે;

ડી. ન્યાયના હિતમાં યોગ્ય, ન્યાયસંગત અને ઉચિત માનવામાં આવે તેવી અન્ય કોઈ અથવા વધુ રાહત કૃપા કરીને મંજૂર કરવામાં આવે."

૩. આ અદાલત સમક્ષ તા. ૧૯.૦૮.૨૦૨૦ના રોજ, અરજદાર તરફથી હાજર રહેલ વિદ્વાન વકીલ શ્રી કર્મેન્દ્ર સિંહે દલીલ કરી હતી કે સ્પષ્ટ રીતે, ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલતના હુકમના અમલીકરણને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવી રહ્યો છે અને બાળકોની કસ્ટડી મેળવવા માટે માતાને દરવાજેથી દરવાજે ભટકાવવામાં આવી રહી છે. પરિવાર અદાલતે પણ વિવિધ અરજીમાં દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતાના ઓર્ડર ૬ નિયમ ૧૧ હેઠળ તા. ૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના તેના હુકમ દ્વારા

કસ્ટડી અંગેની મુખ્ય અરજિ નામંજૂર કરી હતી અને પતિ દ્વારા બાળકોની કસ્ટડી મંજૂર કરવાની વિનંતી નામંજૂર થયેલ હોવાથી તે તેમાં સફળ થયો નથી અને તેણે આગળ કોઈ પડકાર પણ કર્યો નથી.

૩.૧ આ અદાલતે નોટિસ જારી કરી હતી અને બાળકોને અમદાવાદની સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલતમાં વિડિયો કોન્ફરન્સિંગ દ્વારા અમારી સમક્ષ હાજર કરવા નિર્દેશ કર્યો હતો, કારણ કે કોવિડ–૧૯ વાયરસને કારણે સર્જાયેલી મહામારીને લીધે શારીરિક સુનાવણી માન્ય ન હતી.

૩.૨ તા. ૧૯.૦૮.૨૦૨૦ના રોજ આ અદાલતે નીચે મુજબનો હુકમ કર્યો છે:

"૧. આ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ ન્યૂ ઝીલેન્ડની નાગરિક દ્વારા, તેણીના મુકત્યારનામાધારક મારફતે, હેબિયસ કોર્પસની રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ જારી કરવાની માગણી સાથે દાખલ કરાયેલ અરજી છે, જેથી તેણી પોતાના બાળકો સુધી પહોંચી શકે; જેમાં એકની ઉંમર ૦૬ વર્ષ છે અને જોડિયા બાળકોની ઉંમર ૦૫ વર્ષ છે. તેણીએ એવી ફરિયાદ રજૂ કરી છે કે સામાવાળા નં.૨ બાળકોને ન્યૂ ઝીલેન્ડમાંથી લઈ ગયો છે અને ન્યૂ ઝીલેન્ડની વડી અદાલત સમક્ષ પણ આંખમિચોલીનો ખેલ રમી રહ્યો છે. ન્યૂ ઝીલેન્ડની અદાલતોના આદેશોનો અમલ ટાળવા માટે તેણે જે સ્પષ્ટ અને ઉદ્ધત રીત અપનાવી છે, તે ત્રણ નાનાં બાળકોની માતાની ફરિયાદ અને વ્યથા છે, જે બાળકોની કસ્ટડી મેળવવા માટે એક દરવાજેથી બીજા દરવાજે ભટકી રહી છે. તેણીની આ પણ ફરિયાદ છે કે શરૂઆતમાં બાળકો મહેસાણાની ડિવાઇન લાઇફ

પબ્લિક સ્કૂલમાં હતા અને અદાલતી કાર્યવાહી ટાળવા માટે તેમને બેંગલોર ખસેડવામાં આવ્યા હતા. ૨. અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ શ્રી કર્મેન્દ્ર સિંહ સાથે વિદ્વાન વકીલ શ્રી ભુવેનેશ ગહલોતને અમે સાંભળ્યા છે. તેમણે અમારું ધ્યાન આ બાબત તરફ દોર્યું કે પતિએ પરિવાર અદાલતમાંથી પણ કસ્ટડી મેળવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, પરંતુ તેમાં પણ તેને સફળતા મળી નહોતી. વિવિધ સિવિલ એપ્લિકેશન નં.૧૨૯૧ ઓફ ૨૦૧૭ માં અદાલતે નાગરિક કાર્યવાહી સંહિતાના હુકમ ૬ નિયમ ૧૧ હેઠળ તા.૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના પોતાના હુકમ દ્વારા બાળકોની કસ્ટડી બાબતની મુખ્ય અરજી ફગાવી દીધી હતી. બાળકોની કસ્ટડી આપવાની વિનંતિ નકારવામાં આવી તે પછી તેને પડકારવામાં આવી નથી.

૩. અરજદાર પક્ષના વિદ્વાન વકીલે યશેદા સાહુ વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય, ૨૦૨૦ આઈસીઈએસ એસસી ૬૫૬૩૬ ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલા નિર્ણય પર આધાર રાખી એવી દલીલ કરી છે કે સમાન આધારે બાળકોની કસ્ટડી માતાને સોંપવામાં આવે. જ્યારે તેણીને તેમની કસ્ટડીથી વંચિત કરવામાં આવી ત્યારે તેઓ ખૂબ નાનાં હતાં અને વિવિધ અદાલતો સમક્ષ સફળતા પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પણ બાળકો હજુ તેની પાસેથી દૂર છે.

૪. તા. ૨૧.૦૮.૨૦૨૦ના રોજ પરત ફરવા યોગ્ય નોટિસ બહાર પાડો. શ્રી માનન મહેતા, વિદ્વાન અધિક જાહેર અભિયોજક, સામાવાળા–રાજ્ય તરફથી અને તેની વતી નોટિસની બજવણીનો ત્યાગ કરે છે. સામાવાળા ક્રમાંક ૨ થી ૪

ને સામાવાળા ક્રમાંક ૫ મારફતે નોટિસની બજવણી કરવી. સામાવાળા ક્રમાંક ૫ ને, જો અમદાવાદ શહેર સિવિલ અને સત્ર અદાલતમાંથી વિડિયો કોન્ફરન્સિંગ દ્વારા કોર્પસને આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાવવામાં કોઈ મુશ્કેલી હોય, તો હુકમનું પાલન સુનિશ્ચિત થાય તે માટે શક્ય તમામ સહાય મેળવવા માટે તે સીધા પોલીસ કમિશનર, અમદાવાદનો સંપર્ક કરશે.

૫. આ હુકમની એક નકલ શ્રી મહેતા, વિદ્ઘાન વધારાના જાહેર અભિયોજકને પણ આપવામાં આવશે, જે તેના અનુસંધાને વિદ્ઘાન જાહેર અભિયોજકને જાણ કરશે અને આ બાબતે પોલીસ કમિશનર સાથે સીધી વાતચીત કરી શકશે. "

૩.૩ તારીખ ૨૧.૦૮.૨૦૨૦ના રોજ બાળકોને અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા અને આ અદાલતે નીચે મુજબનો હુકમ કર્યો હતો:

"૧. અમારા તા. ૧૯.૮.૨૦૨૦ ના હુકમના અનુસંધાને, જેમાં અમે કોર્પસને અમારી સમક્ષ હાજર કરવાની દિશા આપી હતી, આજે ત્રણેય બાળકોને સિટી સિવિલ અદાલતમાં ગોઠવાયેલ વિડિયો કોન્ફરન્સ મારફતે, સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલતના માનનીય ન્યાયાધીશ શ્રીમતી પ્રીત કમલ રામની હાજરીમાં, અદાલત સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યા છે.

૨. અમે નોંધ કરી શકીએ છીએ કે શરૂઆતમાં સામાવાળા નં.૨એ કોર્પરા રજૂ કરવાનું ટાળવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, તેમ છતાં, આ અદાલતના દૃઢ આગ્રહ તથા સામાવાળા નં.૨નું પ્રતિનિધિત્વ કરતા વિદ્ઘાન વકીલ શ્રી દેસાઈએ તેમને

આપેલી સલાહના અનુસંધાને, બાળકોને સિંટી અદાલત સમક્ષ લાવવામા આવ્યા હતા. આ અદાલતને વીડિયો કોન્ફરન્સ દ્વારા બ્રેકઆઉટ રૂમમાં તેમની સાથે વાત કરવાની તક મળી હતી અને તેઓ શારીરિક રીતે જે સિટી સિવિલ અદાલત સમક્ષ હાજર થયા હતા, તે અદાલતના વિદ્વાન ન્યાયાધીશને પણ તેમની સાથે વિસ્તૃત અને સ્નેહપૂર્ણ વાતચીત કરવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી. આ તબક્કે અમે બાળકો સાથે થયેલી વાતચીતનું પુનરુચ્ચારણ કરવાનું ઈચ્છતા નથી અને જો આવશ્યક બનશે, તો મામલાનો અંતિમ નિર્ણય કરતી વખતે તે જ બાબત નોંધમાં લઈશું. હાલમાં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશ શ્રીમતી પ્રીતકમલને બાળકોની મુલાકાત અંગે સંક્ષિપ્ત અહેવાલ તૈયાર કરવા વિનંતી કરવામાં આવે છે.

૩. હાલ માટે, અમારો પ્રયાસ ત્રિવિધ છે. પ્રથમ, અમે ઈચ્છીએ છીએ કે અરજદાર માતાને અમારી હાજરીમાં વિડિયો કોન્ફરન્સ દ્વારા બાળકોને મળવા આપવામાં આવે, જેના માટેની આગામી તારીખ ૨૬.૮.૨૦૨૦ રાખવામાં આવે. દ્વિતીય, સામાવાળા ક્રમાંક ૨ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી દેસાઈએ જવાબી સોગંદનામું દાખલ કરવા માટે વિનંતી કરી છે, કારણ કે તેમની પાસે અરજાની નકલ પણ ઉપલબ્ધ નથી. તેમને તેની નકલ આપવામાં આવે અને તેઓ બીજી બાજુને અગાઉથી નકલ આપીને ૨૬.૮.૨૦૨૦ સુધીમાં જવાબી સોગંદનામું દાખલ કરી શકે. તૃતીય અને સર્વાધિક મહત્વનું એ છે કે, કારણ કે આ બાબત ત્રણ બાળકોના ભવિષ્ય તથા તેમના માતા–પિતાના પરસ્પર સંબંધને લગતી છે, અને તેઓ પતિ–પત્ની છે તે વાત તો ઉલ્લેખનીય છે જ, તેથી અમે બંને

પક્ષોના વિદ્વાન વકીલોને, આ અદાલતના અધિકારીઓ તરીકે, અદાલત આ મુદ્દાઓ પર વાસ્તવમાં નિર્ણય આપે તે પહેલાં, આ બાબતમાં ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રશ્નોનું સૌહાર્દપૂર્ણ રીતે નિરાકરણ લાવવાની સંભાવના અજમાવવા વિનંતી કરી છે.

૪. ન્યૂઝીલેન્ડ ખાતે અરજદાર સાથે વિડિયો કૉન્ફરન્સના હેતુસર તથા ત્યારબાદ આગળની કાર્યવાહી કરવા માટે આ મામલો ૨૬.૮.૨૦૨૦ના રોજ સવારે ૧૦:૩૦ વાગ્યે મુકાશે. ત્રણેય બાળકોને સવારે ૧૦.૧૫ વાગ્યે શહેર દીવાની અને સત્ર અદાલતમાં લાવવામાં આવશે.

૫. ત્યાં સુધી, સામાવાળા નં.૨ પોતાનું હાલનું અમદાવાદનું નિવાસસ્થાન બદલી શકશે નહીં તથા તે આ બાળકોની વ્યવસ્થામાં કોઈપણ ફેરફાર કરશે નહીં. સાદા વેશમાં, આગામી તારીખ સુધી કોઈ અનિચ્છનીય ઘટના ટાળવા માટે સામાવાળા પી.આઈ. દ્વારા એક સુરક્ષા કર્મચારી નિયુક્ત કરવામાં આવશે.

૬. વિદ્વાન વકીલ શ્રી દેસાઈને પોતાની હાજરી નોંધાવવા માટે પરવાનગી આપવામાં આવે છે. હવેથી તેમનું નામ રજિસ્ટ્રી દ્વારા કાર્યવાહીની યાદીમાં દર્શાવવામાં આવશે.”

૩.૪ ત્યારબાદ, વિવિધ પ્રસંગોએ શહેર દીવાની અને સત્ર અદાલતના વિદ્વાન ન્યાયાધીશ સુશ્રી પી.ટી. રામની હાજરીમાં, અમે વિડિયો પરિષદ દ્વારા માતાની મુલાકાતને મંજૂરી આપી હતી, જે સૌહાર્દપૂર્ણ રીતે ચાલી હતી. વિદ્વાન

ન્યાયાધીશનો અહેવાલ પણ અભિલેખનો ભાગ બને છે, જેના વિષે અમે અનુગામી તબક્કે ચર્ચા કરીશું.

<u>પ્રત્યુત્તરરૂપ સોગંદનામું:</u>

૪. આ તબક્કે, સામાવાળા ક્રમાંક ૨–પતિ શ્રી દેવેન્દ્ર સિંહ ગેહલોત દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલ જવાબરૂપ સોગંદનામાનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે, જેમાં તેમણે અરજીમાં કરાયેલા તમામ નિવેદનોનો ઇનકાર કર્યો છે. તેમણે અરજીની જાળવાપાત્રતા અંગે પ્રાથમિક વાંધો ઉઠાવ્યો છે, તે આધારે કે બાળકોની કસ્ટડી તેમના જૈવિક પિતા પાસે છે અને તેને કોઈ રીતે ગેરકાયદેસર અથવા કાયદા વિરુદ્ધ ગણાવી શકાય નહીં અને તેથી, રીટની કાર્યવાહી ગેરસમજ પર આધારિત છે. વધુમાં, તેમના કહેવા મુજબ, તેમણે અમદાવાદ સ્થિત કુટુંબ અદાલત સમક્ષ વૈવાહિક વિચ્છેદની કાર્યવાહી, કુટુંબ દાવો ક્રમાંક ૮૩૦ સન ૨૦૧૯ તરીકે દાખલ કરી હતી. વધુમાં, અરજદારને સામાવાળા–પતિના સરનામાની જાણ હતી અને બાળકો અંગે તે સામાવાળા–પતિના મોબાઇલ ફોન પર સંપર્ક કરતી હતી અને તેથી, હેબિયસ કોર્પસ દ્વારા બાળકોની કસ્ટડી માંગી શકાય નહીં. વધુમાં, તેમણે આ આધારે પણ વાંધો લીધો છે કે જો તેણી પાસે ન્યૂ–ઝીલેન્ડની વડી અદાલતનો હુકમ છે, તો તેને આ અદાલત પાસેથી અન્ય કોઈ હુકમની જરૂર નથી. ન્યૂ–ઝીલેન્ડની વડી અદાલતના હુકમના અમલીકરણ માટે અમલ અરજી દાખલ કરવાનો વૈકલ્પિક ઉપાય તેણી પાસે ઉપલબ્ધ છે અને તેથી, આ અદાલતે પણ પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો નહીં.

૪.૧ વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે વિલંબ અને બેદરકારીના આધાર પર આ મામલો ગ્રાહ્ય રાખી શકાય તેમ નથી, કારણ કે નિત્યા આનંદ રાઘવન વિ. રાજ્ય (દિલ્હીનું એન.સી.ટી.) ના મામલામાં, જે (૨૦૧૭) ૮ એસ.સી.સી. ૪૫૪ માં અહેવાલિત છે, સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું જણાવ્યું છે કે બાળકોની કસ્ટડી સંબંધિત સંક્ષિપ્ત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ માત્ર ત્યારે જ કરવો જોઈએ, જ્યારે જે અદાલતમાં બાળકને લઈ જવામાં આવ્યો હોય તે અદાલતનો તાત્કાલિક અને ઝડપથી આશરો લેવામાં આવ્યો હોય. સર્વોપરી વિચારણા બાળકના હિત અને કલ્યાણની હોવી જ જોઈએ.

૪.૨ સામાવાળાના જણાવ્યા મુજબ, મોટો પુત્ર લિયોન ઓગસ્ટ, ૨૦૧૫ થી ભારતમાં છે અને નાની ઉંમરના જોડિયા સંતાનો ઑક્ટોબર, ૨૦૧૭ થી ભારતમાં છે. તેથી, આ પણ એક જાણપૂર્વકનો વિલંબ છે, જે કોઈપણ વિચારણાને પાત્ર નથી.

૪.૩ વધુમાં એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે હેબિયસ કોર્પસ અરજીમાં, જેમ સર્વોચ્ચ અદાલતે નિત્યા આનંદ રાઘવન વિ. રાજ્ય (એનસીટી ઓફ દિલ્હી) (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં નિર્ધારિત કર્યું છે, તેમ અદાલતે પ્રાથમિક તબક્કે એ તપાસવું આવશ્યક છે કે સગીર અન્ય કોઈ વ્યક્તિની કાયદેસર કે ગેરકાયદેસર કસ્ટડીમાં છે કે નહીં. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના એક મામલામાં કુદરતી વાલી તેની જૈવિક માતા હતી અને આવી સ્થિતિમાં માત્ર અસાધારણ પરિસ્થિતિમાં જ સગીરની કસ્ટડી તેની માતા પાસેથી દૂર કરીને પતિ અથવા બાળકના પિતા

સહિત અન્ય કોઈ વ્યક્તિને આપવાનો હુકમ કરી શકાય. સામાવાળા નં. ૨ મુજબ, અરજદાર–પત્ની સતત ઝઘડા કરતી અને ગાળાગાળી કરતી હતી. તેને ઘરકામમાં રસ નહોતો અને તે ગેરમહત્ત્વની બાબતો પર ઝઘડા ઊભા કરીને અસ્વસ્થ વાતાવરણ સર્જતી હતી. તેને પતિ તથા તેના કુટુંબ વિરુદ્ધ ખોટા અને નિરર્થક આક્ષેપો કરવાની ટેવ હતી, જેમાં તેના પોતાના ભાઈ–બહેન સાથે ગેરકાયદે સંબંધ હોવાના આક્ષેપોનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૪.૪ લગ્ન પછી તેણી ગર્ભધારણ કરી શકતી ન હોવાથી, દંપતીએ ઑકલેન્ડ ખાતે આઈ.વી.એફ.નો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ તે સફળ રહ્યો ન હતો. ત્યારબાદ, તેણીને ભારતમાં મોકલવામાં આવી અને બે વખત આઈ.વી.એફ. કરવામાં આવ્યું; પ્રથમ વખત લિયોનનો જન્મ થયો અને બીજી વખત જોડિયા બાળકોનો જન્મ થયો. બીજી વખત બાળકોને જન્મ આપવા તેણી ઈચ્છુક ન હતી તેવી પણ તેણે વધુ આક્ષેપો કર્યા છે. તેણીના બેદરકાર વર્તનના પરિણામે પ્રથમ બાળકનો જન્મ સમય પહેલાં થયો હતો અને બીજી ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન પણ તેણી સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા સાથે જીવન જીવવા માંગતી હતી અને તેથી તેણે સામાવાળા નં. ૨ને હેરાનગતિ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો તે બાબતે તેણે વિગતવાર વર્ણન આપ્યું હતું. અરજીકર્તાના પરિવારજનો દ્વારા પોતાની મારપીટ કરવામાં આવી હોવાનો પણ તેણે આક્ષેપ કર્યો છે, જેના કારણે તેણે પોતાના મોટાભાઈ પુત્રને પોતાની માતા અને બહેન પાસે મૂકી દીધો.

૪.૫ તેણે વધુમાં આક્ષેપ કર્યો છે કે જ્યારે જ્યારે તેની માતા તેની સાથે ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાં રહેવા જતી હતી, ત્યારે અરજદાર અસંતુષ્ટ રહેતી હતી અને માતા પાસે ઘરકામ કરાવવાની અપેક્ષા રાખતી હતી. તેણે એવો પણ આક્ષેપ કર્યો છે કે તેને બાળકો પ્રત્યે ઉદાસીનતા હતી અને વૃદ્ધાવસ્થામાં માતાને વૃદ્ધાશ્રમમાં મોકલવા માટે તે દબાણ કરતી હતી. તેણે વધુમાં અરજદાર દ્વારા બાળકો સાથે દુર્વ્યવહાર કરવામાં આવતો હોવાનો આક્ષેપ કર્યો છે. તેણીને ક્રોધ સંબંધિત સમસ્યા તથા અસામાન્ય વર્તન હતું. મનોચિકિત્સકે તેણીને જણાવ્યું હતું કે તેણી બાળકો પર તેથી ક્રોધિત થતી હતી કે બાળકો સામાવાળા નં. ૨નું પ્રતિક હતા; તેથી તેને બાળકોને હાનિ પહોંચાડવામાં આવશે તેવી આશંકા થઈ હતી.

૪.૬ આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, તેમણે જણાવ્યું કે અરજદારના વર્તનમાં કોઈ ફેરફાર ન થતાં, તેમણે અમદાવાદમાં ભાડાના મકાનમાં રહીવાનું પસંદ કર્યું. મોટો પુત્ર બાળપણથી જ તેની માતા સાથે રહેતો હોવાથી, તેઓ ભારતમાં પહેલેથી જ સ્થાયી થઈ ગયા છે; જોડિયા બાળકો ૧૪.૧૦.૨૦૧૭થી ભારતમાં છે. તેઓ ભારતીય પર્યાવરણ, ખોરાક અને જીવનશૈલીને અનુરૂપ થઈ ગયા છે. તેમણે હિન્દીને પોતાની પ્રથમ ભાષા તરીકે અપનાવી છે. તેમણે આ નાનાં બાળકો માટે પ્રવેશ મેળવ્યો છે. અરજદાર યોગ્ય રીતે સંભાળ રાખતી ન હતી અને તેની ક્રૂરતાએ હદ વટાવી દીધી હોવાથી, તેમણે અમદાવાદની પરિવાર અદાલત સમક્ષ ગાર્ડિયન્સ એન્ડ વોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૨૫ હેઠળ નાગરિક વિવિધ અરજી નં.

૧૨૯ ઓફ ૨૦૧૭ દાખલ કરવાનું પસંદ કર્યું અને તેમજ છૂટાછેડા માગતી પરિવાર વાદ નં. ૨૦૩૧ ઓફ ૨૦૧૭ પણ દાખલ કરી.

૪.૭ અરજદારે દિવાની પ્રક્રિયા સંહિતાના હુકમ ૭ નિયમ ૧૧ હેઠળ અરજી દાખલ કરી હતી અને કુટુંબ અદાલતે દિનાંક ૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના રોજ ઉક્ત અરજી મંજૂર કરી હતી.

૪.૮ સામાવાળા ક્રમાંક ૨એ, તેનાથી વ્યથિત થઈ, અનુક્રમે છૂટાછેડા અને સંતાનોની કસ્ટડી અંગેની અરજીઓ સામે ફર્સ્ટ અપીલ ક્રમાંક ૨ ઓફ ૨૦૧૯ અને ફર્સ્ટ અપીલ ક્રમાંક ૩ ઓફ ૨૦૧૯ દાખલ કરીને તે જને પડકાર્યો હતો. સંબંધિત કુટુંબ અદાલત સમક્ષ નવી કાર્યવાહી દાખલ કરવાની છૂટ સાથે તે અપીલો પરત ખેંચવામાં આવી હતી. તેથી, તેમણે આગ્રહપૂર્વક રજૂ કર્યું છે કે મહત્વપૂર્ણ તથ્યો દબાવી રાખવાના આધારે તેમજ ખોટી રજૂઆતના આધારે, તેણીને કોઈપણ વિવેકાધીન રાહત અપાવવી ન જોઈએ.

૪.૯ સામાવાળા ક્રમાંક ૨ દ્વારા વર્ષ ૨૦૧૯નો ફેમિલી સૂટ ક્રમાંક ૮૩૦ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો અને ફેમિલી અદાલતે તા. ૨૫.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ પસાર કરેલો આ હુકમ હાલ આ અદાલત સમક્ષ પડકારાધીન છે અને છૂટાછેડાની અરજિ ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલત સમક્ષ સામાવાળા ક્રમાંક ૨ દ્વારા તા. ૨૫.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ દાખલ કરાયેલ સોગંદનામાનો અભિન્ન ભાગ અને અવિભાજ્ય અંગ છે.

૪.૧૦ એ પણ રજૂ કરવામાં આવે છે કે અરજદાર બેરોજગાર છે અને તેણી પાસે આવકનું કોઈ સ્વતંત્ર સાધન નથી તથા વર્તમાન આર્થિક પરિસ્થિતિમાં તે સગીરના કલ્યાણની સંભાળ રાખવામાં અસક્ષમ છે.

૪.૧૧ એવો આક્ષેપપૂર્વક દાવો કરવામાં આવે છે કે તેણી અત્યંત ટૂંકા મિજાજવાળી સ્ત્રી છે અને ક્યારેક તે મનોવિકારગ્રસ્ત દર્દી જેવી વર્તે છે, જ્યારે સામાવાળા નં.૨ એસોસિએટ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ છે, તે બાળકોને ઉજ્જવળ ભવિષ્ય આપી શકે તેવી સ્થિતિમાં છે અને બાળકોની તમામ મૂળભૂત જરૂરિયાતો તેના દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવશે. બાળકોના સર્વોપરી હિતને ધ્યાનમાં લેવું આવશ્યક છે.

૪.૧૨ અરજદાર–પત્નીએ રાજસ્થાન ખાતેની કુટુંબ અદાલત સમક્ષ દામ્પત્ય સહવાસના હકોની પુનઃસ્થાપના માટે અરજીફરમાવી છે. ઉક્ત મામલો તા. ૧૯.૦૭.૨૦૧૮ના રોજ ગેરહાજરીને કારણે રદ કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, તેણીએ ભારતમાં અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને સ્વીકારી લીધું છે.

૪.૧૩ તેણીએ ઘરેલુ હિંસાથી સ્ત્રીઓના સંરક્ષણ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ ફરિયાદ પણ રજૂ કરી હતી અને માનનીય મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ, અમદાવાદે તે અરજી સ્વીકારી હતી.

૪.૧૪ વધુમાં એવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે સામાવાળા નં.૨ ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાં કામના કરાર હેઠળ નિયોજિત હતો, જે સંપૂર્ણપણે કરારાધારિત

આધાર પર હતું અને એકવાર કરાર સમાપ્ત થયો પછી તેને ન્યૂ-ઝીલેન્ડમાં રોજગારનો કોઈ સ્ત્રોત રહ્યો નહોતો. તેથી, ન્યૂ-ઝીલેન્ડમાં તેનું ભવિષ્ય બહુ નિશ્ચિત નહોતું. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૭ હેઠળની અરજી વગેરેને ઉજાગર કરતાં અન્ય વિગતો પણ આપવામાં આવી છે, જેને અહીં વધુ પુનરુત્પન્ન કરવાની જરૂર નથી.

૫. આ બાબતે પણ અરજદાર દ્વારા કરવામાં આવેલા તમામ આક્ષેપો અને દલીલોનો ઈનકાર કરીને જવાબ આપવામાં આવ્યો છે, જેને વધુ વિસ્તૃત કરવાની જરૂર ન હોઈ શકે. અરજદારના જણાવ્યા મુજબ, આ આક્ષેપો દ્વારા તેની પ્રતિષ્ઠાને ઠેસ પહોંચાડવી અને તેના પર કલંક મૂકવો એ માત્ર કાનૂની લડતમાં સફળ થવા માટેનું એક યુક્તિપ્રયોગ છે, જેમાં સત્યનો લેશમાત્ર પણ અંશ નથી.
પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોની મૌખિક રજૂઆતો:

૬. બંને પક્ષોના વિદ્વાન વકીલોએ આ અદાલત સમક્ષ વિસ્તૃત દલીલો રજૂ કરી છે અને લેખિત રજૂઆતો પણ દાખલ કરવામાં આવી છે, જે હવે નોંધપોથીનો ભાગ બનેલી હોવાથી, તેમનું પુનરુત્પાદન કરવાની આવશ્યકતા નથી. તેમના સંબંધિત દાવાપત્રોને અનુસરીને રજૂઆતો કરવામાં આવી છે, જેમાં બંને પક્ષોએ વિવિધ નિર્ણયો પર પણ આધાર મૂક્યો છે, જેની યોગ્ય સ્થાને ચર્ચા કરવામાં આવશે.

૭. અરજદાર પક્ષ તરફથી ભારપૂર્વક રજૂ કરાતો મુદ્દો એ છે કે ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલ હુકમનો અમલ કરાવવાની તાત્કાલિક

આવશ્યકતા છે અને સામાવાળા નં.૨ દ્વારા બાળકોને ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાંથી ગેરકાયદેસર રીતે દૂર કરવામાં આવ્યા છે. જ્યારે સામાવાળા નં.૨ના જણાવ્યા અનુસાર, આ અરજી સ્વયં જ જાળવપાત્ર નથી, કારણ કે બાળકો પિતાની કસ્ટડીમાં છે, અને તેની દૃષ્ટિએ એવી કસ્ટડીને ગેરકાયદેસર કહી શકાય નહીં. સામાવાળા નં.૨ દ્વારા અરજદાર વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા વ્યક્તિગત આક્ષેપોને કોઈ સીમા નથી. અરજદારના જણાવ્યા અનુસાર, અદાલતે એ વાત ધ્યાનમાં લેવાની છે કે આ આક્ષેપો તેવા તબક્કે કરવામાં આવ્યા છે જ્યાં ન્યૂ–ઝીલેન્ડ હાઈકોર્ટે પહેલેથી જ દ્વિપક્ષીય સુનાવણી બાદ હુકમ પસાર કર્યો છે. ન્યૂ–ઝીલેન્ડ વડી અદાલતનો નિર્ણય:

૭.૧ પ્રારંભે ન્યૂ–ઝીલેન્ડ વડી અદાલત દ્વારા ૦૪.૧૦.૨૦૧૯ના રોજ આપવામાં આવેલ વિગતવાર ચુકાદા અને હુકમનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે.

૭.૨ અરજદાર અને સામાવાળા ક્રમાંક ૨ ના ત્રણ બાળકોની કસ્ટડીની કાર્યવાહી માં, અદાલતે નોંધ્યું હતું કે આ બાળકો ભારતમાં છે, જેમાં સૌથી મોટું બાળક ઓગસ્ટ, ૨૦૧૫ થી અને જોડિયા બાળકો ઑક્ટોબર, ૨૦૧૭ થી અહીં લાવવામાં આવ્યા છે. અરજદાર માતાનો એવો આક્ષેપ કે તેણીની સંમતિ વિના તેના પતિએ પૂર્વનિયોજિત યોજનાના ભાગરૂપે તેણી અને બાળકોને ભારત તરફ આકર્ષી લાવવા માટે તેમને ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાંથી દૂર કરીને ભારતમાં રાખી મૂક્યા છે, તેનો વ્યાપકપણે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. દર્શાવવામાં આવેલ તમામ કથનો પ્રસ્તાવના વિભાગમાં ચુકાદાનો ભાગ બને છે.

૭.૩ ન્યૂ–ઝીલૅન્ડની હાઈકોર્ટે પણ નોંધ્યું હતું કે ૨૦.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ ઉચ્ચારાયેલા એક ચુકાદામાં અદાલત દ્વારા આંતરિમ વાલીનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો, જેનો અર્થ એવો થાય છે કે ૨૦.૦૨.૨૦૧૯થી બાળકો ન્યૂ–ઝીલૅન્ડની વડી અદાલતની વાલીતા હેઠળ હતા. અનુવર્તી ચુકાદામાં, અદાલતે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ને બાળકોને તાત્કાલિક ન્યૂ–ઝીલૅન્ડ પરત ફરવાની ખાતરી થાય તે માટે તમામ વાજબી પગલાં લેવા પણ નિર્દેશ કર્યો હતો, પરંતુ તેણે તેમ કર્યું નથી. અદાલતે ઠરાવ્યું અને નોંધ્યું કે અરજદારની વાલીતા હુકમ માટેની સુનાવણી શરૂ થઈ ગઈ હતી, જેમાં સામાવાળા ક્રમાંક ૨એ ભાગ લીધો હતો અને પોતાની તરફથી તથા પોતાની તરફથી અન્ય સાક્ષીઓના પુરાવાના સ્વરૂપમાં નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં સોગંદનામાંઓ દાખલ કર્યા હતા. અને, સુનાવણી પહેલાંના છેલ્લાં કાર્યદિવસે, તેણે અદાલતને જાણ કરી હતી કે હવે તે કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો ઈરાદો રાખતો નથી. કારણ કે ચિલ્ડ્રન એક્ટ, ૨૦૦૪ની દેખરેખ સંબંધિત કાર્યવાહી પર પુરાવાના કડક નિયમો લાગુ પડતા નહોતા, અદાલતે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા તે પુરાવાનો વિચાર કર્યો હતો, તેમ છતાં જે વ્યક્તિઓ પર તે નિર્ભર હતો તેઓ પ્રતિપૃચ્છા માટે ઉપલબ્ધ નહોતા, અને અરજદારની પ્રતિપૃચ્છા બાળકો માટે નિયુક્ત વકીલ તથા ઓરંગા તમારિકી–ધ મિનિસ્ટ્રી ઑફ ચિલ્ડ્રનના ચીફ એક્ઝિક્યુટિવના વકીલ દ્વારા તેમજ અદાલતે પોતે પણ લીધી હતી. અદાલતે સમાજ કાર્યકરના પુરાવા તેમજ બાળકોના કલ્યાણ અને શ્રેષ્ઠ હિત અંગે અહેવાલ આપવા માટે અદાલત દ્વારા નિયુક્ત મનોચિકિત્સકના પુરાવાનો પણ વિચાર કર્યો હતો. અદાલતે પોતાની

જાતને સંતોષી હતી કે બાળકોને ન્યૂ-ઝીલૅન્ડ પરત મોકલવાની પ્રક્રિયા સુગમ બનાવવા માટે હુકમ પસાર કરવો આવશ્યક છે અને તે બાળકોના કલ્યાણ તથા શ્રેષ્ઠ હિતમાં છે. બાળકોને વડી અદાલતની વાલીતા હેઠળ મૂકવાનો હુકમ તેમની ચાલુ સંભાળ વિશેના કોઈપણ અંતિમ નિર્ધારણ માટે માત્ર એક "અંતરિમ પગથિયું" છે.

૭.૪ કારણ કે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ દ્વારા અંતરિમ હુકમનું પાલન કરવામાં આવ્યું નહોતું, અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે ન્યૂ-ઝીલેન્ડ હેગ કન્વેન્શન ઓન ધ સિવિલ એસ્પેક્ટ ઑફ ઇન્ટરનેશનલ ચાઇલ્ડ એબ્ડક્શનનું કરારબદ્ધ રાજ્ય છે, જ્યારે ભારત તેનો હસ્તાક્ષરકાર દેશ નથી. તેથી, જે આદેશો કરવામાં આવ્યા છે તે ભારત ખાતે સીધા અમલમાં મુકાવી શકાય તેવા નથી. તેમ છતાં, ભારતીય કેસ કાનૂન દર્શાવે છે કે બાળકોના કલ્યાણ અને તેમના સર્વોત્તમ હિતો અંગેની કોઈ ચાલુ તપાસના આધીન રહીને, ભારતીય અદાલતો વિદેશી અદાલતો દ્વારા હાલના કેસમાં કરવામાં આવેલા આવા પ્રકારના આદેશોને માન આપે છે. તેથી, અદાલતે ભારત ગણરાજ્યની તમામ ન્યાયિક અને વહીવટી સંસ્થાઓને આમંત્રણ આપ્યું કે ત્રણેય બાળકોને શક્ય તેટલી વહેલી તકે ન્યૂ-ઝીલેન્ડના અધિકારક્ષેત્રમાં પરત મોકલવાની ખાતરી કરવા માટે સહાય પ્રદાન કરે. આ બાબત અદાલત સમક્ષ રહેલા નોંધપાત્ર પ્રમાણના પુરાવાના આધાર પર નક્કી કરવામાં આવી હતી. અદાલતે માતા-પિતાની વચ્ચેના વિવાદ અને મતભેદોને લગતા પુરાવાનો વિચાર કરવાનો સ્વીકાર્યો નહોતો, સિવાય કે તે બાળકોની

સંભાળ–અભિરક્ષાના નિર્ધારણ માટે સંબંધિત હોય. અદાલતે ઓરાંગા તમારિકી સામાજિક કાર્યકર તથા અદાલત દ્વારા નિયુક્ત મનોચિકિત્સક દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા અહેવાલો અને પુરાવાની પણ નોંધ લીધી હતી. પુરાવા તથા પુરાવો આપનાર સાક્ષીઓની વિશ્વસનીયતા અંગે અદાલતે કેટલીક નોંધો પણ કરી હતી અને હાલના કેસમાં લાગુ પડતા કાનૂની માળખાનો પણ સંક્ષિપ્ત અવલોકન આપ્યો હતો.

૭.૫ આમ, વિગતવાર અને સુવિચારિત હુકમમાં, અદાલતે ઠરાવ્યું કે સામાવાળા નં.૨–શ્રી દેવ[illegible] સિંહ ગેહલોત દ્વારા બાળકોને ન્યૂ –ઝીલેન્ડમાંથી ગેરકાયદેસર રીતે દૂર કરવામાં આવ્યા હતા. પસાર કરવામાં આવેલા વિગતવાર હુકમમાં બાળકોને ન્યૂ–ઝીલેન્ડ પરત મોકલવાનો સમાવેશ થાય છે અને તેમની પરત ફર્યા પછી, આગળના હુકમ સુધી તેઓ માતા સાથે રહેશે.

"૩૨. ફિટ્ઝજેરાલ્ડ જે. ના આદેશો વિગતવાર છે. તેમાં એનો સમાવેશ થાય છે કે બાળકોને ન્યૂ ઝીલેન્ડ પરત મોકલ્યા પછી નીચે મુજબ થવાનું છે:

૩૨.૧ તેઓએ તેમની માતા સાથે રહેવું છે;

૩૨.૨ તેઓ ભારતમાં હોય તો તેઓનો તેમના પિતા અને પિતૃ દાદી સાથે અઠવાડિયામાં ઓછામાં ઓછા બે વખત સંપર્ક થવો જોઈએ અને તેઓ ન્યૂઝીલેન્ડમાં હોય તો હંગામી ધોરણે ઓછામાં ઓછો અઠવાડિયામાં એક વખત દેખરેખ હેઠળનો સંપર્ક થવો જોઈએ.

૩૨.૩ ઓરાંગા તમારિકીને બાળકોના પરત ફર્યા પછી તેમની દેખરેખ રાખવાના હેતુસર પ્રતિનિધિ તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે છે; અદાલત માંગણી કરે તો અદાલતને અહેવાલો રજૂ કરવા અને બંને માતા–પિતા તેમજ બાળકોને સામાજિક કાર્ય તથા અન્ય સહાયતા પૂરી પાડવા;

૩૨.૩ અદાલત દ્વારા નિયુક્ત મનોવૈજ્ઞાનિક, ડૉ. મધુ રાય, તેણીનો અહેવાલ પૂર્ણ કરવા માટે વ્યવસ્થા કરશે;

૩૨.૪ આ મામલો બે અઠવાડિયા પછી ફિટ્ઝજરાલ્ડ જે. સમક્ષ ફરી રજૂ થવાનો છે અને બાળકોના પરત ફર્યાના બે અઠવાડિયાની અંદર માતાએ ફેમિલી અદાલતમાં દૈનિક પૅરેન્ટિંગ હુકમ માટે અરજી કરવાની રહેશે;
૩૨.૫ ન્યૂ–ઝીલેન્ડની કાર્યવાહી દરમિયાનના દસ્તાવેજોની નકલો ભારતીય અદાલતમાં રજૂ કરવા માટે બંને માતાપિતાને પરવાનગી આપવામાં આવે છે; અને
૩૨.૬ જરૂરી હોય તો તાત્કાલિક આદેશો માટે ૨૪ કલાકની સૂચના પર અદાલતમાં અરજી કરવા માટે કોઈપણ પક્ષકારને, ઓરંગા તમારિકીના ચીફ એક્ઝિક્યુટિવને અથવા મને પરવાનગી આપવામાં આવે છે."

૩૩. બાળકો તે ઘરે રહેશે જે તેમના પરિવાર ન્યૂઝીલેન્ડમાં બાળકોના મોટા ભાગના સમયગાળા દરમિયાન જ્યાં રહેતો હતો તે ઘરના લગોલગ આવેલું છે. તેઓ તેમની માતા તથા પરિવારની મકાનમાલિક શ્રીમતી વોરિક સાથે રહેશે. શ્રી ગેહલોત, શ્રીમતી ગેહલોત સાથેના તેમના લગ્ન પહેલાં અને તેમના લગ્ન પછી

પણ, શ્રીમતી વોરિક સાથે રહેતા હતા. પરિવાર ભારત પ્રસ્થાન કરતાં થોડા સમય પહેલાં સુધી ત્યાં રહ્યો હતો. ૩૪. બાળકો પરત ફર્યા પછી તેઓ તેમની સ્થાનિક શાળામાં ભણશે. ન્યૂઝીલેન્ડમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ નિઃશુલ્ક છે, તેમજ ૧૪ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકો માટેની તબીબી સારવાર પણ નિઃશુલ્ક છે. ન્યૂઝીલેન્ડના નાગરિકો માટે હોસ્પિટલમાં સારવાર પણ નિઃશુલ્ક છે, અને ગેહલોત બાળકો ન્યૂઝીલેન્ડના નાગરિકો છે.

૩૫. આ આદેશોમાં ઓરંગા તમારિકી દ્વારા બાળકો પર દેખરેખ રાખવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. ઓરંગા તમારિકી પાસે ન્યૂ ઝીલેન્ડમાં બાળકોનું કલ્યાણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે ઓરંગા તમારિકી અધિનિયમ ૧૯૮૯ હેઠળ વ્યાપક સત્તાઓ છે.

૩૬. એડવર્ડ્સ ન્યાયાધીશ અને ફિટ્ઝજરાલ્ડ ન્યાયાધીશે બંનેએ તેમના આદેશોમાં એવી વિનંતી કરી હતી કે ભારત ગણરાજ્યની તમામ ન્યાયિક અને વહીવટી સત્તાઓ બાળકોને શક્ય તેટલી વહેલી તકે ન્યૂ ઝીલેન્ડના અધિકારક્ષેત્રમાં પરત મોકલવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સહાય આપે."

૮. અદાલત ઉક્ત ચુકાદામાંથી નોંધે છે કે ન્યૂ-ઝીલેન્ડની વડી અદાલત દ્વારા વાલીતા અંગેનો હુકમ સહેલાઈથી કરવામાં આવતો નથી; ન્યૂ-ઝીલેન્ડના કેસ કાયદાઓની લાંબી પરંપરામાં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે વાલીતા હુકમ કરવો એ અંતિમ ઉપાયરૂપ ઉકેલ છે. આ એક એવો અધિકારક્ષેત્ર છે, જેને સાવધાનીપૂર્વક અને માત્ર યોગ્ય તપાસ પછી જ આહ્વાન કરવાનું હોય છે, પરંતુ નબળા અને

સંવેદનશીલ બાળકોના સંરક્ષણ માટે તે લવચીક અને સાધનસંપન્ન ઉપચાર છે; આ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ વ્યાપક અને અબંધિત રીતે કરવામાં આવવાનો છે. અદાલતનું દ્રઢ મત છે કે અરજદાર બાળકોની સંભાળ, વિકાસ અને ઉછેરમાં કોઈ અર્થપૂર્ણ અથવા સતત ભૂમિકા ભજવી રહ્યો નહોતો. બાળકોના કલ્યાણ સંબંધિત અનેક મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો, જેમાં તેમનું શિક્ષણ અને નિવાસ વ્યવસ્થા પણ સમાવેશ પામે છે, સામાવાળા નં.૨ દ્વારા અરજદારની જાણ અથવા સૂચન વિના લેવામાં આવ્યા હતા. તેણે બાળકોની દૈનિક સંભાળ અથવા વિકાસમાં કોઈ વિશિષ્ટ કે સતત ભૂમિકા સ્વીકારવાનું પસંદ કર્યું નહોતું.

૮.૧ અદાલતના વિચારમાં જે બાબતને નિર્ણાયક મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે તે એ સિદ્ધાંત છે કે બાળકોની દેખરેખ, વિકાસ અને ઉછેરની મુખ્ય જવાબદારી બાળકોના માતા-પિતા અને વાલીઓની હોય છે; અદાલતના મત અનુસાર, વાલીપણા સંબંધિત હુકમના પક્ષમાં હુકમ કરવામાં આવે તો સામાવાળા ક્રમાંક ૨ ના અધિકારો અને જવાબદારીઓનું પ્રોત્સાહન તથા સંરક્ષણ કરતા આ સિદ્ધાંતનો સમયસર અમલ કરી શકાય છે.

૮.૨ અદાલતે વધુમાં એવું પણ ઠરાવ્યું હતું કે સિદ્ધાંત ૫(સી), જે મુજબ બાળકની સંભાળ, વિકાસ અને ઉછેર તેની માતા અથવા પિતાની વચ્ચે સતત પરામર્શ અને સહકાર દ્વારા સુગમ બનવો જોઈએ. હાલના કેસમાં સ્પષ્ટપણે એવું થતું નથી અને ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ, અદાલત આ બાબતે સંતોષ પામી હતી કે સામાવાળા નં.૨ ને તેના બાળકો સંબંધિત સતત પરામર્શ અને સહકારમાંથી

જાનીજોઈને ઉપેક્ષિત કરવામાં આવી રહી છે અને તેથી, વાલીપણા અંગેનો હુકમ કરતી વખતે તે સિદ્ધાંત અદાલતના પક્ષે તોળાયો હતો.

૮.૩ સિદ્ધાંત ૫(ડી) એ જોગવાઈ કરે છે કે બાળકને તેની સંભાળ, વિકાસ અને ઉછેરમાં સાતત્ય મળવું જોઈએ.

૮.૪ બાળકોને ભારત લાવવામાં આવ્યા ત્યાં સુધી માતા પ્રાથમિક સંભાળનાર હતી અને ત્યારથી ભારત ખાતે બાળકોનું અસ્તિત્વ અત્યંત ખલેલગ્રસ્ત રહ્યું હોવાથી, તેમના અને દાદી વચ્ચેના સંબંધમાં સાતત્ય રહ્યું છે, પરંતુ માતા સાથે તથા પિતા સાથે પણ કોઈ સાતત્ય રહ્યું નથી; પિતા પણ ફેબ્રુઆરીના અંતમાં મોડા ભારત પરત ફર્યા હતા. તેમજ સિદ્ધાંત ૫(ઈ) મુજબ બાળકના તેના પિતા તથા માતા બંને સાથેના સંબંધમાં અને બાળકના તેના કુટુંબ સમૂહ સાથેના સંબંધમાં સાતત્ય જળવાઈ રહેવું જોઈએ, તે જોગવાઈને ધ્યાનમાં રાખીને, અદાલતે અરજદાર વિરુદ્ધ તેની માતા દ્વારા કરવામાં આવેલ હુમલાના આક્ષેપને તેના પરત ફરવામાં અવરોધ તરીકે સ્વીકાર્યો નહોતો. અદાલતનો એવો પણ અભિપ્રાય હતો કે ચાલુ વ્યવસ્થાઓ બાબતે તે અધિકારક્ષેત્રમાં કોઈ ઔપચારિક વ્યવસ્થા કરવામાં આવે ત્યાં સુધી અરજદારને ભારતમાં તેના બાળકો સાથે નિયમિત રૂબરૂ સંપર્ક પ્રાપ્ત થવાનો નથી અને તેથી વાલીત્વનો હુકમ વિગતવાર રીતે કરવામાં આવ્યો છે. બેરિસ્ટર સુશ્રી ઉષા પટેલનું સોગંદનામું: ૮.૫ આ અદાલત નોંધે છે કે સુશ્રી ઉષા પટેલ, જેઓ ૨૦ વર્ષથી વધુનો અનુભવ ધરાવતા અને કુટુંબ કાયદામાં વિશેષતા ધરાવતા બેરિસ્ટર છે તથા ઑકલેન્ડ, ન્યૂ-

ઝીલેન્ડ ખાતે વકીલાત કરે છે, તેમના દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલ સોગંદનામું નોંધપાત્ર છે; અને બેરિસ્ટર બન્યા પહેલાં તેઓ ૧૭ વર્ષ સુધી બેરિસ્ટર અને સોલિસિટર રહ્યા હતા. તેમણે ન્યૂ-ઝીલેન્ડ કુટુંબ અદાલત સમક્ષ ૨૫ વર્ષથી વધુ સમય સુધી બાળકોનું પ્રતિનિધિત્વ કર્યું હતું અને હાલના કેસમાં તેઓ બંને પક્ષોની સંમતિથી ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલત સમક્ષ ત્રણેય બાળકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતાં હતાં.

૮.૬ વિસ્તૃત સોગંદનામા મુજબ, તેણીએ ઘટનાઓનો કાળક્રમ આપ્યો છે. તેણીના કહેવા મુજબ, ન્યુ-ઝીલેન્ડ હાઈકોર્ટે હુકમ પસાર કર્યો છે. અદાલતના દિનાંક ૨૦.૦૨.૨૦૧૯ના વચગાળાના હુકમ છતાંપણ, સામાવાળા નં. ૨એ બાળકોને ન્યુ-ઝીલેન્ડ પરત મોકલ્યા નહોતા. ત્યારબાદ ૧૦.૦૫.૨૦૧૯ના રોજ વધુ એક હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તે પછી ૦૪.૧૦.૨૦૧૯ના રોજ તથા કારણો સહિત બીજો ચુકાદો ૧૧.૧૦.૨૦૧૯ના રોજ આપવામાં આવ્યો હતો. તેણીએ આ અદાલત સમક્ષ વધુમાં આ પણ રજૂ કર્યું છે કે ન્યુ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશોના સમર્થનમાં, તથા ન્યુ-ઝીલેન્ડના નાગરિક એવા નાબાલિક બાળકોને પરત મોકલવા અંગે, ઉક્ત હુકમને સમર્થન આપવા અદાલતને વિનંતી કરવામાં આવે. ખર્ચ અંગે અપીલકર્તા માતાનું બાંહેધરીપત્ર:

૯. અરજદારે વધુમાં આ પણ પુષ્ટિ કરી હતી કે, માતા હોવાને કારણે તે ન્યૂ-ઝીલેન્ડની વડી અદાલત આ બાબતે જોગવાઈ કરે ત્યાં સુધી ઘરના દૈનિક

સંચાલનના તમામ ખર્ચ, ત્રણેય બાળકો માટેનો તબીબી વીમો, વીજળી, ગેસ અને અન્ય તમામ આનુષંગિક ખર્ચ વહન કરવાની જવાબદારી સ્વીકારે છે. ન્યૂ–ઝીલેન્ડની હાઈકોર્ટે ઓરાંગા તમારિકી નામની એક સામાજિક એજન્સીની પણ નિમણૂક કરી હતી, જેથી તે તેના ઘરે આવી તપાસ કરે અને તેની વ્યક્તિગત મુલાકાત તથા મકાનમાલિક સ્ત્રીની મુલાકાત સહિતની ઔપચારિક પ્રક્રિયા પૂર્ણ કરે. તેમણે એવું નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે બાળકો તેની સાથે તે ઘરમાં સુરક્ષિત રીતે અને સુખપૂર્વક રહી શકે છે. તેણે ન્યૂ–ઝીલેન્ડ પરત જઈને અલ્પવયસ્ક બાળકોના શિક્ષણ માટેના તમામ ખર્ચ, જેમાં શાળામાં પ્રવેશનો ખર્ચ પણ સમાવેશ થાય છે, વહન કરવાની પણ જવાબદારી સ્વીકારી હતી. તેણે વધુમાં આ પણ સ્વીકાર્યું હતું કે અલ્પવયસ્ક બાળકના જીવનના ભાગરૂપે શાળાની સામગ્રી તથા અન્ય જરૂરીયાતોના તમામ ખર્ચ ચૂકવવાની તેની ક્ષમતા છે. તે ઑકલેન્ડમાં કેટરિંગ સહાયક તરીકે કાર્યરત છે અને તેના કહેવા મુજબ તેની નોકરીના કલાકો લવચીક છે અને બાળકોની દૈનિક સંભાળની જરૂરિયાતો અને આવશ્યકતાઓ મુજબ તેમાં ફેરફાર કરી શકાય છે.

૯.૧ તેના જણાવ્યા અનુસાર, તેનો પતિ બાળકોને ન્યૂ–ઝીલેન્ડ લઈ આવી શકે છે, પરંતુ જો તે મુસાફરીનો ખર્ચ ઉઠાવવા અસમર્થ હોય, તો તે તેના સગીર બાળકોના તેના પાંચ શયનખંડ ધરાવતા ઘરે રોકાણ તથા મુસાફરીના તમામ ખર્ચની (હવાઈ ટિકિટો સહિત) તમામ વ્યવસ્થા કરશે.

૯.૨ તેણીએ ન્યૂ–ઝીલેન્ડની વડી અદાલતના હુકમ પર તેમજ તે બેરિસ્ટરના સોગંદનામા પર આધાર રાખ્યો હતો, જેણે પક્ષકારોની સંમતિથી બાળકોનું પ્રતિનિધિત્વ કર્યું હતું અને અરજદાર દ્વારા ગંભીર વિનંતી કરવામાં આવે છે.

<u>બાળકોની સંરક્ષણાધીન કબજા અંગેના ભારતીય કેસ કાયદાઓ:</u>

૧૦. અદાલતે નિથ્યા આનંદ રાઘવન વિ. રાજ્ય (એન.સી.ટી. ઓફ દિલ્હી) (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અપાયેલા નિર્ણયનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે, જે પણ એવો જ મુદ્દો હતો જેમાં ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ બાળકની કસ્ટડી માટે હેબિયસ કોર્પસની અરજી કરવામાં આવી હતી. તે આંતર–દેશીય વિવાદ હતો. અદાલતે એ બાબત ધ્યાનમાં લીધી હતી કે ભારતીય અદાલતને, તેના અધિકારક્ષેત્રમાં લાવવામાં આવેલા બાળકને પરત મોકલવાની રાહત નકારવાની સત્તા છે, જો તે આ બાબતે સંતોષ પામે કે બાળક હવે નવા વાતાવરણમાં સ્થિર થઈ ગયું છે અથવા બાળકને પરત મોકલવાથી તેને શારીરિક અથવા માનસિક હાનિ થવાની શક્યતા છે અથવા અન્ય રીતે તેને અસહ્ય સ્થિતિમાં મૂકી દેવામાં આવશે અથવા બાળક પૂરતું પરિપક્વ છે અને પરત મોકલવા અંગે વાંધો દર્શાવે છે. અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે સર્વોપરી વિચારણા બાળકના હિત અને કલ્યાણની જ હોવી જોઈએ, વિદેશી અદાલતના હુકમને કોઈ પ્રાધાન્ય અપાઈ શકે નહીં અને તે બાળકના શ્રેષ્ઠ હિત તથા કલ્યાણ, જે પરમ મહત્વનું છે, સમક્ષ વળી જવું પડશે. તે એવો કેસ હતો જેમાં માતાએ વિદેશી અદાલતના વચગાળાના/અંતરવર્તી હુકમનું ઉલ્લંઘન કરીને બાળકને વિદેશી દેશ

(યુકે)માંથી દૂર લઈ ગઈ હતી, જ્યારે તે અદાલતે માતાને બાળકને હાજર કરવા હુકમ આપ્યો હતો અને ત્યાં બાળકના વોર્ડશિપનો મુદ્દો વિચારાધીન હતો. અદાલતે આ બાબત પણ ચર્ચી હતી કે જ્યારે ભારત સંબંધિત આંતરરાષ્ટ્રીય કરાર, એટલે કે આંતરરાષ્ટ્રીય બાળક અપહરણના નાગરિક પાસાઓ બાબતના કરારનો હસ્તાક્ષરી દેશ નથી, ત્યારે ભારતીય અદાલતો દ્વારા કયો કાયદો અનુસરવાનો, વિદેશી અદાલત અને ભારતીય અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર અને સત્તાનો વ્યાપ વગેરે અંગેના સિદ્ધાંતોનું પણ સારાંશરૂપે નિદર્શન કરવામાં આવ્યું છે.

૧૧. અદાલતે ૨૦૨૦ એ.આઈ.જેઈએલ–એસ.સી. ૬૫૬૩૬ માં અહેવાલિત યશિતા સાહુ વિ. રાજસ્થાન રાજ્યના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલો નિર્ણય પણ ધ્યાનમાં લેવાનો છે.

૧૧.૧ સર્વોચ્ચ અદાલતના સંબંધિત તારણો અને અવલોકનો નીચે મુજબ છે:

"૯. હવે આ તબક્કે એવો આગ્રહ કરવો કે જો બાળક અન્ય માતા અથવા પિતાની કસ્ટડીમાં હોય તો હેબિયસ કોર્પસની રિટ અરજપત્ર ચલણક્ષમ નથી, તે અત્યંત મોડું થઈ ગયું છે. આ સંદર્ભમાં કાયદાનો સમયાંતરે ઘણો વિકાસ થયો છે, પરંતુ હવે સ્થિર થયેલી કાનૂની સ્થિતિ એવી છે કે બાળકના શ્રેષ્ઠ હિત માટે અદાલત તેની અસાધારણ રિટ અધિકારક્ષેત્રનો અવલંબ કરી શકે છે. આવું .૧, (૧૯૮૭)૧ એસ.સી.સી. ૪૨ . ૨ તથા અન્ય કેસોમાં કરવામાં આવ્યું છે. આ તમામ કેસોમાં રિટ અરજીઓ સ્વીકારવામાં આવી હતી. તેથી, રાજસ્થાનની વડી

અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી ચલણક્ષમ નહોતી એવી અપીલકર્તા–પત્નીની દલીલ અમે નામંજૂર કરીએ છીએ.

૧૦.આ સંદર્ભે તમામ નિર્ણયોની નોંધ લેવાની આવશ્યકતા નથી, પરંતુ નિત્યા આનંદ રાઘવન (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદામાંથી નીચેની નોંધોનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે:

"૪૬. નિર્દિષ્ટ કેસમાં સગીર બાળક સંબંધિત હેબિયસ કોર્પસના રિટના જારીકરણ માટેની અરજીનો વિચાર કરતી વખતે, વડી અદાલત ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત સ્થિર કાનૂની સ્થિતિ સહિત સંબંધિત તમામ હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ ધ્યાનમાં રાખીને બાળકને પરત સોંપવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે અથવા બાળકની કસ્ટડીમાં ફેરફાર કરવાનો ઇનકાર કરી શકે છે. ફરી એકવાર, અમે તાકીદપૂર્વક ઉમેરવા ઇચ્છીએ છીએ કે દરેક કેસમાં અદાલતનો નિર્ણય, તે સમક્ષ રજૂ કરાયેલા કેસની હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓની સમસ્તતાપર આધારિત હોવો જોઈએ, અને તે દરમ્યાન બાળકના કલ્યાણનો વિચાર કરવો જરૂરી છે, જે સર્વોપરી વિચારણા છે. વિદેશી અદાલતનો હુકમ બાળકના કલ્યાણને આધીન રહેશે. વધુમાં, હેબિયસ કોર્પસની રિટ ઉપાય, તેની અધિકારક્ષેત્રની અંદર આવેલા વ્યક્તિ સામે વિદેશી અદાલતે આપેલા નિર્દેશોના માત્ર અમલીકરણ માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહીં અને તે અધિકારક્ષેત્રને અમલવારી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં ફેરવી શકાય નહીં. નિઃસંદેહ. રિટ અરજદારને, જો કાયદા મુજબ અનુમતિપાત્ર હોય, તો વિદેશી અદાલતે પસાર

કરેલા હુકમના અમલીકરણ માટે અન્ય એવા ઉપાયનો આશરો લેવાની અથવા બાળકની કસ્ટડી માટે ભારતીય અદાલત સમક્ષ, જો તે યોગ્ય સલાહપ્રમાણે ઇચ્છે, તો કાયદા મુજબ અનુમતિપાત્ર અન્ય કાર્યવાહી હાથ ધરવાની છૂટ રહેશે.

૪૭. ઉપરોક્ત મુજબની હેબિયસ કોર્પસ અરજીમાં, હાઈકોર્ટે પ્રારંભિક સ્તરે એ તપાસવું ફરજિયાત છે કે સગીર અન્ય વ્યક્તિની (રિટ અરજીમાં નામિત ખાનગી સામાવાળાની) કાયદેસરની કે ગેરકાયદેસર કસ્ટડીમાં છે કે નહીં." ૧૧. વધુમાં, કનિકા ગોયલ વિ. સ્ટેટ ઑફ દિલ્હી ના કેસમાં

૨૦૧૮ ૯ એસ.સી.સી. ૫૭૮ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

૩૪. આ અદાલતના તાજેતરના નિર્ણયોમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે તેમ, આ મુદ્દાનો નિર્ણય સગીર બાળકની કસ્ટડીનો દાવો કરતી પક્ષકારોના હકોના આધારે કરવો યોગ્ય નથી; પરંતુ મુખ્ય ધ્યાન સતત આ બાબતે જ કેન્દ્રિત રહેવું જોઈએ કે સગીર બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતના દૃષ્ટિકોણથી તેને તેના વતન દેશમાં પરત મોકલવું જોઈએ કે નહીં. સગીર બાળકને તેના વતન દેશમાં પરત ફરવાથી વધુ સારા ભવિષ્યલક્ષી અવસરો પ્રાપ્ત થશે, તે બાબત સગીર બાળકની કસ્ટડી મંજુર કરવા સંબંધિત મૂળભૂત કાર્યવાહીમાં સંબંધિત પરિબળ બની શકે; પરંતુ પ્રારંભિક પ્રશ્નોની તપાસ કરતી વખતે તે નિર્ણાયક પરિબળ નથી. હેબિયસ કોર્પસ અરજીના હેતુ માટે, અદાલતે સગીર બાળકને તેના વતન દેશમાંથી દૂર કરીને તેને અજાણ્યા પર્યાવરણ, ભાષા, રિવાજો વગેરેનો સામનો કરાવતી જગ્યાએ લઈ જવામાં આવ્યો હોય તે સંજોગો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ, જે

તેના સર્વાંગી વિકાસ અને ઘડતરામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે કે કેમ, તેમજ ત્યાં તેની સતત હાજરી હાનિકારક સાબિત થશે કે નહીં.

૧૨. હાલના કેસમાં, પત્નીએ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકા સ્થિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતના આદેશોના ઉલ્લંઘનમાં નાબાલિકને ભારતમાં લાવ્યો હોવાથી, બાળક પર તેની કસ્ટડી કડક અર્થમાં કાયદેસર કહી શકાય તેવી નથી. તેમ છતાં, અમે અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલ સાથે સહમત છીએ કે વડી અદાલત અપીલકર્તા પત્નીને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકામાં જવા માટે દિશાનિર્દેશ આપી શકતી નહોતી. પત્ની સજ્ઞાન વયસ્ક છે અને કોઈપણ અદાલત તેને એવી જગ્યાએ રહેવા માટે બાધ્ય કરી શકતી નથી જ્યાં તે રહેવા ઈચ્છતી નથી. બાળકની કસ્ટડીનો પ્રશ્ન જુદો પ્રશ્ન છે, પરંતુ બાળકની કસ્ટડીના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરતાં પણ અમે સ્પષ્ટ મત ધરાવીએ છીએ કે વયસ્ક જીવનસાથીને બીજા તણાવગ્રસ્ત જીવનસાથી સાથે તેવા અધિકારક્ષેત્રમાં જઈને રહેવા માટે કોઈ દિશાનિર્દેશ આપી શકાય નહીં."

૧૧.૨ પ્રાથમિક વાંધો સામાવાળા ક્રમાંક ૨ દ્વારા જાળવપાત્રતાના આધારે ઉઠાવવામાં આવ્યો છે, એમ જણાવતાં કે તે જૈવિક પિતા હોવાને કારણે બાળકોની કસ્ટડીને ગેરકાયદેસર અથવા બિનકાયદેસર ગણાવી શકાય નહીં અને તેથી રિટ કાર્યવાહી ભ્રાંત ધારણાપૂર્વક દાખલ કરાયેલી છે તથા જાળવપાત્ર નથી; આ પ્રશ્નનો જવાબ નિથ્યા આનંદ રાઘવન વિ. સ્ટેટ (એનસીટી ઓફ દિલ્હી) (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપવામાં આવ્યો છે, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે

કે હેબિયસ કોર્પસ મૂળભૂત રીતે ન્યાયપ્રણાલીની પ્રક્રિયાત્મક રિટ છે. આ રિટનો મૂળભૂત હેતુ એ વ્યક્તિને મુક્ત કરાવવાનો છે જેને તેની સ્વતંત્રતાથી ગેરકાયદેસર રીતે વંચિત રાખવામાં આવ્યો હોય. હેબિયસ કોર્પસની રિટ તે વ્યક્તિને સંબોધિત હુકમ છે, જેના વિરુદ્ધ એવો આક્ષેપ હોય કે તેણે અન્ય વ્યક્તિને બિનકાયદેસર કસ્ટડીમાં રાખ્યો છે, અને તેને એવી વ્યક્તિને અદાલત સમક્ષ હાજર કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. એવી વ્યક્તિ અદાલત સમક્ષ હાજર કરાયા બાદ, સંબંધિત વ્યક્તિની કસ્ટડી કયા સંજોગોમાં લેવાઈ છે તેની અદાલત તપાસ કરી શકે છે અને આક્ષેપિત બિનકાયદેસર અવરોધ અંગે યોગ્ય તપાસ કર્યા પછી, અદાલત જે ન્યાયસંગત અને યોગ્ય ગણાય તેવા અનુરૂપ નિર્દેશ આપી શકે છે. બીજા શબ્દોમાં, આવી કાર્યવાહીમાં વડી અદાલત દ્વારા થતી તપાસનો હેતુ વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના અધિકારનું તાત્કાલિક નિર્ધારણ કરવાનો અને અટકાયત બિનકાયદેસર હોવાનું જણાય ત્યારે તેની મુક્તિ સુનિશ્ચિત કરવાનો હોય છે.

"૪૪. હાલની અપીલ નાબાલિક બાળકને હાજર કરાવવા અને તેની કસ્ટડી અંગે હેબિયસ કોર્પસની રિટ માંગતી અરજીઅથી ઉદ્ભવે છે. આ અદાલતે કનુ સાન્યાલ વિ. ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ, દાર્જિલિંગ ૨૩ માં એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે હેબિયસ કોર્પસ મૂળતઃ ન્યાયની પ્રક્રિયાત્મક યાંત્રિકી સાથે સંકળાયેલો રિટ હતો. આ રિટનો આધારભૂત હેતુ એ હતો કે જેને તેની સ્વતંત્રતાથી ગેરકાયદેસર રીતે વંચિત કરવામાં આવ્યો હોય, તેવી વ્યક્તિને મુક્ત કરાવવામાં આવે. હેબિયસ

કોર્પસની રિટ તે વ્યક્તિને સંબોધિત આજ્ઞા છે, જેના વિષે એવો આક્ષેપ હોય કે તેણે અન્ય કોઈ વ્યક્તિને ગેરકાયદેસર કસ્ટડીમાં રાખી છે, અને તેને એવી વ્યક્તિને અદાલત સમક્ષ હાજર કરવાનો નિર્દેશ આપે છે. વ્યક્તિને અદાલત સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યા પછી, સંબંધિત વ્યક્તિની કસ્ટડી કઈ પરિસ્થિતિમાં રાખવામાં આવી છે તેની અદાલત દ્વારા તપાસ થઈ શકે છે અને આક્ષેપિત ગેરકાયદેસર બંધન અંગે યોગ્ય તપાસ કર્યા બાદ, જે ન્યાયસંગત અને યોગ્ય ગણાય તેવા યોગ્ય નિર્દેશો આપી શકાય છે. આવી કાર્યવાહી દરમિયાન વડી અદાલત વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના હકના તાત્કાલિક નિર્ધારણ માટે તપાસ કરે છે અને જ્યારે અટકાયત ગેરકાયદેસર હોવાનું જાણવા મળે ત્યારે તેની મુક્તિનો હુકમ આપે છે.

૪૫. નાબાલિક બાળકની કસ્ટડી સંબંધિત હેબિયસ કોર્પસની રિટ જારી કરવા માટેની અરજમાં, આ અદાલતે સૈયદ સલીમુદ્દીન વિ. રુખસાના મામલામાં એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે અદાલતનું મુખ્ય કર્તવ્ય એ નિશ્ચિત કરવું છે કે બાળકની કસ્ટડી ગેરકાયદેસર કે બિનકાયદેસર છે કે નહીં અને બાળકના હિતકલ્યાણ માટે તેની વર્તમાન કસ્ટડીમાં ફેરફાર કરીને તેને અન્ય કોઈ વ્યક્તિની સંભાળ અને કસ્ટડીમાં સોંપવું જરૂરી છે કે નહીં. આવું કરતી વખતે, સર્વોપરી વિચારણા બાળકના હિતકલ્યાણ વિશે જ હોવી જોઈએ. એલિઝાબેથ મામલામાં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો છે કે આવા કેસોમાં બાબતનો નિર્ણય પક્ષકારોના કાનૂની હકોના સંદર્ભથી નહીં પરંતુ કયા પગલાથી નાબાલિકના હિત અને કલ્યાણનું

સર્વોત્તમ રક્ષણ થશે તે એકમાત્ર અને પ્રાધાન્યપૂર્ણ કસોટી પર કરવો જોઈએ. નાબાલિક અદાલતના અધિકારક્ષેત્રની અંદર હોવાને કારણે, નાબાલિકની કસ્ટડીના કેસોની તપાસ કરતી વખતે વડી અદાલતની ભૂમિકા પારેન્સ પેટ્રિએ અધિકારક્ષેત્રના સિદ્ધાંતની કસોટી પર આધારિત હોય છે. આ સિદ્ધાંત અંગે અનેક નઝીરો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

૪૬. વડી અદાલત, કોઈ અલ્પવયસ્ક બાળક સંબંધિત હેબિયસ કોર્પસની રિટ જારી કરવાની અરજીનો વિચાર કરતી વખતે, નિર્ધારિત કેસમાં, ઉપર ઉલ્લેખિત સ્થિર થયેલી કાનૂની સ્થિતિ સહિત સંબંધિત તમામ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ ધ્યાનમાં રાખીને, બાળકને પરત સોંપવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે અથવા બાળકની કસ્ટડીમાં ફેરફાર કરવાનું નકારી શકે છે. ફરી એકવાર, અમે તાત્કાલિક ઉલ્લેખ કરીએ છીએ કે દરેક કેસમાં અદાલતનો નિર્ણય, તેની સમક્ષ રજૂ થયેલ કેસના તમામ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના સમુચ્ચય પર આધારિત હોવો જોઈએ, અને તે દરમિયાન બાળકના કલ્યાણનો વિચાર કરવો જોઈએ, જે સર્વોપરી વિચારણાનો વિષય છે. વિદેશી અદાલતનો હુકમ બાળકના કલ્યાણને અધીન રહેવાનો છે. વધુમાં, હેબિયસ કોર્પસની રિટરૂપ ઉપાયનો ઉપયોગ માત્ર વિદેશી અદાલતે પોતાના અધિકારક્ષેત્રમાં આવેલા કોઈ વ્યક્તિ વિરુદ્ધ આપેલા નિર્દેશોના અમલીકરણ માટે કરી શકાય નહીં અને તે અધિકારક્ષેત્રને અમલવારી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં રૂપાંતરિત કરી શકાય નહીં. નિર્વિવાદ રીતે, રિટ અરજદારને વિદેશી અદાલતે આપેલા હુકમના અમલીકરણ માટે કાયદા મુજબ

સ્વીકાર્ય હોય તેવા અન્ય ઉપાયનો આશ્રય લેવાનો અથવા બાળકની કસ્ટડી માટે ભારતીય અદાલત સમક્ષ કાયદા મુજબ મંજૂર હોય તેવી અન્ય કાર્યવાહી શરૂ કરવાની છૂટ છે, જો તેને તે યોગ્ય લાગે તો. ૪૭. ઉપરોક્ત પ્રકારની હેબિયસ કોર્પસ અરજીમાં, હાઈકોર્ટે શરૂઆતના તબક્કે એ તપાસવું આવશ્યક છે કે અલ્પવયસ્ક બીજા કોઈ વ્યક્તિની કાયદેસરની કે ગેરકાયદેસર કસ્ટડીમાં છે કે નહીં (રિટ અરજીમાં નામ દર્શાવેલ ખાનગી સામાવાળા). તે પ્રશ્નના વિચાર માટે, હાલના કેસ જેવા કેસમાં, એટલું નોંધવું પૂરતું છે કે ખાનગી સામાવાળા અલ્પવયસ્કની સ્વાભાવિક વાલી જ હતી, કારણ કે તે તેની જૈવિક માતા હતી. એકવાર આ તથ્ય નિશ્ચિત થાય, ત્યારબાદ એવું અનુમાન કરી શકાય કે અલ્પવયસ્કની પોતાની માતા પાસેની કસ્ટડી કાયદેસર છે. આવા કેસમાં, માત્ર અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિમાં જ, રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને, અલ્પવયસ્કની (કન્યાબાળકની) કસ્ટડી તેની માતા પાસેથી દૂર કરીને પતિ સહિત કોઈ અન્ય વ્યક્તિને (બાળકના પિતાને) સોંપવાનો હુકમ આપવામાં આવી શકે. તેના બદલે, બીજા માતા કે પિતાને બાળકની કસ્ટડી મેળવવા માટે મૂળભૂત રીતે નિર્ધારિત ઉપાયનો આશ્રય લેવાનો નિર્દેશ આપી શકાય."

૧૧.૩ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અરજાની ગ્રહ્યતા અંગે ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલનો આ સ્પષ્ટ જવાબ છે કે અદાલત પોતાની રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં હેબિયસ કોર્પસની રિટ માટેની કસ્ટડી સંબંધિત અરજી સ્વીકારી શકે છે, જ્યાં આ અદાલત પાસેથી પ્રારંભિક તબક્કે એ

તપાસવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે સગીર અન્ય કોઈ વ્યક્તિની કાયદેસરની કે ગેરકાયદેસરની કસ્ટડીમાં છે કે નહીં. એક વખત એ હકીકત નિશ્ચિત થઈ જાય કે સગીરની કસ્ટડી માતા પાસે છે, ત્યારે અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિમાં, રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં સગીરની કસ્ટડી માતાથી દૂર કરીને પિતા સહિત અન્ય કોઈ વ્યક્તિને સોંપવાનો હુકમ આપી શકાય; અન્યથા, બાળકની કસ્ટડી મેળવવા માટે નિર્ધારિત મૂળભૂત ઉપચારનો આશ્રય લેવા બીજા માતાપિતાને કહેલી શકાય.

૧૧.૪ હાલના કેસમાં, અદાલતે પ્રાથમિક સ્તરે એ તપાસ્યું છે કે નાબાલિકની કસ્ટડી કોની પાસે છે અને એવું જાણવા મળ્યું છે કે તે પિતાની પાસે છે, જે અન્યથા જૈવિક પિતા હોવાને કારણે બાળકોની કાયદેસર કસ્ટડી હોવાનો દાવો કરી શકે છે, અને સર્વોચ્ચ અદાલતે દર્શાવ્યા મુજબ, આ અદાલત અન્ય માતા–પિતાને બાળકોની કસ્ટડી માટે કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત ઉપાયનો આશ્રય લેવા દિશાનિર્દેશ આપી શકે છે.

૧૧.૫ જોકે, ત્યારબાદ વિચારવાનું અગત્યનું પ્રશ્ન, જે સર્વોચ્ચ અદાલતના તે જ નિર્ણયમાં પણ ઠેરવવામાં આવેલઠેરવવામાં આવેલ, એ છે કે વિદેશી અદાલત દ્વારા પિતાને બાળકોને તેની સમક્ષ હાજર કરવા માટે દિશાનિર્દેશ આપતો હુકમ કરવામાં આવ્યો હોય, તો શું તે માત્ર તે કારણે જ સગીરની કસ્ટડી ગેરકાયદેસર બની જાય? સર્વોચ્ચ અદાલતના મુજબ, જ્યારે વિદેશી અદાલત દ્વારા એવો હુકમ કરવામાં આવે, ત્યારે કેટલાક પરિમાણો વિચારણા માટે ધ્યાનમાં લેવા

જરૂરી બને છે. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ આવેલી એક બાબતમાં, વિદેશી અદાલત (યુ.કે.) નો હુકમ સગીર સંબંધે માતા વિરુદ્ધ એકતરફી રીતે આપવામાં આવેલો હુકમ હતો, અને સગીર ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સના અધિકારક્ષેત્રની અંદર રહેવાસી હતો. બાળકને ગેરરીતે ઇંગ્લેન્ડમાંથી દૂર લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને ભારતમાં રાખવામાં આવ્યો હતો, તેમજ કાનૂની જોગવાઈઓ અનુસાર બાળક ઉપર માતાપિતાની જવાબદારી સંબંધિત મુદ્દામાં ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સની અદાલતોને અધિકારક્ષેત્ર હતું, એવી ધારણા ધરીને એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો કે સગીર તેની સગીરાવસ્થા દરમ્યાન અથવા આગળના હુકમ સુધી અદાલતનો વોર્ડ તરીકે રહેશે અને માતાએ તરત જ સગીરને ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સ પરત મોકલવો અથવા તેની પરત ફરત સુનિશ્ચિત કરવી, અને જો તે ઉક્ત હુકમને પડકારશે નહીં, તો પિતાને તેમાં ફેરફાર માંગવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. આ પરિસ્થિતિમાં, અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે માતાની પાસે રહેલી સગીરની કસ્ટડીને ગેરકાયદેસર માનવાની કોઈ નિશ્ચિત નોંધ કરવામાં આવી નથી, જેમાં હેબિયસ કોર્પસના રિટના જારીકરણ માટેની અરજાની વિચારણા કરવાના હેતુ માટે પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી, સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે સગીરની તેની જૈવિક માતા પાસેની કસ્ટડી કાયદેસર હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવશે. સર્વોચ્ચ અદાલતે આદેશિત કર્યું છે કે વિદેશી અદાલતના નિર્ણય પર વિચાર કરતી વખતે અદાલતે બાળકના હિતના તથ્ય, સંબંધિત તમામ પરિસ્થિતિઓ અને સમગ્ર સ્થિતિની સમષ્ટિને ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે.

"૫૦. આવી પરિસ્થિતિમાં વડી અદાલત પછી આ પરીક્ષણ કરી શકે છે કે સગીરને તેના/તેણીના મૂળ રાજ્યમાં પરત મોકલવું સગીરના હિતમાં રહેશે કે નુકસાનકારક થશે. આવું કરતી વખતે, જો વડી અદાલત આ બાબતે સંતુષ્ટ હોય કે હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓની સમસ્તતાને ધ્યાનમાં લેતાં, સગીર બાળકને જે દેશમાં થી તેને દૂર કરવામાં આવ્યો/આવી હતી ત્યાં પરત મોકલવાથી ઇનકાર કરવો એ સગીર બાળકના હિત અને કલ્યાણમાં રહેશે, તો તે પોતાની અધિકારક્ષેત્રની અંદર સંપૂર્ણપણે સક્ષમ રહેશે; અને ત્યારબાદ એવો હુકમ, વિદેશી અદાલતે નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં બાળકને પરત મોકલવાનો નિર્દેશ આપ્યો હોવાની માત્ર હકીકતથી બંધાઈને નહીં, પરંતુ બાળના કલ્યાણને પ્રાથમિકતા આપીને જ પસાર કરવો આવશ્યક છે, કારણ કે વિદેશી અદાલતનો હુકમ બાળકના કલ્યાણ આગળ ઝુકવો જ જોઈએ. આ મુદ્દાનો જવાબ આપવા માટે કોઈ જડબેસલાક બંધાયેલું સૂત્ર અથવા ગણિતીય ચોકસાઈ હોઈ શકે નહીં. તેમજ, બીજા માતા અથવા પિતા અગાઉથી જ વિદેશી અદાલતનો શરણો લીધો હતો અથવા બાળકની હાજરી માટે વિદેશી અદાલતમાંથી હુકમ મેળવવામાં સફળ થયો હતો, એ બાબતને નિર્ણાયક પરિબળ ગણાવી શકાય નહીં. તેવી જ રીતે, સગીરની કસ્ટડી ધરાવતા માતા અથવા પિતાએ બાળકની કસ્ટડી માટે કોઈ મૂળભૂત કાર્યવાહી હાથ ધરી નથી, તે કારણસર અદાલત દ્વારા વિચારવાને પાત્ર બાળકના શ્રેષ્ઠ હિત અને કલ્યાણના સર્વોચ્ચ સિદ્ધાંતને ક્ષીણ કરી શકાય નહીં. એ જ સર્વોપરી વિચારણા હોવી જોઈએ.

૫૧. બાળકના હિતોના તથ્ય પર વિચાર કરવા માટે, અદાલતે સંબંધિત તમામ પરિસ્થિતિઓ તથા સમગ્ર પરિસ્થિતિની કુલતા ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે. તે દરેક કેસના આધારે નક્કી કરવાનું રહેશે. હાલના કેસમાં, અમે જણાવી શકીએ છીએ કે બાળકના પિતા તેમજ માતા બંને ભારતીય મૂળના છે. તેમનું લગ્ન ભારતમાં ચેન્નાઈ ખાતે હિંદુ વિધિઓ અને પરંપરાઓ અનુસાર થયું હતું. પિતા, જે ભારતીય નાગરિક છે, તેઓ ૨૦૦૩માં વિદ્યાર્થી તરીકે યુ.કે. ગયા હતા અને ૨૦૦૫થી ત્યાં કાર્યરત હતા. લગ્ન પછી, દંપતી ૨૦૦૭ની શરૂઆતમાં યુ.કે. સ્થાયી થયું અને વોટફોર્ડ ખાતે રહેતું હતું. માતાને ૨૦૦૮માં લંડનમાં નોકરી મળી હતી, પરંતુ જૂન ૨૦૦૯માં તેણીને દિલ્હીમાં તેના માતા-પિતાના ઘરે આવવું પડ્યું, જ્યાં તેણીએ નેથ્રાને જન્મ આપ્યો. તેથી, નેથ્રા જન્મથી જ ભારતીય નાગરિક છે. તેણીએ પોતાની ભારતીય નાગરિકતા ત્યજી નથી. હકીકતમાં, માતા નેથ્રા સાથે માર્ચ ૨૦૧૦માં યુ.કે. પરત ગઈ હતી. પરંતુ ઓગસ્ટ ૨૦૧૦થી ડિસેમ્બર ૨૦૧૧ સુધી, અપીલકર્તા અને સામાવાળા ૨ વચ્ચેના દામ્પત્ય વિવાદોને કારણે, અપીલકર્તા અને તેની પુત્રી ભારતમાં જ રહ્યા હતા. પરિવારના સભ્યોના હસ્તક્ષેપ અને મધ્યસ્થી બાદ જ, અપીલકર્તા અને તેની પુત્રી નેથ્રા ડિસેમ્બર ૨૦૧૧માં, તેઓ ભારતમાં આવ્યા ત્યારથી એક વર્ષથી વધુ સમય પછી, ઇંગ્લેન્ડ પરત ગયા હતા. યુ.કે. પરત ફર્યા બાદ, નેથ્રાને જાન્યુઆરી ൨൦൧૨માં એક નર્સરી શાળામાં પ્રવેશ અપાયો.

૫૨. સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨માં નેથ્રા તરફથી યુનાઈટેડ કિંગડમની નાગરિકતા મંજૂર કરવા માટે અરજી કરવામાં આવી હતી, જે અનુસંધાને ડિસેમ્બર ૨૦૧૨માં મંજૂર કરવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ પિતા (સામાવાળા ૨) એ જાન્યુઆરી ૨૦૧૩માં યુનાઈટેડ કિંગડમની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરી હતી. યુનાઈટેડ કિંગડમની નાગરિકતા મળ્યા પછી, નેથ્રાને સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૩માં યુનાઈટેડ કિંગડમની એક પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ કરવામાં આવી હતી અને તેણીએ ત્યાં માત્ર જુલાઈ ૨૦૧૫ સુધી જ અભ્યાસ કર્યો હતો. નેથ્રાએ બ્રિટિશ નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરી હોવાથી, તેની કસ્ટડીના પ્રશ્નો અંગે યુનાઈટેડ કિંગડમની અદાલત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શકતી હતી.

૫૩. નોંધપાત્ર રીતે, ૨–૭–૨૦૧૫ના રોજ નેથ્રા તેની માતા સાથે ભારત પરત આવી ત્યાં સુધી, યુ.કે. અદાલતમાં કોઈપણ પ્રકારની કોઈ કાર્યવાહી દાખલ કરવામાં આવી નહોતી, તે અપીલકર્તા અને સામાવાળા નં. ૨ વચ્ચેના વૈવાહિક વિવાદ સંબંધિત હોય કે નેથ્રાની કસ્ટડી સંબંધિત હોય. વધુમાં, નેથ્રા ભારત ખાતે અપીલકર્તા, તેના દાદા–દાદી તથા પરિવારના અન્ય સભ્યો અને સગાસંબંધીઓ સાથે રહે છે, જ્યારે યુ.કે.માં તે કોઈ વિસ્તૃત પરિવાર વિના માત્ર ત્રણ સભ્યોના નાનાં કુટુંબમાં રહેતી હતી. તે છેલ્લા એક વર્ષથી વધુ સમયથી અહીં શાળામાં ભણે છે અને તેના જીવનના પ્રથમ છ વર્ષમાંથી બંને દેશોમાં સમાન સમય વિતાવ્યો છે. અહીં તેની માતા સાથે રહેવું તેના માટે વધુ અનુકૂળ અને સુરક્ષિત અનુભવાય તેવું છે, કારણ કે માતા તેના સ્વભાવ, વ્યક્તિત્વ અને

પ્રતિભાના સર્વાંગી વિકાસ માટે તેને પ્રેમ, સમજણ, સંભાળ અને માર્ગદર્શન આપી શકે છે. તે કન્યા સંતાન હોવાથી, માતાની વાલીતા અત્યંત મહત્વની છે. સામાન્ય રીતે, આશરે સાત વર્ષની વય ધરાવતા "કન્યા" સંતાનની કસ્ટડી આદર્શરૂપે તેની માતા પાસે જ હોવી જોઈએ, જો સુધી એવા સંજોગો સૂચવતા ન હોય કે માતાની કસ્ટડીમાં રહેવું તે કન્યા સંતાન માટે હાનિકારક બનશે. હાલના કેસમાં, નિર્ધારિત તારીખ પહેલાં બાળકને યુ.કે. પરત લઈ જવા અંગેના યુ.કે. અદાલતના હુકમનું અપીલકર્તા (માતા) દ્વારા ઉલ્લંઘન કરવામાં આવ્યું છે તે હકીકત સિવાય, આવું કોઈ સામગ્રી કે પુરાવું ઉપલબ્ધ નથી.

૫૬. નિર્વિવાદ રીતે, અપીલકર્તાએ માત્ર યુકેની કાયમી નિવાસીની સ્થિતિ જ પ્રાપ્ત કરી છે, કારણ કે તે ત્યાં લાભદાયક રોજગારમાં રહેલા સામાવાળા ૨ સાથે રહેતી હતી. અપીલકર્તાએ એવો આક્ષેપ કર્યો છે અને તેના કેસના સમર્થનમાં સામગ્રી પણ રજૂ કરી છે કે યુકેમાં સામાવાળા ૨ સાથે રહેવા દરમિયાન તેને શારીરિક હિંસા અને માનસિક યાતના ભોગવવી પડી હતી. તેણે એવો પણ આક્ષેપ કર્યો છે કે જો તે યુકે પરત જશે, તો તેને ફરી તે જ અપમાનજનક પરિસ્થિતિ સહન કરવી પડી શકે. વધુમાં, યુકેની અદાલતમાં પતિ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી, પતિ અને તેના કુટુંબજનો દ્વારા તેના પર આચરાયેલી હિંસા અંગે દિલ્હીમાં તેણીએ દાખલ કરેલી ફરિયાદના પ્રતિકારરૂપ પગલું છે. નિશ્ચિતપણે, સામાવાળા ૨ એ આ આક્ષેપોને જોરશોરથી નકાર્યા છે

અને તેમનો ખંડન કર્યો છે. આ વિવાદિત હકીકતી પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવો અમારે માટે જરૂરી નથી.

૫૭. એટલું નોંધવું પૂરતું છે કે હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓની સમગ્રતા ધ્યાનમાં લેતાં, નેથ્રાના હિતમાં એ રહેશે કે તે પોતાની માતાની કસ્ટડીમાં જ રહે અને જો તે યુકે પરત જાય તો તેને હાનિ પહોંચે. તેનો અર્થ એવો નથી કે અપીલકર્તાએ યુકે અદાલતમાં તેની વિરુદ્ધ અથવા નેથ્રાની કસ્ટડી બાબતે, જે પરિસ્થિતિ મુજબ હોય, લંબિત કાર્યવાહીનો અવગણના કરવી જોઈએ. જ્યાં સુધી તે અદાલતને તે મુદ્દાઓનો નિરાકરણ કરવા અધિકારક્ષેત્ર છે, ત્યાં સુધી પક્ષકારો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય થાય તે માટે અમે રાહતોને એ રીતે આકાર આપવાનું યોગ્ય માનીએ કે જેથી અપીલકર્તા યુકે અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહીમાં ભાગ લઈ શકે, જે તે પોતાની તરફથી તે અદાલતમાં તેનો પક્ષ રજૂ કરવા માટે નિયુક્ત કરાયેલા તેના સોલિસિટરો મારફતે કરી શકે. આ ચુકાદાના અંતિમ ભાગમાં, અમે એવી પદ્ધતિઓ દર્શાવીશું કે જેના દ્વારા અપીલકર્તા આવા વિકલ્પનો અથવા કાયદા અનુસાર માન્ય હોય તેવી કોઈ અન્ય ઉપચારનો આશરો લઈ શકે. અમે આવું એટલા માટે કહીએ છીએ કે હાલની અપીલ સામાવાળા નં. ૨ દ્વારા હેબિયસ કોર્પસની રિટ જારી કરવા માટે દાખલ કરાયેલી રિટ અરજીમાંથી ઉદ્ભવે છે, અને લઘુવયસ્કની કસ્ટડી આપવી કે ન આપવી તે મુદ્દાનો તદ્દન એવો નિર્ણય કરવા માટે નથી. સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત સમક્ષ, જેમાં ભારતની અદાલતનો પણ સમાવેશ થાય છે જો તે માન્ય હોય, લઘુવયસ્કની કસ્ટડી

સંબંધિત મુખ્ય કાર્યવાહીમાં, આ ચુકાદામાં કરાયેલ કોઈપણ નિરીક્ષણોથી પ્રભાવિત થયા વિના તમામ પાસાઓનો તેમના પોતાના ગુણદોષના આધારે વિચાર કરવો પડશે.

૫૮. ઉપરોક્ત મુજબ, સામાવાળા ક્રમાંક ૨ એ આ અદાલતના ચાર નિર્ણયો પર ખૂબ જ ભારપૂર્વક આધાર રાખ્યો છે. વી. રવિ ચંદ્રન (૨)૧૨ નો કેસ પણ અપરિપક્વ પુત્રને અદાલતમાં હાજર કરાવવા માટેની હેબિયસ કોર્પસની રિટમાંથી ઉદ્ભવેલો હતો અને પિતા દ્વારા અપરિપક્વ સંતાનની કસ્ટડી અંગેની મૂળભૂત કાર્યવાહીમાથી ઉદ્ભવેલો નહોતો. અપરિપક્વ સંતાન તેની માતાની કસ્ટડીમાં હતું. તે અમેરિકામાં જન્મેલા અને જન્મથી અમેરિકન નાગરિક એવા "પુરુષ" બાળકની કસ્ટડીનો કેસ હતો, જેની ઉંમર લગભગ ૮ વર્ષની હતી, જ્યારે અપરિપક્વ સંતાનની કસ્ટડી અને વાલીપણા સંબંધિત મુદ્દાને નિયંત્રિત કરતા સક્ષમ અદાલત, એટલે કે ન્યૂ યોર્ક સ્ટેટ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા સંમતિ હુકમ હોવા છતાં, માતાએ તેને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકા (યુએસએ) માંથી દૂર કર્યો હતો. અપરિપક્વ સંતાનની સંયુક્ત કસ્ટડી માતા-પિતાને સોંપવામાં આવી હતી અને જ્યારે બાળકને ગુપ્ત રીતે યુએસએ માંથી દૂર કરીને ભારતમાં લાવવામાં આવ્યો ત્યારે માતા સામે પ્રતિબંધાત્મક હુકમ અમલમાં હતો. યુએસએ માંથી દૂર કરવામાં આવે તે પહેલાં, અપરિપક્વ સંતાને પોતાના પ્રારંભિક વર્ષો ત્યાં વિતાવ્યા હતા. અહેવાલિત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૩૨ થી ૩૮ માં થયેલી ચર્ચામાંથી જાણે છે તેમ, આ પરિબળો માતા વિરુદ્ધ ગયા

હતા. તેથી, આ અદાલતે બાળકના હિતમાં સંક્ષિપ્ત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાનું પસંદ કર્યું. અદાલતે માતાને નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં બાળક "આદિત્ય" ને પોતાની રીતે યુએસએ પરત લઈ જવા નિર્દેશ આપ્યો. હાલના કેસમાં, અપરિપક્વ સંતાન "કન્યા" બાળક છે, જેનો જન્મ ભારતમાં થયો હતો અને જે જન્મથી ભારતની નાગરિક છે. તેણે ભારતનું નાગરિકત્વ છોડી દીધું નથી. તેણે પછીથી યુનાઈટેડ કિંગડમનું નાગરિકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, તે જુદી બાબત છે. અગાઉના પરિચ્છેદમાં અમે કારણો પહેલેથી જ દર્શાવ્યા છે, જે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ દ્વારા આધારિત તથા વિચારાધીન કેસથી આ કેસના તથ્યોને અલગ પાડે છે.

૫૯. શિલ્પા અગ્રવાલના કેસ અંગે, અવયસ્ક (બાળિકા)નો જન્મ ઇંગ્લેન્ડમાં થયો હતો અને તેને બ્રિટિશ નાગરિકત્વ પ્રાપ્ત હતું, તથા તે માત્ર સાડા ત્રણ વર્ષની ઉંમરની હતી. માતા–પિતાએ પણ યુ.કે.ના કાયમી નિવાસીઓનો દરજ્જો પ્રાપ્ત કર્યો હતો. જેમ આ કેસમાં છે તેમ, બાળકીની કસ્ટડી અંગે અંતિમ નિર્ણય લેવાય ત્યાં સુધી બાળકીને માતાથી અલગ કરવા અંગે યુ.કે.ની અદાલતે કોઈ હુકમ કર્યો ન હતો. આ અદાલતે પોતાના સમક્ષ રહેલા કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના આધારે પોતાની સંતોષ નોંધ્યો હતો કે અવયસ્ક બાળકીના હિતમાં, બાળકીને યુ.કે. પરત મોકલવું યોગ્ય રહેશે અને ત્યારબાદ અદાલતો વચ્ચેની સૌહાર્દની સિદ્ધાંતનો અમલ કર્યો હતો. વધુમાં, અદાલતનું એવું મત હતું કે બાળકની કસ્ટડી સંબંધિત મુદ્દાનો નિર્ણય તે વિદેશી અદાલતે કરવો જોઈએ,

જેના અધિકારક્ષેત્રમાંથી બાળકીને દૂર કરીને ભારતમાં લાવવામાં આવી હતી. આ નિર્ણય તે કેસના તથ્યો અંગે સંક્ષિપ્ત તપાસ પછી આપવામાં આવ્યો હતો. તે સામાવાળા ૨ને કોઈ મદદરૂપ થવાનો નથી. તે ધનવંતી જોશીમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતને, એટલે કે બાળકના સર્વોપરી કલ્યાણ અંગે વિચાર કરવાની અદાલતની ફરજને, કોઈ રીતે ક્ષીણ કરતું નથી. નોંધવા યોગ્ય છે કે અવયસ્કના શ્રેષ્ઠ હિત અને કલ્યાણનો પ્રબળ માપદંડ અદાલતો વચ્ચેની સૌહાર્દના સિદ્ધાંત કરતાં વધુ વજનદાર છે અથવા તેને પરાસ્ત કરે છે. હાલના કેસમાં, અવયસ્કનો જન્મ ભારતમાં થયો છે અને તે જન્મથી ભારતીય નાગરિક છે. જ્યારે તેને યુ.કે.માંથી દૂર કરવામાં આવી હતી, ત્યારે નિઃસંદેહ તે ત્યાં સુધીમાં યુ.કે.નું નાગરિકત્વ પ્રાપ્ત કરી ચૂકી હતી, છતાં, ઉપર દર્શાવેલા કારણો અમને તે દેશે બાળકીને પરત મોકલવાનો નિર્દેશ આપવા પરથી નિવારે છે, જ્યાંથી તેને દૂર કરવામાં આવી હતી.

૬૦. આરથી બાંદી મામલામાં પણ, પુરૂષ બાળકનો જન્મ યુએસએમાં થયો હતો અને ત્યાં જન્મના આધારે તેણે નાગરિકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. યુએસએમાં સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત દ્વારા તેના વિરુદ્ધ અમલમાં રહેલા પ્રતિબંધાત્મક હુકમ અને રેડ કોર્નર નોટિસ હોવા છતાં, માતાએ બાળકને યુએસએમાંથી દૂર લઈ ગઈ હતી. તેથી, અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે હસ્તગત મુદ્દો વી. રવિ ચંદ્રન (૨) ના કેસમાં રહેલ તથ્યો દ્વારા સંપૂર્ણપણે આવરી લેવાયેલો હતો. વધુ મહત્વની બાબત એ છે કે, અહેવાલિત નિર્ણયના ફકરા ૪૨ માં નોંધ્યા મુજબ, માતા (રિટ

અરજદારની પત્ની) એ યુએસએ પરત જઈ પતિ સાથે રહેવાની પોતાની મનશા વ્યક્ત કરી હતી. જોકે, પતિ તેની સાથે સહવાસ કરવા તૈયાર ન હતો. હાલના કેસમાં, અગાઉ સંકેત કરાયા મુજબ, પરિસ્થિતિ ભિન્ન રીતે અલગ પડે છે.

૬૧. સુર્ય વાદનનમાં, નાબાલિક દીકરીઓ ફરીથી જન્મથી બ્રિટિશ નાગરિકો હતી. મોટી દીકરીની ઉંમર ૧૦ વર્ષ હતી અને નાની દીકરીની ઉંમર અંદાજે ૬ વર્ષ હતી. તેઓ તેમના સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન યુનાઈટેડ કિંગડમમાં રહેતાં હતાં. હેબિયસ કોર્પસની રિટ જારી કરવા માટેની અરજીમાં, અદાલતે દીકરીઓને યુનાઈટેડ કિંગડમ પરત મોકલવાનો પણ નિર્દેશ આપ્યો, કારણ કે યુનાઈટેડ કિંગડમની સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતે દીકરીઓને તે અદાલત સમક્ષ હાજર કરવા બાબત હુકમ પસાર કર્યો હતો. અપીલકર્તા પતિથી વિવાહવિચ્છેદ મેળવવા માટે પત્નીએ કોઇમ્બતૂર અદાલતમાં દાખલ કરેલી અરજી ઉપર કોઈ ઔપચારિક હુકમ પસાર થઈ શકે તે પહેલાં જ, પતિએ તે હુકમ મેળવવામાં સફળતા હાંસલ કરી હતી. તે હુકમ પછી યુનાઈટેડ કિંગડમની અદાલતે પત્નીને બંને દીકરીઓને યુનાઈટેડ કિંગડમની અદાલત સમક્ષ હાજર કરવા બાબત કડક નિર્દેશ આપતો બીજો હુકમ પણ કર્યો હતો. પત્ની સામે દંડાત્મક નોટિસ પણ આપવામાં આવેલ. ત્યારબાદ પતિએ, પત્ની પાસે દંપતીની બંને દીકરીઓનો ગેરકાયદે કબ્જો છે અને તેમને અદાલતમાં હાજર કરવાનો હુકમ કરવામાં આવે તથા ત્યારપછી યોગ્ય નિર્દેશ આપવામાં આવે, તે આધારે હેબિયસ કોર્પસની રિટ જારી કરવા માટે મદ્રાસ વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લીધો. ઉક્ત

રાહત આ અદાલતે મંજૂર કરી હતી. અહેવાલિત નિર્ણયના પરિચ્છેદ ૪૬ થી ૫૬ માં કાનૂની ચર્ચા કર્યા પછી, ચુકાદાના પૂર્વ ભાગમાં ઉલ્લેખિત નજિરોના આધારે, પરિચ્છેદ ૫૬ માં અદાલતે નીચે મુજબ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો:

"૫૬. તેમ છતાં, જો સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી વિદેશી અદાલતનો પૂર્વઅસ્તિત્વમાં રહેલો હુકમ હોય અને સ્થાનિક અદાલત વિસ્તૃત તપાસ ચલાવવાનો (સારાંશ તપાસના વિરોધમાં) નિર્ણય કરે, તો તે માટે તેની પાસે વિશેષ કારણો હોવા આવશ્યક છે. વિસ્તૃત તપાસનો હુકમ નિયમિત રીતે આપવો જોઈએ નહીં. સારાંશ તપાસ કરવી કે વિસ્તૃત તપાસ કરવી તે નક્કી કરતી વખતે, સ્થાનિક અદાલતે નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં લેવા આવશ્યક છે: (એ) વિદેશી અદાલતે પસાર કરેલા વચગાળાના અથવા આંતરવર્તી હુકમનું સ્વરૂપ અને તેનું પ્રભાવ.

(બી) બાળકને વિદેશી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં પરત મોકલવા અથવા પરત ન મોકલવા માટેના વિશેષ કારણોના અસ્તિત્વ.

(સી) બાળકને પરત મોકલવાથી બાળકને કોઈ નૈતિક, શારીરિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અથવા માનસિક હાનિ થતી નથી, તેમજ જે માતાપિતા સાથે બાળક ભારતમાં છે તેને પણ કોઈ કાનૂની હાનિ થવી જોઈએ નહીં. એવા કેટલાક પ્રસંગો હોય છે જેમાં વિદેશી અદાલતનો હુકમ તે માતાપિતાને વિદેશી દેશમાં પરત ફર્યા પછી તેની ધરપકડ થવામાં પરિણામે છે. આવા કેસોમાં, સ્થાનિક અદાલત ઉપર પણ તે માતાપિતાની શારીરિક સલામતી સુનિશ્ચિત કરવાની ફરજ રહે છે.

(ડી) જે તત્પરતાથી માતાપિતા સંબંધિત વિદેશી અદાલત અથવા સંબંધિત સ્થાનિક અદાલતનો સંપર્ક કરે છે, તે પણ સંબંધિત છે. જો સમયાંતર અસામાન્ય રીતે લાંબું હોય અને તેનું વાજબી રીતે સમર્થન કરી શકાય તેમ ન હોય અને બાળકએ ભારતમાં મજબૂત મૂળ ઊભાં કર્યા હોય, તો સ્થાનિક અદાલતને વિસ્તૃત તપાસ હાથ ધરવા બાબતે યોગ્ય સલાહ આપવામાં આવી હોય તેમ ગણાય."

૬૨. ઉપરોક્ત કલમો (એ) થી (સી) અંગે, અમારી દૃષ્ટિએ, સમુચિત આદર સાથે, તે ધનવંતી જોશી પ્રકરણમાં કરવામાં આવેલા પ્રતિપાદનથી વિમુખ થતી જણાય છે, જેને આ અદાલતની ત્રણ–ન્યાયાધીશોવાળી પીઠે વી. રવિ ચંદ્રન (૨) માં અનુમોદન સાથે ઉદ્ધૃત કર્યું છે. તેમાં, સૂચવાયેલ તપાસનું સ્વરૂપ અનિવાર્ય રીતે નાબાલકની કસ્ટડીના પ્રશ્ને વિદેશી અદાલતના હુકમને પ્રાધાન્ય આપવાનું માન્ય રાખે છે. ધનવંતી જોશી પ્રકરણમાં તેનો સ્પષ્ટ ઇનકાર કરવામાં આવ્યો છે. કારણ કે, ભલે તે સંક્ષિપ્ત તપાસનો મામલો હોય કે વિસ્તૃત તપાસનો મામલો હોય, સર્વોપરી વિચારણા બાળકના હિતો અને કલ્યાણની જ છે. વધુમાં, વિદેશી અદાલતનો પૂર્વવર્તી હુકમ માત્ર વિચારણામાં લેવા યોગ્ય પરિબળોમાંના એક તરીકે જ ગણવામાં આવી શકે. આ પાસા અંગે અમે આ ચુકાદાના પૂર્વ ભાગમાં વિશદ રીતે ચર્ચા કરી છે."

૧૧.૬ પ્રથમ પ્રહારના સિદ્ધાંતોના સંબંધમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"૬૩. પરિચ્છેદ ૫૬ ની કલમ (ડી) માં નોંધાયેલા ચોથા પરિબળ અંગે, સૂર્યા વદાનન પ્રકરણમાં દર્શાવાયેલ તે મત સાથે અમે આદરપૂર્વક અસહમત છીએ. તેનો પ્રથમ ભાગ "પ્રથમ પ્રહાર" ના સિદ્ધાંતને મહત્વ આપે છે. અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, કયા પક્ષકારે સૌપ્રથમ અદાલતનો આશરો લીધો હતો અથવા ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૫૨ માં ઉલ્લેખિત "પ્રથમ પ્રહાર" શું હતું, તે સંબંધિત નથી. ભારતની અદાલતો અંગે પરિચ્છેદ ૫૪ માં આ સિદ્ધાંતને વિસ્તારી લાગુ કરવાની જે સમાનતા દર્શાવવામાં આવી છે, તે પણ, જો ભારતીય અદાલત દ્વારા કોઈ હુકમ કરવામાં આવ્યો હોય તો, અનુપયોગી છે. કારણ કે, ભારતીય અદાલતો પોતાની અધિકારક્ષેત્રની અંદર નાબાલિકની કસ્ટડીના પ્રશ્ન અંગે, ગાર્ડિયન્સ એન્ડ વોર્ડ્સ અધિનિયમ, ૧૮૯૦ ની લાગુ પડતી જોગવાઈઓથી કડકપણે નિયંત્રિત થાય છે.

૬૪. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૧૪ સ્પષ્ટ રીતે તે પાસાં સાથે સંબંધિત છે. તે આ પ્રમાણે છે:

"૧૪. વિવિધ અદાલતોમાં એકસાથે ચાલતી કાર્યવાહી.–(૧) જો અવયસ્કના વાલી ની નિમણૂક અથવા વાલી હોવાનું જાહેરનામું મેળવવા માટેની કાર્યવાહી એકથી વધુ અદાલતોમાં હાથ ધરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યેક અદાલત, બીજી અદાલત અથવા અદાલતોમાં ચાલી રહેલી કાર્યવાહી વિશે જાણ થતાં, પોતાની સમક્ષની કાર્યવાહી સ્થગિત રાખશે.

(૨) જો અદાલતો બંને અથવા બધી એક જ વડી અદાલતને અધીનસ્થ હોય, તો તેઓ કેસની જાણ વડી અદાલતને કરશે, અને વડી અદાલત નક્કી કરશે કે

સગીરના વાલી ની નિમણૂક અથવા જાહેરાત બાબતની કાર્યવાહી કઈ અદાલતમાં હાથ ધરવામાં આવશે.

(૩) ઉપકલમ (૧) હેઠળ જે કોઈ અન્ય કેસમાં કાર્યવાહી સ્થગિત કરવામાં આવે છે, તેવી સ્થિતિમાં અદાલતો તે કેસની જાણ પોતાની સંબંધિત રાજ્ય સરકારોને કરશે અને તેઓ પાસેથી પ્રાપ્ત થતા આવા આદેશોના માર્ગદર્શન અનુસાર ચાલશે."

૬૫. તે જ રીતે, દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૦૮ ની કલમ ૧૦ ના આધારભૂત સિદ્ધાંતને તે પરિસ્થિતિનું નિયંત્રણ કરવા માટે આહ્વાન કરી શકાય છે. સ્પષ્ટીકરણ આ સ્થિતિને વધુ સારી રીતે સ્પષ્ટ કરે છે. તે આ પ્રમાણે છે:

"૧૦. દાવાની કાર્યવાહી સ્થગિત રાખવી. કોઈપણ અદાલત એવા કોઈ દાવાની સુનાવણી આગળ વધારશે નહીં, જેમાં વિવાદિત મુદ્દો તે જ પક્ષકારો વચ્ચે, અથવા એવા પક્ષકારો વચ્ચે જેઓના હેઠળ તેઓ અથવા તેમનામાંથી કોઈ દાવો કરે છે અને તે જ હકશીર્ષક હેઠળ વાદવિવાદ ચલાવે છે, અગાઉથી દાખલ થયેલા દાવામાં પણ સીધેસીધો અને મૂલ્યવાન રીતે વિવાદિત હોય, અને એવો દાવો ભારતમાં તે જ અથવા અન્ય કોઈ અદાલતમાં, જે દાવો કરાયેલ ઉપશમ મંજુર કરવાની અધિકારિતા ધરાવે છે, બાકી હોય, અથવા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ભારતની સીમાઓની બહાર સ્થાપિત કરાયેલ અથવા ચાલુ રાખવામાં આવેલ અને સમાન અધિકારિતા ધરાવતી કોઈ અદાલતમાં, અથવા સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ બાકી હોય.

સમજૂતી. વિદેશી અદાલતમાં દાવો બાકી હોવો, તે જ કાર્યવાહી કારણ પર આધારિત દાવાનો ભારતમાં અદાલતો દ્વારા વિચાર કરવામાં આવે તે માટે અવરોધક બનતું નથી."(ભાર મૂકી જણાવેલ).

૬૬. અમારા મત અનુસાર, નિર્ધારક પરિબળ તરીકે પ્રથમ પ્રહારના સિદ્ધાંતનો આશ્રય લેવાથી, બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતો અને કલ્યાણનો વિચાર કરવાની અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતની ફરજના સર્વાંગી સિદ્ધાંતને ખંડિત અને ક્ષીણ કરવામાં આવશે, જે સર્વોપરી મહત્વનો છે. જો અદાલત તે બાબતે સંતોષ પામે, તો વિદેશી અદાલત દ્વારા પહેલેથી જ કોઈ હુકમ પારિત થયેલો અસ્તિત્વમાં છે, તે હકીકત એટલી મહત્વપૂર્ણ ન પણ બને, કારણ કે તેને બાળકના કલ્યાણને આધીન રહેવું જ પડશે. તે વિચારણા માટે ધ્યાનમાં લેવાય એવા પરિબળોમાંનું માત્ર એક પરિબળ છે. બાળકના હિતો અને કલ્યાણ સર્વોપરી વિચારણાના વિષય છે. ધનવંતી જોશી કેસમાં નિરીક્ષિત અદાલતોની સૌહાર્દના સિદ્ધાંત મુજબ, બિન-કન્વેન્શન દેશોના સંદર્ભમાં, જે દેશમાં બાળકને લઈ જવામાં આવ્યો હોય તે દેશની અદાલત બાળકના કલ્યાણને સર્વોપરી મહત્વ આપીને પ્રશ્નનો ગુણદોષના આધારે વિચાર કરશે અને વિદેશી અદાલતના હુકમને માત્ર વિચારણા માટે ધ્યાનમાં લેવાય એવા એક પરિબળ તરીકે જ ગણશે. તે પાસાનો વિચાર કરતી વખતે, અદાલત આ હકીકતનો પણ હિસાબમાં લઈ શકે કે બાળકનું તેના અથવા તેણીના નિયમિત નિવાસના દેશમાંથી અપહરણ કરવામાં

આવ્યું હતું, પરંતુ અદાલતની અગ્રગણ્ય વિચારણા બાળકનું કલ્યાણ જ હોવું જોઈએ.

૬૭. સામાવાળા ૨ દ્વારા મુખ્યત્વે આધાર રાખવામાં આવેલા તમામ ચારેય કેસોમાંના તથ્યો, અમારી દૃષ્ટિએ, અદાલતને બાળકને તેના મૂળ રાજ્યમાં પરત મોકલવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવા અનિવાર્ય બનાવતા હતા. તેનો અર્થ એ નથી કે યોગ્ય કેસોમાં ભારતમાં આવેલી અદાલતો, સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી વિદેશી અદાલતના પૂર્વવર્તી હુકમ માત્ર હોવાના કારણે, બાળકને તેના મૂળ રાજ્યમાં પરત મોકલવાની રાહત નકારવાની સત્તાથી વંચિત થઈ જાય છે. પરંતુ તે પ્રશ્નનો વિચાર દરેક કેસની પરિસ્થિતિ મુજબ કરવો પડશે, ભલે તે સંક્ષિપ્ત તપાસ હોય કે વિસ્તૃત તપાસ. અમે અન્ય અહેવાલિત ચુકાદાઓ અંગે વિસ્તૃત ચર્ચા કરવા ઇચ્છતા નથી, કારણ કે તેથી સમાન સ્થિતિનું પુનરાવર્તન થશે અને આ ચુકાદા પર માત્ર અનાવશ્યક ભાર પડશે."

૧૧.૭ તેથી, જ્યારે જ્યારે આ મુદ્દો અદાલત સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે અદાલતે જે બાબતનું અવશ્ય વિચારણ કરવું તે એ છે કે પ્રથમ પ્રહારના સિદ્ધાંતનો અવલંબ કરવો એ નિર્ણાયક પરિબળ ગણવાનું નથી, પરંતુ બાળકના શ્રેષ્ઠ હિત અને કલ્યાણ જ હંમેશાં માર્ગદર્શક પરિબળ રહેશે અને તેને સર્વોચ્ચ મહત્વ અપાવાનું રહેશે. સર્વોચ્ચ અદાલતે જે રીતે ઠરાવ્યું છે તે મુજબ, વિદેશી અદાલતનો હુકમ અસ્તિત્વમાં હોય તો તે અદાલતે વિચારણા માટે ધ્યાનમાં લેવાનાં પરિબળોમાંનું એક છે. બિન–કન્વેન્શન દેશોના સંબંધમાં અદાલતોની

સૌહાર્દતાના સિદ્ધાંતને હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર રહેશે, કારણ કે જે દેશમાં બાળકને લઈ જવાયું હોય તે દેશે, બાળકના કલ્યાણને સર્વોપરી મહત્વ આપીને, ગુણદોષના આધારે વિચારણા કરવી જરૂરી રહેશે અને વિદેશી અદાલતના હુકમને વિચારણા માટે ધ્યાનમાં લેવાનાં પરિબળોમાંના એક તરીકે ગણવું પડશે.

૧૧.૮ અદાલત દ્વારા વધુમાં જે બાબત ધ્યાનમાં લેવાય તેવી છે તે એ છે કે બાળકનું અપહરણ તેના તે દેશમાંથી કરવામાં આવ્યું હતું, જે તેનો સામાન્ય નિવાસસ્થાન છે; સર્વોચ્ચ અદાલતે જે બાબત પર ભાર મૂક્યો છે તે બાળકનું કલ્યાણ છે. અમે નોંધ કરી શકીએ છીએ કે અન્ય તમામ બાબતોમાં, જેનો ઉલ્લેખ થયો હતો અને જેને અદાલતે ધ્યાનમાં લીધી હતી, અદાલતે બાળકને તેના સ્વદેશી રાજ્યમાં પરત મોકલવા માટે દિશાનિર્દેશો આપ્યા હતા અને નિથ્યા આનંદ રાઘવન વિ. રાજ્ય (એનસીટી ઓફ દિલ્હી) (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં ધાર્યા મુજબ, યોગ્ય કેસોમાં "ભારતમાં અદાલતો સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી વિદેશી અદાલતના પૂર્વઅસ્તિત્વ ધરાવતા હુકમને કારણે માત્ર બાળકને સ્વદેશી રાજ્યમાં પરત મોકલવાની રાહત નકારવામાંથી વંચિત થતી નથી" અને તે માટે કેસ પ્રમાણે સંક્ષિપ્ત તપાસ અથવા વિગતવાર તપાસ કરવી જરૂરી બને છે.

૧૧.૯ આ અદાલતે નિત્યા આનંદ રાઘવન વિ. સ્ટેટ (એનસીટી ઑફ દિલ્હી) (પૂર્વોક્ત) ના મામલે રહેલા સ્પષ્ટ અને દૃષ્ટિગોચર તથ્યની નોંધ લીધા વિના તે નિર્ણયનો અમલ કરવો નહીં, જેમાં યુકે અદાલતનો હુકમ ઇંગ્લૅન્ડ અને વેલ્સનો સામાન્ય નિવાસ ધરાવતા સગીર સંબંધે માતા વિરુદ્ધ એકપક્ષીય હુકમ તરીકે

પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. જો માતા તે હુકમને પડકારતી ન હોય, તો તેને સગીરને ઇંગ્લૅન્ડ અને વેલ્સ પરત લાવવા અંગેનો હુકમ હતો. હેબિયસ કોર્પસની રિટ જારી કરવાની અરજીએ વિચારણા કરવા માટેના હેતુસર પણ, માતાની પાસે સગીરની કસ્ટડી ગેરકાયદેસર ગણાશે એવો કોઈ નિષ્કર્ષ નોંધાયો નહોતો.

૧૨. તેથી, સર્વપ્રથમ આ અદાલતે સંક્ષિપ્ત રીતે અથવા વિગતવાર તપાસ દ્વારા જે બાબતનું પરીક્ષણ કરવાનું છે તે એ છે કે અરજીમાં નામોદ્દેશિત ખાનગી સામાવાળાના કબજામાં સગીર કાયદેસર કસ્ટડીમાં છે કે ગેરકાયદેસર કસ્ટડીમાં છે. અદાલતે આ હકીકતની નોંધ લેવાની આવશ્યકતા છે કે અહીંના ખાનગી સામાવાળાઓમાંના એક, ત્રણેય બાળકોના જૈવિક પિતા હોવાને કારણે, સગીરનો સ્વાભાવિક વાલી છે. આવા કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે જે ઠરાવ્યું છે તેને અદાલતે ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી છે કે સગીરની કસ્ટડી માતા પાસે હોવી સ્વાભાવિક અને કાયદેસર છે. એકવાર તેઓ માતાની કસ્ટડીમાં હોય, ત્યારે તે કાયદેસર હોવાનું અનુમાન થાય છે અને માત્ર અસાધારણ પરિસ્થિતિઓમાં જ, રિટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને, સગીરની કસ્ટડી તેની માતા પાસેથી દૂર કરીને પતિ (બાળકના પિતા) સહિત અન્ય કોઈ વ્યક્તિને સોંપવાનો હુકમ આપી શકાય. સર્વોચ્ચ અદાલત આ બાબતે સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે કે બાળકની કસ્ટડી મેળવવા માટે બીજા માતાપિતાને કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત મૂળભૂત ઉપચારનો આશરો લેવા કહેવામાં આવી શકે છે.

૧૨.૧ વિદેશી અદાલતના હુકમનો એકમાત્ર આધાર બાળકોની કસ્ટડી નક્કી કરતી વખતે આ અદાલતને માર્ગદર્શક બની શકે તેમ નથી, પરંતુ, આ સંદર્ભમાં અન્ય નિર્ણયો પણ અદાલત અવગણી શકે નહીં અને બાળકોના કલ્યાણને પણ અનુરૂપ રીતે ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી રહેશે.

૧૩. ઉપર નોંધ્યા મુજબ યશિતા સાહુ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતે પણ આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું છે:

"૧૩. ઝડપી રીતે સંકુચિત થતી દુનિયામાં, જ્યાં પુખ્ત વયના લોકો લગ્ન કરે છે અને એક અધિકારક્ષેત્રમાંથી બીજા અધિકારક્ષેત્રમાં સ્થળાંતર કરે છે, ત્યાં કયા દેશની અદાલતોને અધિકારક્ષેત્ર રહેશે તે અંગે અધિકારક્ષેત્રના પ્રશ્નો વધતા જાય છે. અનેક મામલાઓમાં અધિકારક્ષેત્ર બે દેશોમાં નિહિત હોઈ શકે છે. આ પ્રશ્ન મહત્વનો છે અને તેનું સાવચેતી તથા સંવેદનશીલતા સાથે નિરાકરણ થવું જરૂરી છે. જોકે બાળકનું હિત અત્યંત મહત્વનું છે અને વાસ્તવમાં સર્વોપરી મહત્વનું છે, તેમ છતાં એક અધિકારક્ષેત્રની અદાલતોએ, ભલે તે પોતાના પ્રદેશની બહાર હોય, સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતના આદેશોનો આદર કરવો જોઈએ. જ્યારે એક માતા અથવા પિતા દ્વારા બાળકને એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં લઈ જવાય, ખાસ કરીને અદાલતે પસાર કરેલા આદેશોના ઉલ્લંઘનમાં, ત્યારે જે દેશમાં બાળકને લઈ જવાયો હોય તે દેશે કસ્ટડીના પ્રશ્ન પર વિચાર કરવો જ જોઈએ અને એ નક્કી કરવું જોઈએ કે અદાલતે બાળકની કસ્ટડીના પ્રશ્ન અંગે વિગતવાર તપાસ હાથ ધરવી જોઈએ કે પછી મામલાનો સંક્ષિપ્ત રીતે નિકાલ કરીને, માતા

અથવા પિતાને બાળકની કસ્ટડી તે અધિકારક્ષેત્રને પરત સોંપવાનો હુકમ કરવો જોઈએ જ્યાંથી બાળકને લઈ જવાયો હતો, અને બાળકના કલ્યાણ સંબંધિત તમામ પાસાઓની તપાસ તેના પોતાના દેશમાં આવેલી અદાલતમાં થવી જોઈએ.

૧૪. આ સંદર્ભમાં એલિઝાબેથ ડિનશૉ (ઉપરોક્ત) માં આપેલ ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરી શકાય, જેમાં આ અદાલત એવા એક કેસ સાથે વ્યવહાર કરી રહી હતી કે જેમાં પત્ની અમેરિકન નાગરિક હતી જ્યારે પતિ ભારતનો નાગરિક હતો. તેઓએ અમેરિકામાં લગ્ન કર્યા હતા અને તેમને વર્ષ ૧૯૭૮માં એક સંતાનનો જન્મ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૦માં દંપતી વચ્ચે મતભેદો ઊભા થયા અને પત્નીએ છૂટાછેડા માટે અરજી દાખલ કરી. અમેરિકાની અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતે ૨૩.૦૪.૧૯૮૨ના રોજ છૂટાછેડાના હુકમનામા દ્વારા લગ્ન વિઘટિત કર્યા હતા અને તે જ હુકમનામા દ્વારા એવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે સંતાન ૧૮ વર્ષની વય સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી તેની દેખભાળ, કસ્ટડી અને નિયંત્રણ પત્ની પાસે રહેશે. પતિને મુલાકાતના હક્કો આપવામાં આવ્યા હતા. સપ્તાહાંતના મુલાકાતના હક્કનો લાભ લઈને, પતિએ ૧૧.૦૧.૧૯૮૬ના રોજ સંતાનને શાળામાંથી સાથે લઈ ભારત લાવ્યો હતો. પત્નીએ આ અદાલત સમક્ષ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ અરજી દાખલ કરી. માત્ર અરજી સ્વીકારવામાં જ આવી નહોતી, પરંતુ તે મંજૂર પણ કરવામાં આવી હતી અને પરિછેદ ૮માં આ

અદાલતે કરેલ કેટલીક મહત્ત્વપૂર્ણ ટિપ્પણીઓનો અમે ઉલ્લેખ કરવા ઈચ્છીએ છીએ:

૮. જ્યારે પણ કોઈ અલ્પવયી બાળકની કસ્ટડી સંબંધિત પ્રશ્ન કોઈ અદાલત સમક્ષ ઊભો થાય છે, ત્યારે તે બાબતનો નિર્ણય પક્ષકારોના કાનૂની હકોના વિચારાધારે નહીં પરંતુ અલ્પવયીના હિત અને કલ્યાણને શ્રેષ્ઠ રીતે સાધે તેવા એકમાત્ર અને પ્રબળ માપદંડના આધાર પર કરવો રહે છે. અમે ડસ્ટનનો બે વાર અમારા ચેમ્બરમાં મુલાકાતી ઈન્ટરવ્યૂ લીધો હતો અને તેની સાથે વાતચીત કરી હતી. અમને એવું જણાયું કે તે ઉંમરમાં અત્યંત નાજુક અને સંપૂર્ણપણે અપરિપક્વ છે, જેથી તે કયા માતા અથવા પિતા સાથે રહેવું જોઈએ તે બાબતે પોતાનું કોઈ સ્વતંત્ર મંતવ્ય રચી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી. બાળક અમેરિકાનો નાગરિક છે. પિતાએ ગેરકાયદેસર અપહરણની પ્રક્રિયા દ્વારા તેને ભારતમાં લાવ્યો ત્યારથી પસાર થયેલા છેલ્લા થોડા મહિનાઓને બાદ કરતાં, તેણે પોતાનું બાકીનું સમગ્ર જીવન યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા માં વિતાવ્યું છે અને ત્યાં તે શાળામાં સારી રીતે અભ્યાસ કરતો હતો.

અમારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ ડસ્ટનના શ્રેષ્ઠ હિત અને કલ્યાણમાં એ રહેશે કે તે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકા પરત જાય અને ત્યાં માતાની અટકાયત અને વાલીપણાની દેખરેખ હેઠળ પોતાનું શિક્ષણ ચાલુ રાખે, જેને તે દેશની સક્ષમ અદાલતે આવી અટકાયત અને વાલીપણું સોંપેલ છે. અમને આ બાબતે પણ સંતોષ છે કે અરજદાર, જે માતા છે, તે બાળક પ્રત્યે સચ્ચા પ્રેમ અને

સ્નેહથી પરિપૂર્ણ છે અને તેની પાસે બાળકની સંભાળ રાખવા, તેને શિક્ષિત કરવા અને તેના યોગ્ય ઉછેર માટે દરેક સંભવિત રીતે ધ્યાન આપવા બાબતે નિર્ભયતાપૂર્વક વિશ્વાસ મૂકી શકાય છે. બાળકએ આ દેશમાં હજી મૂળ ગાંઠ્યું નથી અને તે હજી પણ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકામાં તેના મૂળ નિવાસસ્થાને પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિઓ અને વાતાવરણ સાથે પરિચિત તથા અનુકૂળિત છે. ભારતમાં બાળકની હાજરી ગેરકાયદેસર અપહરણના કૃત્યનું પરિણામ છે અને જે પિતા उक्त કૃત્ય માટે દોષી છે તે માત્ર એટલું કહીને કોઈ લાભનો દાવો કરી શકતા નથી કે તેમણે બાળકને પુણેની કોઈ શાળામાં પહેલેથી જ દાખલ કર્યો છે. પિતાનું વર્તન એવું રહ્યું નથી કે જેના પરથી અમારામાં એવો વિશ્વાસ પેદા થાય કે હાલની સ્થિતિમાં બાળકની અટકાયત અને વાલીપણું તેમને સોંપવા યોગ્ય અને સુપાત્ર વ્યક્તિ તેઓ છે." વિ. રવિ માં

ચંદ્રન (ડૉ.) (૨) વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા (યુઓઆઈ) અને અન્ય ૫ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

"૨૯. જ્યાં પક્ષકારોએ પોતાનું દાંપત્ય ગૃહ સ્થાપિત કર્યું હતું તેવી અદાલતના આદેશોના ઉલ્લંઘનમાં માતા કે પિતા દ્વારા બાળકને એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં લઈ જવામાં આવેલ હોય તેવી બાળ કસ્ટડીની બાબતનો વિચાર કરતી વખતે, જે દેશમાં બાળકને લઈ જવામાં આવ્યો છે તે દેશની અદાલતે પ્રથમ તો આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવો જોઈએ કે અદાલત કસ્ટડીના પ્રશ્ન અંગે વિસ્તૃત તપાસ ચલાવી શકે કે નહીં, અથવા બાબતનો સંક્ષિપ્ત રીતે નિકાલ કરીને માતા કે પિતાને બાળકની

કસ્ટડી તે દેશને પરત સોંપવાનો હુકમ કરવો જોઈએ જ્યાંથી બાળકને લઈ જવામાં આવ્યો હતો, અને બાળકના કલ્યાણ સંબંધિત તમામ પાસાઓની તપાસ તેના પોતાના દેશની અદાલતમાં થવી જોઈએ. જો અદાલત એવો મત સ્વીકારે કે વિસ્તૃત તપાસ આવશ્યક છે, તો સ્પષ્ટ છે કે અદાલત બાળકના કલ્યાણ અને સુખને સર્વોપરી વિચારણા તરીકે માનવા માટે બંધાયેલ છે અને બાળકના કલ્યાણના તમામ સંબંધિત પાસાઓમાં, જેમાં સ્થિરતા અને સુરક્ષા, પ્રેમાળ અને સમજપૂર્વકની સંભાળ તથા માર્ગદર્શન, અને બાળકના ચરિત્ર, વ્યક્તિત્વ અને પ્રતિભાના સંપૂર્ણ વિકાસનો સમાવેશ થાય છે, તેમનું પરીક્ષણ કરવું પડશે. આવું કરતી વખતે, તેની કસ્ટડી અંગેની વિદેશી અદાલતના હુકમને યોગ્ય મહત્ત્વ આપવામાં આવી શકે; વિદેશી ચુકાદાનું મહત્ત્વ અને તેની પ્રેરક અસર દરેક કેસની પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખવી જોઈએ.

૩૦. જોકે, એવા મામલામાં જ્યાં અદાલત બાળકને તેના પોતાના દેશમાં પરત મોકલવા માટે, તે દેશની અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને ધ્યાનમાં રાખીને, જેનો મામલામાં ઊભા થતા પ્રશ્નો સાથે સર્વાધિક નજીકનો સંબંધ અને સૌથી ગાઢ સંપર્ક હોય, સંક્ષિપ્ત રીતે પોતાનું અધિકારક્ષેત્ર વાપરવાનો નિર્ણય કરે છે, ત્યાં અદાલત બાળકના કલ્યાણ સંબંધિત પાસાઓની તપાસ તેના પોતાના મૂળ દેશમાં આવેલી અદાલત દ્વારા કરાવવાનો પ્રશ્ન ત્યાંની અદાલત પર છોડી શકે છે, કારણ કે તે બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતમાં હોઈ શકે."

૧૫. નિત્યા આનંદ રાઘવન (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નીચે મુજબનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો:

૪૨. આ અદાલતનો સતત દૃષ્ટિકોણ એવો રહ્યો છે કે જો બાળકને ભારતની અંદર લાવવામાં આવ્યું હોય, તો ભારતની અદાલતો દ્વારા: (એ) સંક્ષિપ્ત તપાસ; અથવા (બી) વિસ્તૃત તપાસ હાથ ધરવામાં આવી શકે. સંક્ષિપ્ત તપાસના કિસ્સામાં, જો એવો દર્શાવાતો ન હોય કે આવી પરત મોકલવાથી બાળકને હાનિ પહોંચશે, તો અદાલતને બાળકને તે દેશે પરત મોકલવાનો હુકમ કરવો યોગ્ય જણાઈ શકે છે, જ્યાંથી તેને દૂર કરવામાં આવ્યો હતો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સંક્ષિપ્ત તપાસના મામલામાં પણ, વિદેશી અદાલત દ્વારા બાળકને પરત મોકલવા અંગે પહેલેથી જ આપેલ હુકમ હોવા છતાં, બાળકને જ્યાંથી દૂર કરવામાં આવ્યો હતો તે દેશે પરત મોકલવાની રાહત આપવાનો ઈનકાર કરવો અદાલત માટે ખુલ્લો છે. વિસ્તૃત તપાસમાં, બાળકના સર્વોચ્ચ હિત અને કલ્યાણ ક્યાં રહેલા છે તે અંગેના ગુણદોષોની તપાસ કરવી અદાલત માટે ફરજિયાત છે અને બાળકને પરત મોકલવા અંગે વિદેશી અદાલતનો પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં રહેલો હુકમ માત્ર એક પરિસ્થિતિ તરીકે જ ગણવામાં આવવો જોઈએ. બન્ને સ્થિતિમાં, અદાલતે વિચારવાનો નિર્ણાયક પ્રશ્ન (જે દેશમાં બાળકને લઈ જવામાં આવ્યો હોય તે દેશમાં) એ છે કે મુદ્દાનો જવાબ બાળકના કલ્યાણ અનુસાર આપવો. તે દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓની સંપૂર્ણતા ધ્યાનમાં રાખીને, સ્વતંત્ર રીતે કરવાનું હોય છે. અમારી સમક્ષ આગ્રહપૂર્વક રજૂ કરાયેલા અનેક નિર્ણયોનું

નજીકથી અવલોકન કર્યા બાદ પણ, અમને આ બાબતમાં કોઈ વિપરીત દૃષ્ટિકોણ જણાતો નથી. અન્ય રીતે કહીએ તો, અદાલતોની સૌહાર્દતાના સિદ્ધાંતને અટકાયતના મામલાનો નિર્ણય કરવા માટે અથવા બાળકને તેના મૂળ રાજ્યમાં પરત મોકલવા માટે પ્રાથમિકતા કે વધારે વજન આપી શકાય નહિ." ત્યારબાદ, આ અદાલતની અન્ય ખંડપીઠે લહરી સખામુરી (ઉપરોક્ત) માં, નિત્યા આનંદ રાઘવન (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદાનું અર્થઘટન કરતાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું : "૪૧...અદાલતોની સૌહાર્દતા, નિકટ સંબંધ, સગીર બાળકની અટકાયત સંબંધિત બાબતમાં અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી વિદેશી અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશો, માતા–પિતા અને બાળકનું નાગરિકત્વ વગેરે જેવા સિદ્ધાંતો બાળકના શ્રેષ્ઠ હિત અને કલ્યાણના વિચાર પર પ્રાધાન્ય મેળવી શકતા નથી અને બાળકને વિદેશી અધિકારક્ષેત્રમાં પરત મોકલવાનો નિર્દેશ એવો ન હોવો જોઈએ કે જેના પરિણામે બાળકને કોઈ શારીરિક, માનસિક, મનોચિત્ત સંબંધિત અથવા અન્ય પ્રકારની હાનિ થાય.

૧૬. અમારો વિચારપૂર્વકનો અભિપ્રાય એવો છે કે અદાલતોની પરસ્પર સૌહાર્દની સિદ્ધાંત એક અત્યંત સ્વસ્થ સિદ્ધાંત છે. જુદા જુદા અધિકારક્ષેત્રોની અદાલતો જો એકબીજાએ પસાર કરેલા આદેશોનું માન રાખશે નહીં, તો તેનાથી જુદા જુદા અધિકારક્ષેત્રોમાં પરસ્પર વિરોધાભાસી આદેશો પસાર થવાની સ્થિતિ ઊભી થશે. આ બાબતમાં કોઈ કઠોર અને અચળ માર્ગદર્શિકા નિર્ધારિત કરી શકાતી નથી અને प्रत्येक મામલો તેના સ્વતંત્ર તથ્યોના આધારે નક્કી કરવો પડે છે. તેમ

છતાં, અમે ફરીથી પુનરોચ્ચાર કરીએ છીએ કે બાળકનું કલ્યાણ હંમેશા સર્વોપરી વિચારણા રહેશે. બાળકનું કલ્યાણ – સર્વોપરી વિચારણા.

૧૭. બાળકની કસ્ટડી સંબંધિત બાબતોનો નિર્ણય કરતી વખતે બાળકનું કલ્યાણ જ પ્રાથમિક અને સર્વોપરી વિચારણા છે, એવો કાનૂની સિદ્ધાંત ચુકાદાઓની શ્રેણી દ્વારા સુસ્થાપિત થયેલો છે. જો બાળકના કલ્યાણની એવી માંગ હોય, તો તકનીકી આક્ષેપો અવરોધરૂપ બની શકતા નથી. જોકે, બાળકના કલ્યાણનો નિર્ણય કરતી વખતે માત્ર એક જીવનસાથીના મતને જ વિચારણામાં લેવાનો નથી. અદાલતો કસ્ટડીનો મુદ્દો માત્ર બાળકના સર્વોત્તમ હિતમાં શું છે તેના આધારે જ નક્કી કરે.

૧૮. સંતાન કસ્ટડી સંબંધિત વિવાદોમાં ભોગ બનેલું પક્ષકાર છે. બે પતિ–પત્ની વચ્ચે અહંકારના આ સંઘર્ષમાં તથા વધતી જતી કટુતાભરી લડાઈઓ અને વાદવિવાદોમાં, અમારા અનુભવ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘણી વાર, અન્યથા પોતાના સંતાનને પ્રેમ કરતા માતા–પિતા એવો દૃશ્ય ઉભો કરે છે કે જાણે બીજો જીવનસાથી ખલનાયક હોય અને સંતાનની કસ્ટડી મેળવવાનો હક માત્ર તેને જ હોય. તેથી, દરેક જીવનસાથી દ્વારા જે કંઈ કહેવામાં આવે છે તેની બાબતમાં અદાલતે અત્યંત સાવચેત રહેવું આવશ્યક છે.

૧૯. બાળક, ખાસ કરીને નાની ઉંમરનું બાળક, બંને માતા–પિતાનો પ્રેમ, સ્નેહ, સાથ અને રક્ષણ માંગે છે. આ માત્ર બાળકની જરૂરિયાત જ નથી, પરંતુ તેનો/તેનો મૂળભૂત માનવીય અધિકાર છે. માત્ર એટલા માટે કે માતા–પિતા

પરસ્પર વિવાદમાં છે, તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે બાળકને બંનેમાંથી કોઈ એક માતા–પિતાની સંભાળ, સ્નેહ, પ્રેમ અથવા રક્ષણથી વંચિત રાખવું જોઈએ. બાળક કોઈ નિર્જીવ વસ્તુ નથી કે જેને એક માતા–પિતાથી બીજા માતા–પિતા તરફ ઉછાળી દેવામાં આવે. દરેક વિયોગ અને દરેક પુનર્મિલનથી બાળક પર આઘાતજન્ય અને માનસ–દૈહિક અસર પડી શકે છે. તેથી, અદાલતે બાળકની કસ્ટડી બંને માતા–પિતા વચ્ચે કેવી રીતે અને કઈ રીતથી વહેંચવી જોઈએ તે નક્કી કરતાં પહેલાં પ્રત્યેક અને દરેક પરિસ્થિતિનું અત્યંત કાળજીપૂર્વક મૂલવવું સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ. ભલે કસ્ટડી એક માતા–પિતાને સોંપવામાં આવે, તોય બીજા માતા–પિતાને પૂરતા પ્રમાણમાં મુલાકાતના અધિકારો હોવા જોઈએ, જેથી બાળક બીજા માતા–પિતા સાથે સંપર્કમાં રહે અને બંનેમાંથી કોઈ એક માતા–પિતા સાથેનો તેનો સામાજિક, શારીરિક અને માનસિક સંપર્ક તૂટે નહીં. માત્ર અતિ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં જ કોઈ એક માતા–પિતાને બાળક સાથેના સંપર્કથી વંચિત રાખવા જોઈએ. જો કોઈ એક માતા–પિતાને કોઈપણ મુલાકાતના અધિકાર અથવા બાળક સાથેના સંપર્કથી વંચિત રાખવાનો હોય, તો તેના કારણો દર્શાવવા આવશ્યક છે. કસ્ટડી સંબંધિત બાબતો સાથે કામ કરતી અદાલતોએ કસ્ટડીના પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરતી વખતે મુલાકાતના અધિકારોનું સ્વરૂપ, રીત અને વિશિષ્ટ વિગતો સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરવી જોઈએ.

૨૦. ભારતમાં મુલાકાત અધિકારની સંકલ્પના સંપૂર્ણપણે વિકસિત થયેલી નથી. મોટા ભાગની અદાલતો બાળકની કસ્ટડી એક જીવનસાથીને આપતી

વખતે બીજા જીવનસાથીને મુલાકાત અધિકાર આપતા કોઈ આદેશો કરતી નથી. અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, બાળકને તેના બંને માતા–પિતાના સ્નેહ અને લાગણીનો માનવ અધિકાર છે અને અદાલતોએ એવો હુકમ કરવો જ જોઈએ કે જેથી બાળક તેના માતા–પિતામાંથી કોઈ એકના સ્નેહ, લાગણી અને સંગાથથી સંપૂર્ણપણે વંચિત ન રહી જાય.

૨૧. સામાન્ય રીતે, જો માતા–પિતા એ જ શહેર અથવા વિસ્તારમાં રહેતા હોય, તો જે જીવનસાથીને સંતાનની કસ્ટડી આપવામાં આવી નથી તેને માત્ર સપ્તાહાંત દરમ્યાન મુલાકાતના હક્કો આપવામાં આવે છે. જો જીવનસાથીઓ એકબીજાથી દૂર રહેતા હોય, તો વારંવારના વિરામોથી સંતાનના શિક્ષણમાં અવરોધ ઊભો કરવો શક્ય ન હોય અથવા સંતાનના હિતમાં ન હોય, અને આવા કિસ્સાઓમાં મુલાકાતના હક્કો લાંબા સપ્તાહાંત, વિરામકાળ અને રજાઓ દરમ્યાન આપવા જોઈએ. વર્તમાન જેવા કિસ્સાઓમાં, જ્યાં માતા–પિતા બે ભિન્ન ખંડોમાં રહેતા હોય, ત્યાં જેને કસ્ટડી નકારી દેવામાં આવી છે એવા માતા અથવા પિતાને શક્ય તેટલા વધુમાં વધુ મુલાકાતના હક્કો આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૨. 'મુલાકાતના હકો' ઉપરાંત, 'સંપર્કના હકો' પણ બાળકના વિકાસ માટે ખાસ કરીને એવા કેસોમાં મહત્વપૂર્ણ છે, જેમાં બંને માતા–પિતા જુદા જુદા રાજ્યો અથવા દેશોમાં રહેતા હોય. આધુનિક યુગમાં સંપર્કના હકોનો અર્થ ટેલિફોન, ઈ–મેઈલ દ્વારા સંપર્ક કરવાનો થાય છે અથવા હકીકતમાં, પક્ષકારો વચ્ચે ઉપલબ્ધ હોય તો, અમારા મત મુજબ સંપર્કની શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ વિડિયો

કૉલિંગ હોવી જોઈએ. ઈન્ટરનેટની વધતી ઉપલબ્ધતાને ધ્યાનમાં લેતાં, વિડિયો કૉલિંગ હવે અત્યંત સામાન્ય બની ગયું છે અને બાળકોની કસ્ટડીના પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત મામલાઓનો નિર્ણય કરતી અદાલતોએ એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે જેને બાળકની કસ્ટડીથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હોય તેવા માતા અથવા પિતા પોતાના બાળક સાથે શક્ય તેટલી વાર વાતચીત કરી શકે. જુદો દૃષ્ટિકોણ અપનાવવા માટે કોઈ વિશેષ પરિસ્થિતિઓ ન હોય, તો જેને બાળકની કસ્ટડીથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હોય તેવા માતા અથવા પિતાને દરરોજ ૫-૧૦ મિનિટ પોતાના બાળક સાથે વાત કરવાનો હક હોવો જોઈએ. આથી બાળક અને જેને કસ્ટડીથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હોય તેવા માતા અથવા પિતા વચ્ચેનો બંધ જાળવવામાં અને સુધારવામાં મદદ મળશે. જો તે બંધ જાળવવામાં આવે, તો વેકેશન અથવા રજાઓ દરમ્યાન બાળકને એક ઘરેથી બીજા ઘેર જવામાં કોઈ મુશ્કેલી નહીં પડે. તેનો હેતુ એ છે કે, જો અમે બાળકને બે માતા-પિતા સાથેનું એક સુખી ઘર આપી શકતા ન હોઈએ, તો બાળકને એક-એક માતા અથવા પિતા ધરાવતા બે સુખી ઘરોનો લાભ તો મળવો જ જોઈએ.

૨૩. હાલના કેસની હદ સુધી, ઉપર અમે જે નિષ્કર્ષ નોંધ્યો છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને, પતિ-પત્ની બન્ને તરફથી કરવામાં આવેલા વિવિધ આક્ષેપો અને પ્રતિઆક્ષેપોમાં અમે પ્રવેશતા નથી. જોકે, અમે પતિનું આ નિવેદન નોંધીએ છીએ કે તેને પોતાની પત્નીથી છૂટાછેડા લેવાનો કોઈ ઈરાદો નથી. અમે માત્ર એટલી આશા રાખી શકીએ કે દંપતિ પોતે અથવા મધ્યસ્થતા દ્વારા તેમના

વિવાદોનું સમાધાન કરી શકે, જે માત્ર તેમના પોતાના હિતમાં જ નહીં પરંતુ કિચારાના હિતમાં પણ હશે. આમ કહીને, કારણ કે આ તબક્કે તેમની વચ્ચેનો વિવાદ હજુ અનિર્ણિત છે, અમે સંબંધિત પરિબળોની યાદી રજૂ કરી તેમને યોગ્ય રીતે તોલી–મૂલીને એ નિહાળીશું કે બાળકના હિતમાં શું શ્રેષ્ઠ છે."

<u>પ્રકરણના ગુણદોષ: (જાળવાપાત્રતા અને શ્રેષ્ઠ હિત)</u>

૧૪.અહીંના તથ્યો અત્યંત સ્પષ્ટ અને ચોંકાવનારા છે; નાબાલિક બાળકોની સંરક્ષણ હકકત મેળવવા માટે માતાને દરદરે ભટકવું પડી રહ્યું છે. સૌથી મોટો બાળક માત્ર ત્રણ વર્ષનો હતો, ત્યારે સામાવાળા પિતાએ તેને ગુપ્ત રીતે ભારત લઈ ગયો હતો અને ત્યારબાદ જોડિયા બાળકો બે વર્ષ અને નવ મહિનાના હતા, ત્યારે માતાને તેમની સંરક્ષણ હકકતથી વંચિત કરવામાં આવી હતી. આ અત્યંત આઘાતજનક છે કે કોઈ ને કોઈ બહાનાં હેઠળ પિતાએ આ બાળકો, જેઓ ન્યૂ–ઝીલેન્ડના નાગરિકો છે અને જેમનું સ્વાભાવિક નિવાસસ્થાન ન્યૂ–ઝીલેન્ડ છે, તેમની સંરક્ષણ હકકત પોતાના પાસે જ રાખવાનું પસંદ કર્યું હતું.

૧૪.૧ ત્યારપછી માતાને સંતાનો સુધી પહોંચ કરવાની મંજૂરી પિતાએ ન આપતાં રિટ અધિકારક્ષેત્રનો આશરો લેવામાં આવ્યો છે અને અરજીમાં કરાયેલ આક્ષેપોમાંથી પણ જણાય છે કે પ્રથમ તેઓને તેણીની સંમતિ વિના ભારત લાવવામાં આવ્યા, ત્યારબાદ મહેસાણાની ડિવાઇન પબ્લિક સ્કૂલમાં અને પછી કોઈ જાણ કર્યા વિના બેંગલોર સ્કૂલમાં ખસેડવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ તેઓને બેંગલોરમાંથી પાછા અમદાવાદ લાવવામાં આવ્યા અને આ સમગ્ર સમયગાળા

દરમિયાન માતાને સંપૂર્ણ અજ્ઞાનમાં રાખવામાં આવી. તેણીને શારીરિક રીતે કે વિડીયો કોન્ફરન્સિંગ દ્વારા પણ મુલાકાતની મંજૂરી આપવામાં આવી નહોતી. શાળાના અધિકારીઓને પણ તે મુજબ જાણ કરવામાં આવી હોઈ શકે છે જેથી તેણીને સંતાનો સાથે વાત કરવાની સુવિધા પણ ન મળે, જ્યારે દેશ, જે તેમનું સ્વાભાવિક નિવાસસ્થાન હતું, ત્યાંથી સંતાનોને દૂર લઈ જતાં જીવનસાથી દ્વારા છેતરાયેલી કોઈપણ માતા ઓછામાં ઓછી એટલી અપેક્ષા રાખે જ. સામાવાળા પિતાએ વ્યક્ત કરેલો અનાદર તેની વર્તણૂકમાંથી, ઘટનાઓના ક્રમ પરથી સ્પષ્ટપણે નિર્દિષ્ટ થાય છે.

૧૫. સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન વિડિયો પરિષદ દ્વારા સુનાવણી યોજાતી રહી હતી, કારણ કે મહામારીને કારણે કોઈપણ પક્ષકારને આ અદાલત સમક્ષ હાજર થવું માન્ય ન હતું; તેમજ, અમારે તેની પોતાના એકમાત્ર સંતાનોને મળવાની વ્યાકુળતા પણ નોંધેલી છે અને ભૂતકાળની ઘટનાઓ આ બાબતની સાક્ષી આપે છે કે વૃદ્ધિ પામતા પોતાના સંતાનોના જીવનનો ભાગ બનવાના તેના હક્કથી એક વંચિત માતાને ઈરાદાપૂર્વક દૂર રાખવામાં આવી છે. આ પરિસ્થિતિને, ન્યૂ–ઝીલેન્ડ વડી અદાલતના વિગતવાર દ્વિપક્ષીય હુકમ સાથે તેમજ શ્રીમતી ઉષા પટેલ, એટર્ની અને બેરિસ્ટર, જેઓએ ન્યૂ–ઝીલેન્ડ વડી અદાલત સમક્ષ બંને પક્ષોની સંમતિથી અપરિણિત બાળકોનું પ્રતિનિધિત્વ કર્યું હતું, તેમના વિસ્તૃત સોગંદનામા સાથે સંયુક્ત રીતે વિચારતા, સામાવાળા ક્રમાંક ૨–પતિએ કેટલી કુશળતાપૂર્વક દરેક ચાલ चली છે તે જાણીને અદાલત માટે સ્પષ્ટપણે દુઃખદ છે;

બહારથી તો કાયદાકીય કાર્યવાહીનું પરિમાણ જળવાઈ રહે તેવું દર્શાવીને અને અન્યથા એ સુનિશ્ચિત કરીને કે બાળકો માતા પાસે અથવા તેમના મૂળ દેશે પાછા ન જાય.

૧૬. બાળકોની કસ્ટડી માટેની આ અરજાની ટકાઉપણાની પ્રથમ બાબત સ્વીકાર્ય ઠરાવી શકાય તેવી નથી, કારણ કે આ એવો પ્રસંગ હોઈ શકે જેમાં સગીર બાળકોની કસ્ટડી જૈવિક પિતાની પાસે હોય, તેમ છતાં સામાન્ય રીતે માતાને સ્વાભાવિક વાલી અને બાળક ઓછામાં ઓછું સાત વર્ષની વયે પહોંચે ત્યાં સુધી યોગ્ય વ્યક્તિ માનવામાં આવે છે. અને ત્રણેય સગીરોના મામલે, તેમની કસ્ટડીમાંથી તથા ત્યારબાદ માતાની સંભાળ, ઉષ્મા અને સ્નેહમાંથી તેણીને વંચિત કરવામાં આવી ત્યારે તેઓ એવી નાની વયના હતા કે તેની વિશેષ નોંધ લેવી જરૂરી બને છે. રિટ અધિકારક્ષેત્રની જાળવણીયોગ્યતા અંગે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ ની આ દલીલને સ્વીકારવા માટે અમને કોઈ કારણ દેખાતું નથી. તેણીને સરનામાની જાણ હતી અથવા તેણીએ શાળામાં બાળકોનો સંપર્ક કર્યો હતો, તે પણ નિશ્ચિતપણે એવો આધાર બની શકતો નથી કે જેના કારણે અમે આ રિટ અરજી જાળવી ન રાખીએ. એવો સંકુચિત અર્થ આપવો, સામાવાળા પતિ તથા અરજદારના સાસરીયા પક્ષને, જેમણે અરજદારના વર્તન અંગે પૂર્વગ્રહપૂર્વક મન બનાવી અને આયોજનબદ્ધ રીતે બાળકોને દૂર લઈ જવાનું પસંદ કર્યું, પ્રોત્સાહન આપવાને સમાન ગણાશે. યોગ્ય અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતના હુકમ અને દિશાનિર્દેશોની ખુલ્લેઆમ અવગણના કરીને બાળકોની કસ્ટડી અંગે પોતે જ

નિર્ણય કરી લેવાની તેમની વૃત્તિને પણ યોગ્ય ગંભીરતા વિના જોવાની બાબત નથી.

૧૬.૧ અન્ય કાર્યવાહી બાકી હોવું વર્તમાન અરજી માટે અવરોધરૂપ છે એવી દલીલ જેટલી હદ સુધી સંબંધિત છે, તે અંગે અમને અનુગામી ભાગમાં અહીં વિગતવાર વિચારણા કરવાની જરૂર છે.

૧૬.૨ આ અદાલત આ હકીકત અંગે સજાગ છે કે હાલની વિવાદિત કાર્યવાહી અરજદારે મે, ૨૦૧૮ મહિનામાં દાખલ કરી છે. મોટો પુત્ર લિઓનને ઑગસ્ટ, ૨૦૧૫માં ભારતમાં લાવવામાં આવ્યો હતો અને નાનાં જોડિયા બાળકોને ઑક્ટોબર, ૨૦૧૭થી અહીં રાખવામાં આવ્યા છે. સામાવાળા નં.૨ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા પુનરાવર્તિત વાંધાઓમાંથી એક કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં થયેલા વિલંબનો છે. આ અદાલતે આ હકીકત પ્રત્યે પણ સજાગ રહેવું જોઈએ કે માતા ન્યૂ-ઝીલેન્ડમાં સંપૂર્ણપણે એકલી છે; તેણીને પોતાના અને બાળકો માટે, જેઓની કસ્ટડી તે માંગે છે, માનભેર ઉપાર્જન કરવા માટે સંઘર્ષ કરવો પડે છે અને તેણીએ ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલત સમક્ષ કાનૂની ઉપચાર પણ અનુસર્યો છે. વચગાળાની કસ્ટડી તેને સોંપવામાં આવ્યા પછી પણ તેનો પાલન કરવામાં આવ્યું ન હતું, તેથી તેણીને ફરી એકવાર ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલતનો આશરો લેવો પડ્યો અને અંતે અંતિમ હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો. ભારત હેગ કન્વેન્શનનો હસ્તાક્ષર કરનાર દેશ ન હોવાથી, વિદેશી અદાલતના નિર્ણયને માન અને આદર આપવો જરૂરી રહેશે, તેમ છતાં તે માત્ર એટલા માટે આ

અદાલતને આ બાબતમાં સ્વતંત્ર રીતે સંક્ષિપ્ત અથવા વિસ્તૃત તપાસને બાજુએ મૂકી દેવાનો આધાર બની શકતું નથી. આ અદાલતે પોતાને યાદ અપાવવાની જરૂર છે કે કસ્ટડીના પ્રશ્નનો ન્યૂ–ઝીલેન્ડ હાઈકોર્ટે બંને માતા–પિતાને સંપૂર્ણ તક આપ્યા પછી અને બાળકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા માટે એક તટસ્થ વ્યક્તિ, સુશ્રી ઉષા પટેલ, ની નિમણૂક કરવા અંગે તેમની સંમતિ હોવા પર વિસ્તૃત ન્યાયનિર્ણય કર્યો હતો.

૧૬.૩ આ રીતે, કાનૂની જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતાં, ઉપર મુજબ ઠરાવ્યા મુજબ, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની રિટ અધિકારક્ષેત્ર અરજીલાયક છે, જ્યારે અરજદાર માતા છે, જે હિંદુ લગ્ન અધિનિયમ મુજબ છ વર્ષથી ઓછી વયનાં બાળકોની સ્વાભાવિક વાલી છે અને આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે ત્રણેય બાળકો તે સમયે અતિ નાની વયનાં હતા, જ્યારે તેણે સક્ષમ અદાલત સમક્ષ, જેના અધિકારક્ષેત્રમાં તે રહેતી હતી અને જ્યાંથી બાળકોને દૂર કરવામાં આવ્યા હતા, કાર્યવાહી શરૂ કરી હતી. યોગ્ય સમયમર્યાદાની અંદર અને બાળકોની કસ્ટડી તેને સારી રીતે કારણસભર હુકમ અને ચુકાદા હોવા છતાં પ્રાપ્ત ન થતાં પોતે બાધ્ય અનુભવ્યા બાદ, તેને આ અદાલતનો આશરો લેવો જરૂરી બન્યો હતો અને તેથી, રિટ અધિકારક્ષેત્ર અસાધારણ અધિકારક્ષેત્ર છે તે આધાર પર વિલંબના કારણસર તેની અરજી નામંજૂર કરી શકાય નહીં.

૧૬.૪ કુટુંબ અદાલત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૭ એવી જોગવાઈ કરે છે કે કોઈ સગીરના વ્યક્તિગત વાલીપણા અંગે અથવા તેની કસ્ટડી અંગે અથવા તેને

મળવા–જવાની સગવડ અંગેનો દાવો અથવા કાર્યવાહી તે કુટુંબ અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવશે, જેને તે દાવો અથવા કોઈ કાર્યવાહી સ્વીકારવાની અધિકારક્ષેત્ર હોય. કલમ ૭ ની ઉપકલમ (૧) સાથે સંલગ્ન સ્પષ્ટીકરણના ખંડ (જી) ને માત્ર પતિ અને પત્ની વચ્ચેના સગીરના કસ્ટડી અથવા મુલાકાતના અધિકારો સંબંધિત વિવાદ પૂરતો મર્યાદિત ગણાવી શકાય નહીં; કોઈ પણ સંબંધિત વ્યક્તિ, જેમાં દાદા અથવા દાદીનો પણ સમાવેશ થાય છે, દ્વારા શરૂઆત કરવામાં આવે તો, કુટુંબ અદાલતને કોઈ સગીરના વ્યક્તિગત વાલીપણા અંગે અથવા તેની કસ્ટડી અંગે અથવા તેને મળવા–જવાની સગવડ અંગેનો મુદ્દો વિચારવાનો અધિકારક્ષેત્ર પણ રહેશે.

૧૬.૫ અહીં આ ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે કે બાળકોને દૂર કર્યા પછી સામાવાળા ક્રમાંક ૨ પતિ દ્વારા છૂટાછેડાની અરજી શરૂ કરવામાં આવી હતી, જે અરજી અરજદારને ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાં છોડી ૦૬.૧૧.૨૦૧૭ના રોજ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ૧૮.૧૧.૨૦૧૭ના રોજ, આ કેસો દાખલ કર્યા પછી અને ત્રણેય બાળકોને અરજદારની સામાવાળા ક્રમાંક ૩ સાસુ તથા તેની સામાવાળા ક્રમાંક ૪ નણંદને સોંપ્યા પછી, તે ફરી ન્યૂ–ઝીલેન્ડ પરત ગયો હતો. અરજદાર આ તમામ ઘટનાઓથી સંપૂર્ણપણે અજાણ અને અનભિજ્ઞ હતી.

૧૬.૬ અરજદારે તા. ૨૧.૧૧.૨૦૧૭ના રોજ અમદાવાદના પોલીસ કમિશનર તેમજ ન્યુ–ઝીલેન્ડ દૂતાવાસને આ બાબત અંગે લેખિતમાં રજૂઆત કરી હતી કે ત્રણેય બાળકોને ભારતમાં કેવી રીતે લાવવામાં આવ્યા અને પતિ તેણીનો

પાસપોર્ટ તથા અન્ય દસ્તાવેજો સાથે બાળકોને લઈને ગાયબ થઈ ગયો હતો, અને સત્તાધિકારીઓને તાત્કાલિક તેની મદદ કરવા વિનંતી કરી હતી. તેણીએ તા. ૨૭.૧૧.૨૦૧૭ના રોજ ઈ–મેઈલ દ્વારા પોતાના પતિને પણ બાળકોનું જીવન બરબાદ ન કરવા લખ્યું હતું અને તા. ૦૬.૦૨.૨૦૧૮ના રોજ તેણીએ તેને બાળકો સાથે પરત આવવા વિનંતીભાવે અનુરોધ કર્યો હતો.

૧૬.૭ તેણીને ૨૪.૧૨.૨૦૧૭ના રોજ જાણ કરવામાં આવી હતી કે બધા બાળકો મહેસાણાની ડિવાઈન પબ્લિક સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા, જે એક બોર્ડિંગ સ્કૂલ છે. તેણીએ કોઈક રીતે ભારત આવવાનું સંચાલન કર્યું અને બાળકોને મળવા ગઈ, જ્યાં પ્રારંભે પ્રિન્સિપાલ દ્વારા તેણીને મળવા દેવામાં આવ્યું નહોતું અને પોલીસે પાસે તેણીએ માગેલા હસ્તક્ષેપ બાદ જ તેણીને બાળકોને મળવા માટે ૧૦ મિનિટની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી.

૧૭. અદાલતે આ તબક્કે યાદ રાખવું આવશ્યક છે કે અહીં એવો પતિ છે જેણે પૂર્વનિયોજિત ચાતુર્યથી બાળકોને તેમના સ્વાભાવિક વાલી માતાથી દૂર લઈ ગયો હતો અને માતાનો પાસપોર્ટ પણ પોતાના કબ્જામાં લઈ લીધો હતો, જેથી તે મુસાફરી કરી ન શકે અને તેનો પીછો પણ કરી ન શકે. તેણે સાથે સાથે જ બાળકોની કસ્ટડી અને છૂટાછેડા બાબતે કાયદેસરની કાર્યવાહી પણ આરંભી હતી, જ્યારે તેને સંપૂર્ણ જાણ હતી કે પત્નીનો પાસપોર્ટ તેની પાસે હતો અને તે ભારતમાં આવી શકતી નહોતી. ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાં, જ્યાં પત્નીએ કાર્યવાહી આરંભી હતી અને બાળકોની કસ્ટડી માટે વિનંતી કરી હતી, ત્યાં પણ તેણે પોતાનું

પ્રતિનિધિત્વ કર્યું હતું. તેથી, વિલંબનો આધાર લઈને અને બાળકોની કસ્ટડી બાબતની કાર્યવાહી આરંભવાનો જે વલણ અપનાવવામાં આવ્યો છે તે સંપૂર્ણપણે અસ્વીકાર્ય છે અને કડક અસંમતિ સાથે તાત્કાલિક નામંજૂરીને પાત્ર છે. પત્ની વિશેનો તેનો વ્યક્તિગત અભિપ્રાય અને તેમના આંતરિક કલહ માત્ર અને સ્પષ્ટપણે બાળકોના ભવિષ્યનો નિર્ણય કરી શકતા નથી, તેમજ માતાની વાલીતાના પ્રશ્નનું અદાલત દ્વારા નિરાકરણ કરતી વખતે તે કોઈ નિર્ધારક પરિબળ બની શકે તેમ નથી.

૧૮. અદાલત આ હકીકતથી પણ અવગત છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૭ નો આશરો લેવાયો હતો, જે અરજદાર પત્નીએ પતિ વિરુદ્ધ દાખલ કરી હતી, જેમાં વિદ્વાન પ્રથમ વર્ગીય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતે એવું નિરીક્ષણ કરતાં તે અરજીનો નિકાલ કર્યો હતો કે જ્યારે સગીર બાળકો સાસુ અને નણંદની કસ્ટડીમાં હતા, ત્યારે શોધ વોરંટ આપી શકાય નહીં. માત્ર ૨૭.૧૨.૨૦૧૭ ના રોજ જ તે પોતાનો પાસપોર્ટ અને તે દસ્તાવેજો, જે સામાવાળા નં. ૨ ના કબજામાં હતા, મેળવવામાં સફળ થઈ શકી હતી.

૧૯. હિંદુ લગ્ન અધિનિયમની કલમ ૧૯ મુજબ આ બાબતમાં તે અદાલતને કોઈ અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ નથી, તે આધાર પર અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને પડકારતી અટકાયત અરજીઅંતર્ગત નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૨૯/૨૦૧૭ માં છૂટાછેડાની અરજી (કુટુંબ વાદ ક્રમાંક ૨૦૩૧/૨૦૧૭) અંગે અરજદારનો વાંધો અત્યંત સ્પષ્ટ દેખાય છે.

૧૯.૧ નાગરિક વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૧૨૯/૨૦૧૭ દ્વારા અરજદારે વાંધો ઉઠાવી દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતા (આગળથી 'સીપીસી' તરીકે ઉલ્લેખિત) ના હુકમ ૭ નિયમ ૧૧ હેઠળ અરજી કરી હતી કે ગાર્ડિયનશિપ એન્ડ વોર્ડ્સ અધિનિયમ, ૧૮૧૯ હેઠળ કોઈ અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ નહોતું.

૨૦. ફેમિલી સ્યુટ નં. ૨૦૩૧ ઓફ ૨૦૧૭ અને સિવિલ મિસ. અરજી નં. ૧૨૯ ઓફ ૨૦૧૭નો ૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના રોજ બે અલગ અલગ આદેશો દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો.

૨૦.૧ અટકાયતમાં રહેણાંક અરજીમાં સિવિલ વિવિધ અરજીનો એવો અવલોકન કરીને નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો કે ભાડા નોંધનું અમલીકરણ કરવાથી અથવા અમદાવાદમાં અમુક સમય વિતાવવાથી, જે નાબાલિગો ભારતના નાગરિકો નથી, તેઓ અંગે અધિકારક્ષેત્રનું સ્થાનાંતરણ થતું નથી, અને આકસ્મિક મુલાકાતથી સંબંધિત અદાલતને કોઈ પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી.

૨૧. સામાવાળા ક્રમાંક ૨ એ વર્ષ ૨૦૧૭ના ફેમિલી સુટ ક્રમાંક ૨૦૩૧માં છૂટાછેડાની અરજીએ આપવામાં આવેલા તા. ૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના હુકમ વિરુદ્ધ આ અદાલત સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી હતી; તેથી સામાવાળા ક્રમાંક ૨–પતિએ જે કર્યું તે એ હતું કે તેણે વર્ષ ૨૦૧૭ના ફેમિલી સુટ ક્રમાંક ૨૦૩૧૩૫ છૂટાછેડાની અરજીએ આપવામાં આવેલા તા. ૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના હુકમને પડકાર્યો હતો, જેને તેણે બાદમાં તા. ૨૫.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ અત્યંત ચાલાકીપૂર્વક અને વ્યૂહાત્મક રીતે પાછી ખેંચી લીધી હતી. તેણે કસ્ટડી અરજીએ આપવામાં આવેલા તા.

૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના હુકમને ક્યારેય પડકાર્યો નહોતો, જે આ અદાલતના તા. ૨૫.૦૨.૨૦૧૯ના હુકમ પરથી અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે. જો તેણે કસ્ટડી અરજાના હુકમને પડકાર્યો હોત, તો તેની ગુપ્ત રીતો એકદમ સ્પષ્ટ થઈ જાત અને તેની લુકાછુપીની રમતનો અંત આવી જાત. તા. ૦૨.૧૧.૨૦૧૮ના તેના હુકમમાં ફેમિલી અદાલતે નોંધેલ અવલોકનો નીચે મુજબ છે:

"૪. સામાવાળાની તરફેથી તેમના વિદ્વાન વકીલ કે.એ. સિંહે રજૂઆત કરી છે કે પક્ષકારો કાયમી રીતે તેમજ સામાન્ય રીતે અમદાવાદ ખાતે નિવાસ કરતા નથી. તેમના વૈવાહિક સંબંધમાંથી તેમને ત્રણ સંતાનો છે, જે ન્યુ ઝીલૅન્ડના નાગરિકો પણ છે. તેઓ ભારતના નાગરિકો નથી. પક્ષકારો અમદાવાદમાં રહેતા નથી. તેઓ માત્ર તાત્કાલિક રીતે અમદાવાદની મુલાકાતે આવ્યા હતા અને બન્ને ન્યુ ઝીલૅન્ડમાં રહે છે અને નાબાલિગોની કસ્ટડી મેળવવા સંબંધિત કાર્યવાહી પણ ન્યુ ઝીલૅન્ડ અદાલત સમક્ષ બાકી છે. તેથી, આ અદાલતને આ અરજીનો વિચારણ કરવા અધિકારક્ષેત્ર નથી અને સી.પી.સી.ના ઓ. ૭, આર. ૧૧ હેઠળની અરજી મંજૂર થવી જોઈએ અને અરજદાર–પતિની મુખ્ય અરજી ફગાવી દેવી જોઈએ.

૫. વિરોધી પક્ષકારો વચ્ચેના કેટલાક સ્વીકૃત તથ્યો એ છે કે પક્ષકારો પતિ અને પત્ની છે. આ વૈવાહિક સંબંધમાંથી સામાવાળા–પત્નીએ ત્રણ સંતાનોને જન્મ આપ્યો છે અને તમામ સંતાનોનો જન્મ ન્યુ ઝીલેન્ડ ખાતે થયો છે તથા તેઓ ન્યુ ઝીલેન્ડના નાગરિકો છે અને આ અરજિ દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં, આ

કાર્યવાહીના પક્ષકારો લાંબા સમયથી કાયમી રીતે ન્યુ ઝીલેન્ડ ખાતે નિવાસ કરતા હતા. બંને પક્ષકારો ન્યુ ઝીલેન્ડ ખાતે નોકરી પણ કરે છે અને ન્યુ ઝીલેન્ડ ખાતે જ રહે છે.

૬. હાલમાં આ અરજીનો નિર્ણય કરતી વખતે, વિરોધી પક્ષકારો ભારત દેશમાં રહેતા નથી અને તેઓ ન્યૂ ઝીલેન્ડ ખાતે રહે છે તથા ત્યાં કાર્યરત છે, અને પક્ષકારોના પાવર ઑફ એટર્નીધારકો કાર્યવાહી પ્રત્યે રસ લઈ રહ્યા છે, તેથી હાલમાં પક્ષકારો ભારત દેશમાં નિવાસ કરતા નથી, તે હકીકત પણ સ્વીકારાયેલ છે.

૭. સામાવાળા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ આક્ષેપો એ છે કે તેઓ બંને ઝીલેન્ડના કાયમી નિવાસી છે અને ત્યાં સ્થાયી થયા છે. ભારતની ટૂંકી મુલાકાત દરમિયાન, પતિએ કલમ ૧૯ હેઠળ છૂટાછેડાની અરજી દાખલ કરી છે. આ જોગવાઈના આવશ્યક તત્ત્વો પૂર્ણ થતા નથી, અર્થાત્ સક્ષમ અદાલત સમક્ષ છૂટાછેડાની અરજી દાખલ કરવા માટે નિર્ધારિત શરતો પૂર્ણ થતી નથી, કારણ કે જોધપુર ખાતે ૧૬/૦૫/૨૦૧૦ના રોજ લગ્ન થયા બાદ તેઓ હંમેશા ઑકલેંન્ડ, ન્યૂ ઝીલેન્ડ ખાતે જ રહ્યા છે અને તેઓ હાલમાં પણ ત્યાં જ નિવાસ કરે છે, અને તેથી, આ અદાલતને આ અરજીનો વિચારણ કરવા માટે પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર નથી.

૮. વર્તમાન અરજદાર-પતિએ એમ-૧૬/૧ મુજબ પોતાનું વિશેષ મુખત્યારનામું રજૂ કર્યું છે, જેમાં તેનું સરનામું ઓકલેન્ડ, ન્યૂ ઝીલેન્ડ દર્શાવવામાં

આવ્યું છે અને તેમાં એ પણ ઉલ્લેખિત છે કે અમદાવાદ ખાતેની માનનીય કુટુંબ અદાલતમાં તેની હાજરી આપવી તેના માટે સંભવ નથી અને તેથી આ મુખત્યારનામું આપવામાં આવ્યું છે. તેથી, તેના વિશેષ મુખત્યારનામાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે ઓકલેન્ડ, ન્યૂ ઝીલેન્ડમાં રહે છે અને ભારતમાં રહેતો નથી.

૯. નીચે મુજબ કલમ ૧૯ની જોગવાઈઓનું પુનરોચ્ચાર કરવું યોગ્ય છે:

"૧૯. જે અદાલતમાં અરજપત્ર રજૂ કરવાનું રહેશે: આ અધિનિયમ હેઠળનું દરેક અરજપત્ર તે જિલ્લાના અદાલતમાં રજૂ કરવું રહેશે, જેના સામાન્ય મૂળ દીવાની અધિકારક્ષેત્રની સ્થાનિક મર્યાદાઓની અંદર –

(૧) લગ્ન વિધિપૂર્વક સંપન્ન કરવામાં આવ્યા હતા, અથવા

(૨) અરજિપત્ર રજૂ કરવામાં આવે તે સમયે સામાવાળા નિવાસ કરે છે, અથવા

(૩) વિવાહના પક્ષકારો છેલ્લે સાથે રહેતા હતા, અથવા [૩અ) પત્ની અરજદાર હોય તેવા કિસ્સામાં, અરજીફરિયાદ રજૂ કરવામાં આવે તે તારીખે તે જ્યાં રહેતી હોય તે સ્થળે, અથવા". (૪) અરજદાર, અરજીફરિયાદ રજૂ કરવામાં આવે તે સમયે, તેવા કિસ્સામાં જ્યાં સામાવાળા તે સમયે આ અધિનિયમ જે પ્રદેશો સુધી વિસ્તરે છે તે પ્રદેશોની બહાર રહેતો હોય, અથવા જો તે જીવિત હોત તો જેઓને સ્વાભાવિક રીતે તેના વિષે જાણ થઈ હોત એવા વ્યક્તિઓએ સાત વર્ષ કે તેથી વધુ સમયગાળા સુધી તેના જીવિત હોવાનો કોઈ સંદેશ સાંભળ્યો ન હોય, ત્યાં તે જ્યાં રહેતો હોય].

૧૦. આ કેસમાં, સામાવાળા – પત્ની તરફથી પણ ચુકાદાઓ રજૂ કરવામાં આવ્યા. સામાવાળાએ નીચેના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો છે:

(૧) કોય્યાલમુડી નાગેશ્વર રાવ વિ. કોય્યાલમુડી પ્રવેણા @વલ્લભનેની પ્રવીણા; આંધ્ર પ્રદેશની માનનીય વડી અદાલત દ્વારા સી.એમ.એ. નં. ૨૧૮/૨૦૧૩ માં નિર્ધારિત. જેમાં માનનીય હાઈકોર્ટે અવલોકન કર્યું અને ઠરાવ્યું છે કે સી.પી.સી.માં સમાયેલ જોગવાઈઓ, ખાસ કરીને કલમ ૧૬ થી ૨૦, એ અનિવાર્ય બનાવે છે કે દાવો અથવા અરજિ તે અદાલતમાં જ દાખલ થવી જોઈએ, જેના પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રમાં સામાવાળા નિવાસ કરે છે. લગ્ન સંબંધિત જોગવાઈઓ અનુસાર આ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી પણ સામાવાળાના પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રને આધિન આવરી લેવાયેલી છે. હિન્દુ લગ્ન અધિનિયમમાં એવી અનેક જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ છે, જે સ્ત્રી જીવનસાથીના પક્ષે ઝોક ધરાવે છે. તેવી જ એક જોગવાઈ અધિનિયમની કલમ ૧૯ છે.

(૨) મિનેર્વા સિંહ વિ. રામવીર; જેનો નિર્ણય માનનીય પંજાબ–હરિયાણા વડી અદાલત દ્વારા સી.આર. નં. ૨૩૩૦ સન ૨૦૧૪ માં કરવામાં આવ્યો હતો. જેમાં એવું ધરાવવામાં આવ્યું છે કે જો પક્ષકારો હિંદુ કાયદાથી શાસિત હોય, તો તેમની વચ્ચેની વૈવાહિક કાર્યવાહીઓ હિંદુ વિવાહ અધિનિયમની કલમ ૧૯ ને અનુરૂપ હોવી આવશ્યક હતી. તેમાં વધુમાં એવું પણ ધરાવવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સ્થળે અનાયાસ અથવા તાત્કાલિક મુલાકાતને વૈવાહિક ગૃહ તરીકે અથવા એવું સ્થળ

તરીકે અર્થઘટિત કરી શકાય નહીં જ્યાં પક્ષકારો વિવાહિત દંપતી તરીકે સાથે રહે છે અથવા વિવાહિત દંપતી તરીકે સાથે રહેવાનો ઈરાદો ધરાવે છે.

એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સ્થળે આકસ્મિક અથવા તાત્કાલિક મુલાકાતને વૈવાહિક ગૃહ તરીકે અથવા એવું સ્થળ તરીકે અર્થઘટિત કરી શકાય નહીં જ્યાં પક્ષકારો પરિણીત દંપતી તરીકે સાથે રહેવાનો આશય ધરાવતા હોય. મુલાકાત હોટેલ, રજાકીય વિશ્રામસ્થળ, ધાર્મિક સ્થળ વગેરે જેવા કોઈપણ સ્થળે હોઈ શકે. પરંતુ નિવાસસ્થાન એક નિશ્ચિત સ્થળ અથવા કાર્યાત્મક આધારસ્થાન હોવું આવશ્યક છે, જે પક્ષકારો રચી આપે છે, જ્યાં પક્ષકારો પોતાનું નિવાસસ્થાન સ્થાપિત કરવાનો આશય ધરાવે છે, જ્યાં તેમના ગૃહાગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય છે અને તેમનું ઘર ઉજળે છે, તથા જીવનમાં તેમની સ્થિતિ અનુસાર વ્યક્તિગત અને સામાજિક બાધ્યતાઓ પૂર્ણ થાય છે. પ્રાદેશિક પરિસીમાના નિર્ધારણનો કેન્દ્રબિંદુ ત્યાં જ સ્થિર હોય છે, જે સત્ર વિભાગની અંદરના વૈવાહિક અદાલતની સીમાઓથી આવરિત હોય છે. લગ્નબંધન જ્યારે તૂટે છે, ત્યારે તે, આમ કહેવા જોગ, ત્યાં જ તૂટે છે. મારા મત મુજબ, હિન્દુ વિવાહ અધિનિયમની કલમ ૧૯ના અર્થક્ષેત્રમાં અધિકારક્ષેત્ર નક્કી કરવાની દૃષ્ટિએ વૈવાહિક ગૃહનું સ્થળ નિર્ધારિત કરવાની તેમજ પક્ષકારો અંતિમ વખત પતિ અને પત્ની તરીકે જ્યાં સાથે રહ્યા હતા તે સ્થળ ચોક્કસ પાડવાની આ જ પદ્ધતિ છે.

સુશ્રી લુથ્રા સર્વોચ્ચ અદાલતના જગીર કૌર અને અન્ય વિ. જસવંત સિંહ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૫૨૧ ના ચુકાદા પર આધાર રાખીને

આગ્રહપૂર્વક રજૂ કરે છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે એચ.એમ.એ. માં "રહે છે" શબ્દના અર્થમાં કોઈ ખાસ સ્થળે આકસ્મિક રોકાણ અથવા ઊડીને કરાયેલી ટૂંકી મુલાકાતનો સમાવેશ થતો નથી, મિત્તલ પ્લેસ, મંજુ ધ એક્યુરસી ૨૦૧૪.૦૪.૨૪ અને ૧૩:૫૧ ઈન્ટેગ્રિટી આઈ એટેસ્ટ ધિસ ટુ ધ ડોક્યુમેન્ટ ઑફ ચંડીગઢ સી.આર. નં. ૨૩૩૦ ઑફ ૨૦૧૪ પર્પઝ ઈઝ ટુ લિવ ટુગેધર ઈન એ પ્લેસ ઑફ રેસિડન્સ.

આ સિદ્ધાંત બોમ્બે હાઈકોર્ટે (નાગપુર ખંડપીઠ) હરિરામ ઢાલુમલ કરમચંદાની વિ. જાસોતી, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ બોમ્બે ૧૭૬ માં પ્રસ્તાવિત કર્યો હતો કે, મર્યાદિત અવધિના નિવાસ માટેની સાદી મુલાકાત પણ કોઈ નિશ્ચિત સ્થળે નિવાસ ગણાય જ એવો અર્થ થતો નથી.

અદાલતે નોંધ્યું હતું: "અદાલત સમક્ષ અરજદાર દ્વારા એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે તે ભારત સરકારની કાયમી સેવામાં છે અને તે સેવાના હેતુસર તેને દિલ્હી ખાતે રહેવું પડે છે. અરજદારની એવી મનોદશા હોય તોપણ, તે નાગપુર આવી શકતો નથી અને નાગપુરમાં અથવા નાગપુરસ્થિત અદાલતના અધિકારક્ષેત્રની અંદર આવેલા કોઈપણ સ્થળે "રહે" એવી રીતે રહી શકતો નથી, કારણ કે તે નાગપુરમાં કાયમી નિવાસરૂપે આવવાનો અને રહેવાનો નથી. નાગપુરની અનૌપચારિક મુલાકાત અથવા નાગપુરમાં મર્યાદિત અવધિનો નિવાસ પણ, સંભવતઃ, નાગપુરમાં એવો નિવાસ ગણાવી શકાય નહીં કે જેથી કલમ ૧૯ની તે

શરત પૂર્ણ થાય કે નાગપુરને અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય તે માટે પતિ અને પત્ની બંને નાગપુરમાં રહેતા હોવા જોઈએ." નાગપુરસ્થિત અદાલત."

૧૧. 'સામાન્ય રીતે નિવાસ કરે છે' ની વ્યાખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં, આ અરજી દાખલ કરતાં પહેલાં પક્ષકારો વચ્ચે કઈ પરિસ્થિતિ પ્રવર્તમાન હતી, તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવવી જોઈએ."

૨૨. સિવિલ પ્રક્રિયા સંહિતાના હુકમ ૭ નિયમ ૧૧ હેઠળની અરજીમાં આપવામાં આવેલા એક હુકમમાં, પરિવાર અદાલતે પોતાની પાસે અધિકારક્ષેત્ર ન હોવાનું કેવી રીતે હતું તે બાબતે સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત મત વ્યક્ત કર્યો હતો.

"૧૫. આ સ્વીકારાયેલો તથ્ય છે કે તેમનો લગ્ન જોધપુર ખાતે વિધિવત્ સંપન્ન થયો હતો અને તેઓ ન્યૂ ઝીલેન્ડમાં સાથે રહે છે તથા પત્ની પણ ન્યૂ ઝીલેન્ડમાં રહે છે. તેથી, કલમ ૧૯ ની જોગવાઈઓમાં નિર્દિષ્ટ કોઈપણ શરત આ મામલે અહીં પૂર્ણ થતી નથી.

૧૬. આ બાબત પણ નોંધવાની છે કે તેઓ ક્યારેય અમદાવાદ ખાતે કાયમી રીતે સાથે નિવાસ કરતા નથી રહ્યા. ફક્ત ભાડાપત્રકનો અમલ કરીને અને તે ભાડાપત્રકના આધારે અમદાવાદ ખાતે નિવાસ કરવાથી અથવા અમુક સમયગાળો ત્યાં પસાર કરવાથી પક્ષકારોની અધિકારક્ષેત્ર બાબત બદલી જતી નથી. અમદાવાદ ખાતે પક્ષકારોનો માત્ર પ્રસંગોપાત નિવાસ અથવા મુલાકાત,

કાયમી નિવાસ ગણાતો નથી અને તેનાથી સંબંધિત અદાલતને પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી.

૧૭. ઉપરોક્ત હકીકતો અને ચર્ચાને ધ્યાનમાં લેતાં, જ્યારે ઉપરોક્ત હકીકત એવી છે કે બંને પક્ષકારો અમદાવાદમાં રહેતા નથી અને પક્ષકારો અમદાવાદમાં કાયમી રીતે નિવાસ પણ કરતા નથી, ત્યારે આ અદાલતને અધિકારક્ષેત્ર નથી. તેથી, આ અરજી મંજૂર થવા પાત્ર છે અને પરિણામે મુખ્ય અરજી તેને **ಖಚಾಠ**વા માટે પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી યોગ્ય અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવા અરજદારને પરત આપવામાં આવવી જરૂરી છે. ૧૮. પરિણામે, તેથી, હું નીચેનો અંતિમ હુકમ કરું છું :

હુકમ

[૧] સી.પી.સી.ના ઓ. ૭ નિયમ ૧૧ હેઠળની અરજી આથી મંજૂર કરવામાં આવે છે.

[૨] પરિણામે, મુખ્ય અરજી આંક–૧ અરજદારને તેને પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી યોગ્ય અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવા માટે પરત આપવાની જરૂરી છે."

૨૩. સામાવાળા નં.૨ એ એવું પ્રતિપાદિત કર્યું કે કસ્ટડી અરજીમાં તા. ૦૨.૧૧.૨૦૧૮ નો હુકમ પડકારવામાં આવ્યો હતો, તેમ છતાં અદાલતે પોતાના તા. ૨૫.૦૨.૨૦૧૯ ના હુકમમાં માત્ર હિંદુ લગ્ન અધિનિયમની કલમ ૧૯ ની જ ચર્ચા કરી હતી અને ગાર્ડિયનશિપ એન્ડ વોર્ડ્સ એક્ટ, ૧૮૧૯ ની કલમ ૯ નો

ક્યાંય ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. સામાવાળા નં.૨ એ અદાલત સમક્ષ ક્યારેય જણાવ્યું નહોતું કે તે ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલતમાં ચાલી રહેલી કાર્યવાહીમાં ભાગ લઈ રહ્યો હતો અને ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલતનો કોઈપણ હુકમ આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો નહોતો. એવું પ્રગટ થાય છે કે તેણે ન્યૂ-ઝીલેન્ડ ખાતે પક્ષકારો વચ્ચે ચાલી રહેલી બધી જ વાદવિવાદી કાર્યવાહી વડી અદાલત સમક્ષ ક્યારેય સાચી અને સંપૂર્ણ રીતે જાહેર કરી નહોતી અને બાળકોની કસ્ટડી અંગેના હુકમ સંબંધિત કોઈપણ પાસાંનો સ્પષ્ટ ખુલાસો પણ કર્યો નહોતો. હકીકતમાં કોઈ નોટિસ જારી કરવામાં આવી નહોતી અને તેથી, આ અદાલત સમક્ષ તેના દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલમાં સામી બાજુનું પ્રતિનિધિત્વ નહોતું. તેથી, આ વડી અદાલતની સમન્વય ખંડપીઠે તેને નવી છૂટાછેડાની અરજી દાખલ કરવા માટે તેની માંગ મુજબ મુક્તિ આપી હતી, જે તેણે પછીથી દાખલ કરી હતી. આમ, પોતાની વર્તણૂક આ રીતે ચલાવવામાં કરાયેલ આ યુક્તિ અંતે મામલાને લાંબો ખેંચવામાં તથા કાયદો તેના વિરુદ્ધ આગ્રહ રાખતો હોવા છતાં બાળકોની કસ્ટડી જાળવી રાખવામાં સફળ થઈ છે.

૨૪. સામાવાળા ક્રમાંક ૨ દ્વારા શું જણાવવામાં આવી રહ્યું છે તે મહત્વનું નથી; અદાલતનો હુકમ જ પ્રતિબિંબિત કરે છે અને કાર્યવાહીની જાણ હોવી અનિવાર્ય રહેશે, જેમ કે સર્વોચ્ચ અદાલતે ધારણ કર્યું છે કે જ્યારે ન્યાયાધીશો પોતાના ચુકાદામાં કહે છે કે કંઈક કરવામાં આવ્યું હતું, કહેવામાં આવ્યું હતું અથવા સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે તે વિષય અંગેનો અંતિમ શબ્દ માનવો પડે.

સર્વોચ્ચ અદાલતે કમિશનર ઑફ એન્ડાઉમેન્ટ્સ અને અન્ય વિ. વિત્તલ રાવ અને અન્ય, અહેવાલિત ૨૦૦૪ (૦) એ.આઈ.જે.ઈ.એલ.એસ.સી. ૫૮૧૫, ના કેસમાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"૧૮. આ બાબતે થોડો વિવાદ હતો કે સમાધાનની શરતો મુજબ જ્યારે માનનીય એકલ ન્યાયાધીશે રિટ અરજીનો નિકાલ કર્યો તે તારીખે સ્વયં માનનીય એડવોકેટ જનરલ હાજર રહ્યા હતા કે તેમના કનિષ્ઠ હાજર રહ્યા હતા. આક્ષેપિત ચુકાદામાં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે રાજ્ય સરકારનું યોગ્ય રીતે એક વકીલ દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવ્યું હતું. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ./એસ. રામદાસ શ્રીનિવાસ નાયક અને અન્ય, ૧૯૮૨ ૨ એસ.સી.સી. ૪૬૩ માં, અદાલતના ચુકાદામાં નોંધવામાં આવેલા હકીકતના નિવેદન અંગેની પ્રથા અને પ્રક્રિયા પર વિચાર કરતાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે આવું નિવેદન નિશ્ચિતરૂપે અંતિમ હોય છે અને અપીલમાં તેનો વિરોધ કરી શકાય તેમ નથી. ઉક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૪ થી ૮ આ મુજબ છે:

"૪. જ્યારે અમે વડી અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવેલી સ્વીકૃતિ તરફ વિદ્યાવંત એટર્ની–જનરલનું ધ્યાન દોર્યું, ત્યારે શ્રી એ.કે. સેન, જેઓ વડી અદાલત સમક્ષ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય તરફથી હાજર રહ્યા હતા અને ત્યાં સામાવાળાઓ તરફથી દલીલોનું નેતૃત્વ કર્યું હતું અને જેઓ અમારી સમક્ષ શ્રી અંતુલાય માટે હાજર રહ્યા હતા, તેમણે વચ્ચે હસ્તક્ષેપ કરી વિરોધ નોંધાવ્યો કે તેમણે એવી કોઈ સ્વીકૃતિ ક્યારેય આપી નહોતી અને તેમણે અમને વડી અદાલતમાં તેમના દ્વારા રજૂ

કરવામાં આવેલી લેખિત રજૂઆતોનું અવલોકન કરવા આમંત્રિત કર્યા. અમને ભય છે કે વડી અદાલતમાં શું બન્યું હતું તે અંગે અમે કોઈ તપાસ શરૂ કરી શકતા નથી. આવું કરાતું જ નથી. જાહેર નીતિ અમને તેમાંથી અટકાવે છે. ન્યાયિક શિષ્ટાચાર અમને સંયમિત રાખે છે. ન્યાયિક નોંધના વિષયો પ્રશ્નાતીત હોય છે. તેઓ શંકા માટે ખુલ્લા નથી. ન્યાયાધીશોને વિવાદના મેદાનમાં ખેંચી શકાય નહીં. "ચુકાદાઓને વાદવિવાદની રમતમાં માત્ર ગણતરીના ગોટાં તરીકે ગણાવી શકાય નહીં (લોર્ડ એટકિન્સન અનુસાર, સોમસુંદરમ ચેટ્ટી વિ./સ. સુબ્રમણિયન ચેટ્ટી, એ.આઈ.આર. ૧૯૨૬ પી.સી. ૧૩૬)." અદાલતમાં શું બન્યું હતું તે અંગે ન્યાયાધીશોએ પોતાના ચુકાદામાં જે નોંધ્યું છે, તે નિવેદન સ્વીકારવા માટે અમે બંધાયેલ છીએ. ન્યાયાધીશોના નિવેદનનો ખંડન અમે બાર ખાતે કરાયેલા નિવેદનો દ્વારા અથવા સોગંદનામા તથા અન્ય પુરાવાથી થવા આપી શકતા નથી. જો ન્યાયાધીશો પોતાના ચુકાદામાં કહે છે કે તેમની સમક્ષ કંઈક કરવામાં આવ્યું, કહેવામાં આવ્યું અથવા સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું, તો તે જ આ વિષય પરનો અંતિમ શબ્દ ગણાવાનો રહે છે. આ સિદ્ધાંત સુસ્થાપિત છે કે સુનાવણી દરમિયાન શું બન્યું હતું તે અંગેની હકીકતોના નિવેદનો, જે અદાલતના ચુકાદામાં નોંધાયેલા હોય, તેઓ તે રીતે નોંધાયેલી હકીકતો માટે અંતિમ અને નિશ્ચિત હોય છે અને કોઈ વ્યક્તિ આવા નિવેદનોનું ખંડન સોગંદનામા અથવા અન્ય પુરાવાથી કરી શકતી નથી. જો કોઈ પક્ષકારને એવું લાગે કે અદાલતમાં બનેલી ઘટનાઓ ચુકાદામાં ખોટી રીતે નોંધાઈ છે, તો તે પક્ષકારનું કર્તવ્ય બને છે કે જ્યારે મુદ્દો હજી પણ ન્યાયાધીશોના મનમાં તાજો હોય, ત્યારે જેમણે નોંધ કરી છે તે જ

ન્યાયાધીશોના ધ્યાન પર આ હકીકત લાવે કે તેના વર્તન અંગે કરવામાં આવેલ નિવેદન ભૂલવશ કરવામાં આવ્યું હતું (લોર્ડ બકમાસ્ટર અનુસાર, મધુ સુદાન ચૌધરી વિ./સ. ચંદ્રબતી ચૌધ્રૈન, એ.આઈ.આર. ૧૯૧૭ પી.સી. ૩૦). નોંધને યોગ્ય બનાવવા માટે આ જ એકમાત્ર માર્ગ છે. જો આવું કોઈ પગલું લેવામાં ન આવે, તો પછી મુદ્દો અનિવાર્ય રીતે ત્યાં જ પૂર્ણ થવો જોઈએ. અલબત્ત, કોઈ પક્ષકાર પોતાની સ્વીકૃતિથી પાછો ફરી શકે અને અપીલ અદાલત દુર્લભ તથા યોગ્ય કેસોમાં તેને એમ કરવાની પરવાનગી આપી શકે, એ આધારે કે સ્વીકૃતિ કાયદાની ખોટી સમજના આધારે આપવામાં આવી હતી અને તેથી ઘોર અન્યાય થયો હતો; પરંતુ ચુકાદામાં નોંધાયેલી સ્વીકૃતિ કરવામાં આવી હતી એ જ હકીકતને તે પ્રશ્ન હેઠળ મૂકી શકશે નહીં.

૫. આર. વિ./સ. મેલર, ૧૮૫૮ ૭ સી.સી.સી. ૪૫૪ માં, માર્ટિન, બી. એ એવું કહ્યું હોવાનું અહેવાલમાં નોંધાયેલ છે: આપણે વિદ્વાન ન્યાયાધીશના નિવેદનને પૂર્ણ સત્યતા તરીકે માનવું જોઈએ અને તેમના નિવેદનને દસ્તાવેજી નોંધ તરીકે જ યથાર્થ સ્વીકારી તેના આધારે તે જ રીતે વર્તવું જોઈએ જેમ અદાલતના દસ્તાવેજી રેકોર્ડ અંગે વર્તવામાં આવે છે, જે પોતાના સ્વરૂપે જ સંપૂર્ણ સત્યતા સૂચવે છે. ૬. કિંગ–એમ્પરર વિ./સ. બરેન્દ્ર કુમાર ઘોષ, ૨૮ કૅલ ડબ્લ્યુ.એન. ૧૭૦ માં, પેજ જે. એ જણાવ્યું હતું કે આ કાર્યવાહી તે નિયમને કડક રીતે જાળવી રાખવાની મહત્વતા પર ભાર મૂકે છે કે વિદ્વાન ન્યાયાધીશ દ્વારા તેમના સમક્ષ ચાલેલા વિવાદના પ્રવાહ દરમિયાન શું બન્યું તે અંગે કરવામાં આવેલ નિવેદન

અંતિમ અને નિર્ણાયક હોય છે: તેની ટીકા કરી શકાતી નથી કે તેને બાજુથી નિષ્ફળ બનાવી શકાતું નથી; અને તો વધુ ઓછું, તેને પ્રતિકૂળ ટિપ્પણી માટે ઉપસ્થિત કરી શકાતું નથી.

૭. સરત ચંદ્ર મૈતી વિ./સ. બિભાબતી દેવી, એ.આઈ.આર. ૧૯૨૧ કલ ૫૮૪ માં સર આસુતોષ મુખર્જીએ શું કરવાનું હતું તે સમજાવ્યું:

"તે સ્પષ્ટ છે કે આ પ્રકારના કેસોમાં, જ્યાં કોઈ વાદી પક્ષકારને ચુકાદામાં થયેલા આ ઉલ્લેખથી વ્યથિતતા થાય કે કોઈ સ્વીકારોક્તિ કરવામાં આવી છે, ત્યાં શક્ય હોય ત્યાં સુધી અનુસરવા યોગ્ય સૌથી અનુકૂળ અને સંતોષકારક માર્ગ એ છે કે વિલંબ કર્યા વિના ન્યાયાધીશ સમક્ષ અરજી કરવામાં આવે અને ચુકાદામાં સુધારો અથવા તેની પુનર્વિચારણા માંગવામાં આવે...

(૮) તેથી ન્યાયાધીશનો નોંધવહીનો રેકોર્ડ નિશ્ચિત અને અંતિમ પુરાવારૂપ છે. ન તો વકીલ અને ન તો વાદકાર પોતે તેનો વિરોધાભાસ દર્શાવવાનો દાવો કરી શકે, સિવાય કે તે જ ન્યાયાધીશ સમક્ષ, પરંતુ અન્ય ક્યાંય નહીં."

૧૯. પરિસ્થિતિઓ હેઠળ, વડી અદાલતની ખંડપીઠ પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલો દ્વારા રજૂ કરાયેલા સમાધાનને સ્વીકારતા વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશના હુકમમાં હસ્તક્ષેપ ન કરીને યોગ્ય હતી."

૨૫. અદાલત આ હકીકતથી અજાણ રહી શકતી નથી કે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ પાસેથી પાસપોર્ટ મેળવ્યા પછી અરજદાર ૨૫.૦૨.૨૦૧૮ના રોજ ન્યૂ-ઝીલેન્ડ

પરત ગઈ હતી અને તેણે ત્રણ બાળકોની કસ્ટડી માટે અરજી દાખલ કરી હતી. સામાવાળા ક્રમાંક ૨ પણ ન્યૂ-ઝીલેન્ડમાં કાર્યરત હતો અને તેણે પોતાના વકીલ શ્રી એ. હેન્સન મારફતે કાર્યવાહી માં ભાગ લીધો હતો અને બંને પક્ષોની વિગતવાર સુનાવણી પછી ન્યૂ-ઝીલેન્ડ હાઇકોર્ટે બાળકોની કસ્ટડી અંગે નિર્ણય કર્યો હતો.

૨૫.૧ અરજદાર અને સામાવાળા ક્રમાંક ૨ એ પણ ૨૮.૧૧.૨૦૧૮ના રોજ ૨૦ વર્ષનો અનુભવ ધરાવતા બેરિસ્ટર સુશ્રી ઉષા પટેલને ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલતમાં ત્રણેય બાળકોના પ્રતિનિધિત્વ માટે નિયુક્ત કરવા બાબતે સંમતિ આપી હતી. શું શું બન્યું તે અંગેની વિગત આ અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલા તેમના સોગંદનામામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.

૨૬. તા. ૨૦.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ ન્યૂ-ઝીલેન્ડ હાઈકોર્ટે બાળકો બાબતે વચગાળાનો વાલીત્વ હુકમ કર્યો હતો અને સામાવાળા નં.૨ને બાળકોને ન્યૂ-ઝીલેન્ડ વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં પરત લાવવા માટે નિર્દેશ કર્યો હતો, તેમજ ભારતમાં ન્યાયિક અને વહીવટી સત્તાધિકારીઓને વિનંતી કરી હતી કે તેઓ બાળકો ન્યૂ-ઝીલેન્ડના અધિકારક્ષેત્રમાં પરત ફરે તે સુનિશ્ચિત કરવામાં સહાય આપે.

૨૭. જ્યારે આવું બન્યું નહીં, ત્યારે ન્યૂ-ઝીલેન્ડની વડી અદાલતને ૧૦.૦૫.૨૦૧૯ના રોજ તેની અગાઉની આજ્ઞાને અનુસરીને ૨૦.૦૨.૨૦૧૯ના તારીખના હુકમના અમલીકરણ માટે લેવામાં આવનાર પગલાં દર્શાવતો વધુ હુકમ

પાડવાની ફરજ પડી હતી. અમે નોંધીએ છીએ કે સામાવાળા ક્રમાંક ૨, જેણે સમગ્ર કાર્યવાહી દરમિયાન ભાગ લીધો હતો, તેણે પોતાના વકીલ મારફતે હાજરી આપ્યા છતાં હુકમનું પાલન ન કરવાનો વિકલ્પ પસંદ કર્યો છે.

૨૮. અદાલતે તા. ૦૪.૧૦.૨૦૧૯ ના હુકમમાં દર્શાવાયેલ દલીલોને આધારે બાળકોના કલ્યાણ અને તેમના શ્રેષ્ઠ હિતને ધ્યાનમાં રાખીને વાલીત્વ અંગે જે હુકમ કર્યો છે, તે સંદર્ભે, સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો પણ, ખાસ કરીને હિંદુ લગ્ન અધિનિયમનો ઉલ્લેખ કરીને અદાલતે નોંધવું જરૂરી છે કે અલ્પવયસ્ક બાળકો છ વર્ષની વય પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધી તેમની કસ્ટડી હંમેશા માતા પાસે જ હોવી જોઈએ, સિવાય કે અસાધારણ પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં હોય.

૨૯. અમે નોંધ કરી શકીએ છીએ કે અરજદાર વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલ આક્ષેપો અસ્પષ્ટ છે અને કોઈપણ પુરાવા વિના છે. તેઓ નોંધ પર આવેલ કેટલાક દસ્તાવેજોના પણ વિરુદ્ધ છે. તે પતિના પક્ષે બાળકોને દૂર લઈ જવા અને તેમની કસ્ટડી પોતાની પાસે જાળવી રાખવાનું સમર્થન કરવા માટેના જાણતા હેતુસર રચાયેલ આયોજનને કારણે બનેલી દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ઘટનાક્રમ સિવાય બીજું કંઈ નથી.

૩૦. જ્યારે અમે વિડિયો કોન્ફરન્સિંગ દ્વારા બાળકોને મળતા સમયે તેમના દુર્વર્તનનું અવલોકન કર્યું, ત્યારે વિદ્વાન ન્યાયાધીશ, સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલતે આ અદાલતને આપેલા અહેવાલનો પણ અમારે વિશેષ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે; તેમાં વિદ્વાન અધ્યક્ષ અધિકારીએ પણ નોંધ્યું હતું કે તેઓ સતત

દેખરેખ હેઠળ હતા, કારણ કે તેમના નિવાસસ્થાનના દરેક ઓરડામાં સી.સી.ટી.વી. કેમેરા સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા છે અને તેઓ સતત પિતાની નજર હેઠળ છે, અને બાળકો, જેઓ અન્યથા નિર્મળ પાટિયા સમાન હોય છે અને જીવનની દરેક ઘટનામાંથી શીખતા હોય છે, તેમને કસ્ટડી જાળવી રાખવાના દુર્ભાવનાપૂર્ણ ઈરાદાને પૂર્ણ કરવા માટે માતા વિરુદ્ધ અણગમો અને દ્વેષ ઊભો થાય તે રીતે ખોટી બાબતો શીખવવામાં આવી રહી છે. આ બાળકો અન્યથા અત્યંત ઉત્સાહી, સક્રિય અને બુદ્ધિશાળી હોવાનું જણાય છે. માતા તેમને શોધી ન શકે તે માટે તેમને એક સંસ્થામાંથી બીજી સંસ્થામાં ખસેડવામાં આવ્યા હતા, તે બાબત પણ તેમના વિકાસ માટે અત્યંત હાનિકારક છે, કારણ કે મનની શાંતિ સાથે અને કોઈ વિક્ષેપ વિના તેમનો સતત અભ્યાસ અત્યંત આવશ્યક છે. આ પરિસ્થિતિને અદાલતે આગળ ચાલુ ન રાખે તે માટે આ બાબત પોતે જ એક શક્તિશાળી આધાર છે.

૩૦.૧ આ અદાલતે ૨૪.૦૯.૨૦૨૦ના રોજ નીચેનો હુકમ કર્યો હતો:

"૧. આજે, ત્રણેય બાળકોને અહમદાબાદ સ્થિત સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલતમાં યોજાયેલ વિડિયો પરિષદ દ્વારા, વિદ્વાન અધ્યક્ષ અધિકારી સુશ્રી પી.ટી. રામની હાજરીમાં, અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. અરજદાર પણ ન્યૂ ઝીલેન્ડમાંથી વિડિયો પરિષદ દ્વારા, પોતાના બાળકોને મળી શકે તે માટે, વિદ્વાન અધ્યક્ષ અધિકારીની હાજરીમાં હાજર રહી હતી. ૨. અમે પક્ષકારોની તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ શ્રી કર્મેન્દ્રસિંહ, તેમની સાથે વિદ્વાન વકીલ શ્રી

ગેહલોત, તથા વિદ્વાન વકીલ શ્રી દેસાઈને સાંભળ્યા છે અને તેમણે રજૂ કર્યું છે કે તેઓ સૌહાર્દપૂર્ણ સમાધાન માટે પ્રયત્નશીલ છે. પ્રસ્તાવો તથા પ્રતિપ્રસ્તાવ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. તેથી, સંયુક્ત વિનંતિના આધારે, આ મામલો મધ્યસ્થી માટે મોકલવામાં આવે છે અને અમે સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલત, અહમદાબાદની વિદ્વાન અધ્યક્ષ અધિકારી સુશ્રી પી.ટી. રામને પક્ષકારો વચ્ચે મધ્યસ્થી કરવા વિનંતી કરીએ છીએ, કારણ કે તેઓ આ મામલાથી અવગત છે અને બાળકોને તેમની મારફતે વિડિયો પરિષદ દ્વારા આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી રહ્યા છે તથા તેમણે સૌજન્યપૂર્વક મધ્યસ્થી કરવા સંમતિ દર્શાવી છે. તે મુજબ, પક્ષકારોની સંમતિથી, આ મામલો પ્રથમ મધ્યસ્થી માટે ૩ ઓક્ટોબર, ૨૦૨૦ના રોજ બપોરે ૧૨:૦૦ વાગ્યે નક્કી કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ સંબંધિત તમામના અનુકૂળતાને ધ્યાને લઈને વિદ્વાન મધ્યસ્થીકાર જે રીતે નક્કી કરે તે પ્રમાણે રાખવામાં આવશે. પક્ષકારોને વિડિયો પરિષદ દ્વારા મધ્યસ્થીમાં હાજર રહેવા / ઉપસ્થિત રહેવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે. તે અંગેનો અહેવાલ અનુક્રમે આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવશે.

૩. એસ.ઓ. ૧૫મી ઓક્ટોબર, ૨૦૨૦ સુધી.

૪. જેમ પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યું છે તેમ, પક્ષકારો વચ્ચે સૌહાર્દપૂર્ણ સમાધાન થાય તે માટે તમામ શક્ય પ્રયત્નો કરવામાં આવે. વધુમાં, મધ્યસ્થીની કાર્યવાહી દરમિયાન, મધ્યસ્થ તરીકે કાર્ય કરવા સંમત થયેલા માનનીય અધ્યક્ષ અધિકારીને, બાળકોને તેમની માતાને મળવા કહેવા બાબત અમે તેમના

વિવેકાધીન રાખીએ છીએ. આગામી નિયત તારીખે, એટલે કે ૦૩.૧૦.૨૦૨૦ના રોજ, ત્રણેય બાળકોને સિટી સિવિલ એન્ડ સત્ર અદાલતમાં હાજર રાખવામાં આવશે."

૩૦.૨ તા. ૧૩.૧૦.૨૦૨૦ના રોજ અમદાવાદની શહેર નાગરિક અને સત્ર અદાલતના વિદ્વાન અધ્યક્ષ અધિકારી, શ્રીમતી પી.ટી. રામ દ્વારા નીચેનો અહેવાલ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે:

હસ્તાક્ષરકર્તાએ આ મુજબ ચલાવવામાં આવેલી મધ્યસ્થી પ્રક્રિયાની અધ્યક્ષતા તા. ૦૩ ઑક્ટોબર, ૨૦૨૦ના રોજ બપોરે ૧૨.૦૦ વાગ્યે કરી હતી, જેમાં સંબંધિત પક્ષકારો, અર્થાત્ અરજદાર–સપના ગેહલોત તેમજ અરજદાર અને સામાવાળા તરફના વિદ્વાન વકીલો વીડિયો કોન્ફરન્સ દ્વારા હાજર હતા અને સામાવાળા–દેવેન્દ્ર સિંહ ગેહલોત હસ્તાક્ષરકર્તા સમક્ષ સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલત, અમદાવાદ ખાતે શારીરિક રીતે હાજર હતા. ત્રણ બાળકો, અનુક્રમે લિયોન વય ૬ વર્ષ, પૌરુષ અને થારુણ બંને વય ૫ વર્ષ, પણ સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલતમાં હાજર હતા. ત્યારબાદ અરજદાર અને સામાવાળા વચ્ચે બેઠક ગોઠવવા માટે મધ્યસ્થી પ્રક્રિયા તા. ૮–૧૦–૨૦૨૦ના રોજ બપોરે ૨.૦૦ વાગ્યા સુધી મુલતવી રાખવામાં આવી.

ત્યારબાદ, અનુરૂપ રીતે મધ્યસ્થીની કાર્યવાહી તા. ૦૮–૧૦–૨૦૨૦ના રોજ હાથ ધરવામાં આવી હતી અને અરજદાર વિડિયો કોન્ફરન્સ દ્વારા હાજર હતો તથા સામાવાળા ત્રણ બાળકો સાથે અમદાવાદની સિટી સિવિલ અને સત્ર

અદાલત ખાતે હસ્તાક્ષરકર્તા સમક્ષ શારીરિક રીતે હાજર હતો, જેમાં બંને પક્ષોએ હસ્તાક્ષરકર્તાની હાજરીમાં પરસ્પર વાતચીત કરી હતી. પરંતુ પક્ષકારો કોઈપણ સમાધાન પર પહોંચી શક્યા નહોતા અને તેથી મધ્યસ્થીની કાર્યવાહી સફળ થઈ શકી નહોતી. આથી, આ અહેવાલ આપની લોર્ડશીપ્સ સમક્ષ આપના કૃપાપૂર્વકના વિચાર અને અવલોકન માટે રજૂ કરવામાં આવે છે."

૩૧. આ અદાલતે વકીલો મારફતે પ્રયત્ન કર્યો હતો અને બંને પત્ની–પતિને આ પ્રક્રિયા હાથ ધરવા માટે સિટી સિવિલ અને સત્ર અદાલતના અધ્યક્ષ અધિકારી સમક્ષ પણ વિનંતી કરી હતી, પરંતુ તેનો કોઈ પરિણામ આવ્યો નહોતો.

૩૨. બાળકો ન્યૂ–ઝીલેન્ડના નાગરિકો હોવાથી, તે રાષ્ટ્ર દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવતા લાભોનો ઉપભોગ કરવા અને વિશેષ કરીને તેમની માતાનો પ્રેમ, સ્નેહ અને સંભાળ મેળવવા માટે તેમને પરત જવું આવશ્યક બનશે. ભલે સામાવાળા નં.૨ જૈવિક પિતા હોય અને અન્ય સગાસંબંધીઓ પણ આસપાસ હોય, છતાં માતાની સંભાળની સમકક્ષ કોઈ થઈ શકે નહીં. દરેક રીતે, બાળકો માટે પોતાના દેશે પરત જવું તેમના હિતમાં તથા તેમના શ્રેષ્ઠ હિતમાં રહેશે. બાળકોના કલ્યાણ સંબંધે ન્યૂ–ઝીલેન્ડની હાઇકોર્ટે કરેલું વિગતવાર વિશ્લેષણ અમે પૂર્ણરૂપે મંજૂર કરીએ છીએ. અને અમને આ કહેતાં વ્યથા થાય છે કે સામાવાળા નં.૨ના હઠીલા અને ગણતરીપૂર્વકના વર્તનના પરિણામે અહીં બાળકોના નિવાસનો સમય લંબાયો છે. સામાવાળા નં.૨ સત્ય અને કાયદા પ્રત્યે અત્યંત અલ્પ માન દર્શાવે છે. પરિવાર અદાલત સમક્ષ કાર્યવાહી શરૂ કર્યા પછી, જ્યારે તેણે અરજીએ

વિચારણા કરવાની પસંદગી કરી નહોતી, ત્યારે સામાવાળા દ્વારા કરવામાં આવેલી અપીલ તમામ મહત્વપૂર્ણ તથ્યોનો ખુલાસો કર્યા વિના સ્વતંત્રતા સાથે પરત ખેંચવામાં આવી હતી અને તે દ્વારા લાભ મેળવવામાં આવ્યો, જ્યારે સ્પષ્ટ છે કે અધૂરી સત્યતા ક્યારેય અંતે વાદકારને કોઈ લાભ અપાવી શકતી નથી.

૩૨.૧ તેઓને પરત મોકલવા અંગેનો વિગતવાર હુકમ અમે પસાર કરીએ તે પહેલાં, યશિતા સાહૂ (ઉપરોક્ત)ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્દેશ પુનઃરજૂ કરવાની આવશ્યકતા છે..

"૨૩. જ્યાં સુધી વર્તમાન કેસનો પ્રશ્ન છે, ઉપર અમે જે ઠરાવ્યું છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને, પતિ-પત્ની બંનેએ એકબીજા સામે કરેલા વિવિધ આક્ષેપો અને પ્રતિઆક્ષેપોમાં અમે જતા નથી. તેમ છતાં, અમે પતિનું આ નિવેદન નોંધીએ છીએ કે તેને પોતાની પત્નીથી છૂટાછેડા લેવાનો કોઈ ઈરાદો નથી. અમે માત્ર એટલી આશા રાખી શકીએ કે દંપતી પોતે અથવા મધ્યસ્થતા દ્વારા તેમના વિવાદોનો ઉકેલ લાવી શકે, જે માત્ર તેમના પોતાના હિતમાં જ નહીં પરંતુ કિયારાના હિતમાં પણ રહેશે. આમ કહીને, કારણ કે આ તબક્કે તેમના વચ્ચેનો વિવાદ હજુ સુધી અનિર્ણિત છે, અમે હવે સંબંધિત પરિબળોની યાદી કરી, તેમનું યોગ્ય રીતે તોલમાપ કરી, બાળકના હિતમાં શું શ્રેષ્ઠ છે તે નિર્ધારિત કરીશું: ૨૪.બાળકની ઉંમર બાળકની ઉંમર ૩ વર્ષથી ઓછી છે. તે એક બાળકી છે અને, તેથી, એ બાબતે કોઈ શંકાને સ્થાન નથી કે સંભાવિત રીતે તેને તેના પિતા કરતાં તેની માતાની વધુ જરૂર છે. આ પરિબળ પત્નીના પક્ષમાં જાય છે. ૨૫.બાળકનું

રાષ્ટ્રીયત્વ બાળક જન્મથી યુ.એસ.એ.ની નાગરિક છે. તેના પિતા લગ્ન સમયે પહેલેથી જ યુ.એસ.એ.માં કામ કરતા હતા. અમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે માતાએ લગ્ન પહેલાં એક વખત યુ.એસ.એ.ની મુલાકાત લીધી હતી અને જ્યારે તેના લગ્ન થયા ત્યારે એ જાણ સાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યા હતા કે કદાચ તેને ત્યાં જ સ્થાયી થવું પડે. બાળકનો જન્મ યુ.એસ.એ.ની એક હોસ્પિટલમાં થયો હતો અને માતા પ્રસૂતિ માટે ભારતમાં પરત આવી નહોતી, જે દર્શાવે છે કે તે સમયે માતા–પિતા ઇચ્છતા હતા કે બાળક યુ.એસ.એ.ની નાગરિક બને. કારણ કે બાળક જન્મથી યુ.એસ.એ.ની નાગરિક છે અને તે દેશનો પાસપોર્ટ ધરાવે છે, તેથી કસ્ટડીના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરતી વખતે અમારે આ પરિબળને ધ્યાનમાં લેવું પડશે.

૨૬. નોર્ફોક અદાલતમાં કાર્યવાહી સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત, અર્થાત્ યુએસએની નોર્ફોક જુવેનાઇલ એન્ડ ડોમેસ્ટિક રિલેશન્સ ડિસ્ટ્રિક્ટ અદાલતનો આશરો પત્નીએ લીધો હતો. તેણે પ્રથમ તાત્કાલિક હુકમ માટે અરજી કરી હતી અને સાથે જ બાળકની એકહથ્થું કાનૂની તથા શારીરિક કસ્ટડી મેળવવા વિનંતી કરતી અરજિ પણ દાખલ કરી હતી. પતિએ કરારના આધારે હાજરી નોંધાવ્યા બાદ, સંમતિ હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં બંને પક્ષકારોને ૦૧.૧૨.૨૦૧૮ સુધી વૈવાહિક ગૃહમાં રહેવા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. તેમાં વધુમાં એવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે જો તે તારીખ સુધી મામલો સમાધાન પામે નહીં, તો પત્ની નિવાસ વગેરે માટે પોતાની અલગ વ્યવસ્થા કરશે. સહ–

પાલનપોષણ માટે પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. પત્નીએ ઉપરોક્ત હુકમનો સંપૂર્ણ ભંગ કરીને બાળકને ભારત પાછું લાવી દીધું.

૨૭. પત્નીની તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલી આ દલીલ સાથે અમે સહમત નથી કે તે નોર્ફોક અદાલતના હુકમને સમજી શકી નહોતી. આ પહેલી વાર નહોતી કે પત્નીએ અદાલતનો આશરો લીધો હતો. પત્ની શિક્ષિત છે. તે યુએસએમાં વોલમાર્ટમાં કામ કરતી હતી. તેણે એક એનજીઓનો સંપર્ક કર્યો હતો અને ૦૯.૦૯.૨૦૧૭ના રોજ પોતાના પતિ વિરુદ્ધ પાર્સિપેની પોલીસ વિભાગને એક ઈ–મેલ મોકલ્યો હતો. ૦૩.૦૫.૨૦૧૮ના રોજ પતિએ પત્ની વિરુદ્ધ તાત્કાલિક રક્ષણ હુકમ મેળવ્યો હતો. ત્યારબાદ, ૧૬.૦૫.૨૦૧૮ના રોજ પત્ની નાબાલિક પુત્રી સાથે ભારત પરત આવી અને ૧૬.૦૭.૨૦૧૮ના રોજ ફરી યુએસએ પરત ગઈ. પતિ દ્વારા નોંધાવવામાં આવેલી ફરીયાદ ૨૬.૦૭.૨૦૧૮ના રોજ નામંજૂર કરવામાં આવી હોવાનું કહેવાય છે. ૨૫.૦૮.૨૦૧૮ના રોજ પત્નીએ પોલીસને બોલાવી કારણ કે તેના જણાવ્યા મુજબ તેને પોતાની સુરક્ષા તથા પોતાની નાબાલિક પુત્રીની સુરક્ષા અંગે ભય હતો. તેના જણાવ્યા મુજબ તેણે ૨૫.૦૮.૨૦૧૮ના રોજ તાત્કાલિક રક્ષણ હુકમ માટે અરજી કરી હતી, જે તેના પક્ષે મંજૂર થયો હતો. પત્નીએ ૨૯.૦૮.૨૦૧૮ના રોજ નોર્ફોક અદાલત સમક્ષ નાબાલિક બાળકની એકહથ્થું કાનૂની અને ભૌતિક કસ્ટડી મેળવવા માટે પણ અરજી દાખલ કરી હતી. ૨૬.૦૯.૨૦૧૮ના રોજ સંમતિ હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઉલ્લેખ કરવો પણ યોગ્ય રહેશે કે પત્નીના પોતાનાં કહેવા મુજબ

પણ તેણે મદદ માટે વોશિંગ્ટન સ્થિત ભારતીય દૂતાવાસને ઈ–મેલ મોકલ્યા હતા. પત્નીએ સપ્લિમેન્ટલ ન્યુટ્રિશન આસિસ્ટન્સ પ્રોગ્રામ માટે પણ અરજી કરી હતી, જે તેના જણાવ્યા મુજબ ઓછી આવક ધરાવતા અમેરિકનોને ભોજન ઉપલબ્ધ કરાવવામાં મદદરૂપ થતો પોષણ કાર્યક્રમ છે. ૨૮. પત્ની પોતાના અધિકારો અંગે જાગૃત છે. જરૂર પડ્યે તેણે પોલીસ, મેજિસ્ટ્રેટ, ડોમેસ્ટિક અદાલત અને ફેડરલ કાર્યક્રમોની મદદ લીધી છે. તે વોલમાર્ટમાં પણ કામ કરતી હતી અને અનુવાદકના અભાવે શું થઈ રહ્યું હતું તે તે સમજી શકી નહોતી એવી તેની દલીલ અમે સ્વીકારી શકતા નથી. હાલમાં ઉઠાવવામાં આવેલી આ દલીલ સાથે પણ અમે સહમત થઈ શકતા નથી કે તેના વકીલે તેને સમજૂતીમાં પ્રવેશ કરવા માટે દબાણ કર્યું હતું. કોઈપણ સ્થિતિમાં, જો થયેલા સમાધાન અંગે તેને કોઈ ફરિયાદ હતી, તો યોગ્ય માર્ગ એ હતો કે તે મુદ્દો નોર્ફોક અદાલત સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવે. નોર્ફોક અદાલતના આદેશો જે રીતે આપવામાં આવ્યા છે તે બાબતે કોઈ ભારતીય અદાલત અપીલ અદાલત તરીકે બેસી શકતી નથી. અમારી સ્પષ્ટ માન્યતા છે કે તેણીએ ઊભી કરેલી આ દલીલ માત્ર નોર્ફોક અદાલતના આદેશોના તેના સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘનને ન્યાયસંગત ઠેરવવા માટે જ છે. ૨૯. સ્પષ્ટપણે, ત્રણ વર્ષથી ઓછી ઉંમર ધરાવતા બાળકને આ બાબતમાં સાંભળવું શક્ય નથી, પરંતુ યુએસએમાં ઉપલબ્ધ થનાર શિક્ષણ, સામાજિક સુરક્ષા વગેરે સુવિધાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, અમારી માન્યતા છે કે માત્ર આ કારણસર કે માતા યુએસએ પરત જવા માંગતી નથી, બાળકને તે સુવિધાઓથી વંચિત રાખવું જોઈએ નહીં.

૩૦. વિઝાનો મુદ્દો અપીલકર્તા પત્નીના વિદ્વાન વકીલે આ બાબત પર ઘણો ભાર મૂક્યો છે કે પતિનો વિઝા/કામ પરમિટ ૨૦૨૦માં સમાપ્ત થઈ રહ્યો છે. માત્ર આ એક કારણથી બાળકની કસ્ટડી પતિને આપવાનો ઈનકાર કરી શકાય નહીં. જો તેનો વિઝા/કામ પરમિટ લંબાવવામાં આવશે તો કોઈ સમસ્યા ઊભી નહીં થાય; પરંતુ જો તેનો વિઝા/કામ પરમિટ લંબાવવામાં નહીં આવે, તો આ અંગે અમે ચુકાદાના અંતિમ ભાગમાં યોગ્ય દિશાનિર્દેશો આપશું. પતિનો કામ વિઝા/કામ પરમિટ લંબાવવો કે નહીં તે નક્કી કરવાનો વિષય યુએસએની સત્તાધિકારીઓનો છે અને આ અદાલત તે વિષય પર કોઈ ટિપ્પણી કરી શકતી નથી. વિઝા લંબાવવામાં નહીં આવે એવી પૂર્વધારણા પર અમે કોઈ હુકમ આપી શકતા નથી.

૩૧. બાળકના હિતમાં શું શ્રેષ્ઠ છે તે નક્કી કરતી વખતે વિવિધ પરિબળોને ધ્યાનમાં લેવા પડે છે. કોઈ કડક અને અચલ નિયમો નક્કી કરી શકાય તેમ નથી અને દરેક કેસનો નિર્ણય તેના સ્વતંત્ર ગુણદોષોના આધારે કરવો પડે છે. અમને આ હકીકતથી પણ અજાણ નથી કે જ્યારે બે માતા–પિતા પરસ્પર વિવાદમાં હોય ત્યારે બાળકને સંપૂર્ણ શાંતિપૂર્ણ વાતાવરણ પૂરું પાડવું અશક્ય બને છે. બાળકની કસ્ટડીનો દાવો કરનાર બંને સંબંધિત માતા–પિતાના તમામ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પાસાઓનું તોળમાપ કરીને બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતમાં શું છે તે અદાલતે નક્કી કરવાનું રહે છે. સ્પષ્ટ છે કે કસ્ટડી અંગેનો એવો કોઈપણ હુકમ બાળકને સંપૂર્ણ પરિપૂર્ણ વાતાવરણ આપી શકતો નથી, કારણ કે એવું પરિપૂર્ણ

વાતાવરણ તો ત્યારે જ ઉપલબ્ધ થઈ શકે જ્યારે બંને માતા–પિતા પોતાના મતભેદો કરતાં બાળકના હિતને ઉપર સ્થાન આપે. માતા–પિતા અલગ પડી જાય તોય તેઓ એવી વ્યવસ્થા સુધી પહોંચી શકે છે કે જેમાં બાળક તેના વિકાસ માટે યથોચિત રીતે અનુકૂળ વાતાવરણમાં રહી શકે. હાલના કેસની હદ સુધી જોવામાં આવે તો, બાળકની ઉંમર સિવાય માતાના પક્ષમાં કંઈ જ નથી. તેણીએ સ્વયં નૉરફોકની અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતનો આશરો લીધો હતો. તેણીએ એક કરારમાં પ્રવેશ કર્યો હતો જેના આધારે સંમતિનો હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેણીએ તે હુકમનો નિર્ભયતાપૂર્વક ભંગ કર્યો છે અને ભારત પરત આવી છે અને આ એવો પરિબળ છે જે અમારે તેના વિરુદ્ધ ગણવો પડે.

૩૨. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં લેતા, અમારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતમાં બંને માતા–પિતાની પિતૃત્વસંબંધિત સંભાળ તેને પ્રાપ્ત થવી જોઈએ; સંયુક્ત રીતે ન હોય તો ઓછામાં ઓછું અલગ–અલગ રીતે તો હોવી જ જોઈએ. અમારો વધુ એક સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે જો પત્ની યુએસએ પરત જવા માટે તૈયાર હોય, તો વાલીપણું, ભરણપોષણ વગેરે સંબંધિત તમામ આદેશો યુએસએની અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત દ્વારા વિચારવામાં આવવા જોઈએ. ભારતમાં રિટ અદાલત આવી પ્રકારની કાર્યવાહી દરમ્યાન કોઈ પુખ્ત વયના જીવનસાથીને અમેરિકા જવા માટે દિશાનિર્દેશ આપી શકતી નથી. તેથી, અમે દિશાનિર્દેશો બે ભાગોમાં આપી રહ્યા છીએ. પ્રથમ ભાગ ત્યારે લાગુ પડશે જ્યારે અપીલકર્તા પત્ની પતિએ પોતાના સોગંદનામામાં રજૂ કરેલ શરતો અને નિબંધો

પર યુએસએ જવા માટે તૈયાર હોય. બીજો ભાગ ત્યારે લાગુ પડશે જ્યારે તે યુએસએ જવા માટે તૈયાર ન હોય; એવી સ્થિતિમાં પતિને બાળકની વાલીગીરી કેવી રીતે અપાવવી તે અંગે વિચારવું પડશે. ૧લો ભાગ ૩૩.(એ) પ્રારંભમાં અમે નોંધીએ છીએ કે પતિએ એક સોગંદનામું દાખલ કર્યું છે, જેના સંબંધિત ભાગનું વાચન નીચે મુજબ છેઃ

(૨) કે હું હંમેશા મારી પત્નીને નાબાલિક બાળક સાથે અમારી પાસે પાછી આવવા માટે ફોન કરતો રહ્યો છું, જેથી અમે બધા યુએસમાં સુખી પરિવાર તરીકે સાથે રહી શકીએ. આ સંદર્ભમાં મેં તેને પાછી આવવા માટે વિવિધ ઈમેઇલ મોકલ્યાં છે અને હું મારી પત્ની તથા નાબાલિક બાળકના યુએસ પરત જવાના પ્રવાસના તમામ ખર્ચો વહન કરવા તૈયાર રહું છું.

(૩) કે હું વધુમાં આ બાંહેધરી આપું છું કે મારી પત્ની અને નાબાલિક સંતાનના રહેવા અને મુસાફરીના ખર્ચા (હવાઈ ટિકિટો સહિત) અંગેની બધી વ્યવસ્થાઓ હું અમારા પોતાના ઘરે, જે બે શયનખંડવાળું એપાર્ટમેન્ટ છે અને જેના માટે હું પ્રતિ મહિને યુ.એસ. $૧૫૦૦ ભાડું ચૂકવું છું, ત્યાં કરીશ.

(૪) કે જો મારી પત્ની વ્યક્તિગત કારણોસર મારી સાથે રહેવા ઇચ્છુક ન હોય, તો હું અલગ થઈ જઈશ અને અન્ય ક્યાંક રહેવાની વ્યવસ્થા કરીશ.

(૫) કે હું આગળ પણ આ બાંહેધરી આપું છું કે યુએસ અદાલત આ બાબતે જોગવાઈ કરે ત્યાં સુધી હું ઘરના દૈનિક વહીવટના તમામ ખર્ચ, મારી પત્ની અને

બાળક બંને માટેનું તબીબી વીમા, વીજળી, ગેસ તથા અન્ય તમામ આનુષંગિક ખર્ચોની જવાબદારી ઉઠાવીશ.

(૬) કે હું નાબાલિક બાળકના શિક્ષણ માટેના તમામ ખર્ચ, જેમાં યુ.એસ. માં નર્સરી શાળામાં પ્રવેશનો ખર્ચ પણ સમાવેશ થાય છે, તે વહન કરવાની પણ બાંહેધરી આપું છું; જે ખર્ચ ભોજન અને શાળાની સામગ્રીનો સમાવેશ કર્યા સિવાય, દર મહિને અંદાજે યુ.એસ. $૧૦૦૦ $૧૫૦૦ જેટલો થશે. હું એ પણ બાંહેધરી આપું છું કે શાળાની સામગ્રી તથા શાળામાં નાબાલિક બાળકના જીવનના ભાગરૂપે જરૂરી અન્ય આવશ્યકતાઓનો ખર્ચ પણ મારા દ્વારા જ વહન કરવામાં આવશે.

૮. હું વધુમાં એવું પણ નિવેદન કરું છું કે સંયુક્ત પાલનપોષણના હુકમની શરતો મુજબ અલ્પવયી બાળકી જ્યારે જ્યારે મુલાકાતે આવી છે, ત્યારે ત્યારે મેં ઘરેથી કાર્ય લીધું છે, જેથી મારો સમગ્ર સમય બાળકીની આસપાસ વિતાવી શકું, અને હું આ પ્રતિબદ્ધતા આપું છું કે અલ્પવયી બાળકીના નર્સરી શાળા (કિન્ડરગાર્ટન) માં પ્રવેશ બાદ પણ, તેના શાળાના સમય દરમિયાન હું મારા કાર્યાલયે જઈશ અને શાળાના સમય પછી હું ઘરેથી કાર્ય લઈ તેની સાથે પાલનપોષણનો સમય વ્યતીત કરીશ. હું આ પ્રતિબદ્ધતા પણ આપું છું કે જો જરૂરિયાત ઊભી થશે, તો અમારી સહાય માટે હું મારી માતાને યુ.એસ. માં બોલાવીશ. ૮. હું વધુમાં અલ્પવયી બાળકીના ઉછેર અને ભરણપોષણ માટે યુ.એસ. $૨૦૦ ચુકવવાની પણ પ્રતિબદ્ધતા આપું છું, અન્ય તમામ ખર્ચોથી અલગ. અમે આને અદાલત

સમક્ષ આપવામાં આવેલ પ્રતિબદ્ધતા તરીકે નોંધીએ છીએ અને પતિ આ પ્રતિબદ્ધતાનું પાલન કરવા કાયદેસર રીતે બંધાયેલ છે.

(બી) અમને એવું જણાય છે કે જો માતા પોતે બાળક સાથે યુ.એસ.એ. જાય તો તે બાળકના હિતમાં રહેશે. અપીલકર્તા પત્ની યુ.એસ.એ.માં રહેવા ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે, તે અપીલકર્તા પત્નીની વ્યક્તિગત પસંદગી છે. જોકે, જો તે બાળક સાથે યુ.એસ.એ. પરત જાય, તો તેને નૉર્ફોક અદાલતના આદેશોનું પાલન કરવું પડશે. સ્વાભાવિક છે કે, જો એવી સલાહ આપવામાં આવે, તો તે હુકમમાં ફેરફાર/રદ કરવાની અરજી કરી શકે છે;

(સી) પત્ની યુએસએ પરત જાય તેવી સ્થિતિમાં, તેના સમગ્ર પ્રવાસ અને નિવાસ માટેના વાજબી ખર્ચની ચુકવણી કરવાની જવાબદારી પતિની રહેશે. આ હુકમ પારિત થયાના એક અઠવાડિયાની અંદર પત્નીએ પતિના વકીલને જાણ કરવી પડશે કે તે યુએસએ પરત જવા ઇચ્છુક છે કે નહીં. જો તે તે મુજબ પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરે, તો પતિએ પત્ની તથા અવયસ્ક બાળકના યુએસએ પ્રવાસ માટેની ટિકિટો ખરીદવાની રહેશે, અને એવો પ્રવાસ ૨૦.૦૨.૨૦૨૦ના રોજ અથવા તે પહેલાં પૂર્ણ કરવો ફરજિયાત રહેશે. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે ઉક્ત તારીખ સુધી યુએસએ જવા માટે જરૂરી પ્રવાસ દસ્તાવેજો મેળવવાની જવાબદારી પત્નીની રહેશે;

(ડી) જો પત્ની યુએસએ પરત જવા ઇચ્છુક હોય પરંતુ પતિ સાથે રહેવા ઇચ્છુક ન હોય, તો પતિ દ્વારા આપવામાં આવેલી બાંહેધરીને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે

એવો નિર્દેશ કરીએ છીએ કે પતિએ પોતાના નિવાસ માટે વૈકલ્પિક વ્યવસ્થા કરવી અને હાલમાં તેના કબજામાં રહેલા એપાર્ટમેન્ટનો કબજો પત્નીને સોંપવો;

(ઈ) બાંહેધરીની શરતો મુજબ પતિને ઘરના દૈનિક વહિવટના તમામ ખર્ચ, પત્ની અને બાળક બન્ને માટેનો તબીબી વીમો, વીજળી, ગેસ તથા અન્ય તમામ આનુષંગિક ખર્ચની જવાબદારી ઉઠાવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે, જ્યાં સુધી યુ.એસ.એ. સ્થિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત આ સંબંધમાં જોગવાઈ ન કરે;

(એફ) પતિ યુએસએમાં પત્ની વિરુદ્ધ કોઈપણ બળજબરીયું અથવા દંડાત્મક પગલું શરૂ કરશે નહીં અને જો તેવા પગલાં તેના દ્વારા અગાઉથી શરૂ કરવામાં આવ્યા હોય અથવા તે સંબંધિત કોઈ કાર્યવાહી બાકી હોય, તો તે જ પતિ દ્વારા પરત ખેંચવામાં આવશે અને તે આગળ વધુ ચલાવવામાં આવશે નહીં. પતિ અને પત્ની વચ્ચેના વૈવાહિક વિવાદને લગતા તમામ મુદ્દાઓમાં (અવયસ્ક બાળકની કસ્ટડી અને વાલીત્વના મુદ્દાઓ સહિત) પોતાની અસરકારક રીતે રજૂઆત કરવા અને પોતાનો બચાવ કરવા માટે યુએસએની સંબંધિત અદાલતો સમક્ષ પત્નીની હાજરી સુલભ બનાવવા માટે આ પૂર્વશરત રહેશે.

૩૪. અમે, તેમ છતાં, સ્પષ્ટતા કરીએ છીએ કે આ વ્યવસ્થા માત્ર ૩૦.૦૪.૨૦૨૦ સુધી જ ચાલુ રહેશે, અને તે તારીખ પહેલાં પક્ષકારોએ યુ.એસ.એ. સ્થિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત પાસેથી યોગ્ય દિશા–નિર્દેશો મેળવવા પડશે. યુ.એસ.એ. સ્થિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત હુકમ પસાર

કરે ત્યારબાદ આ હુકમનો આ ભાગ અમલમાં રહેશે નહીં. વધુમાં, અમે એ પણ દિશા–નિર્દેશ આપીએ છીએ કે પતિએ ૩૦.૦૪.૨૦૨૦ સુધી અથવા આ બાબતે યુ.એસ.એ. સ્થિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત આદેશો પસાર કરે ત્યાં સુધી, પત્નીના યુ.એસ.એ.માં વ્યક્તિગત ખર્ચ માટે પ્રતિ સપ્તાહ યુ.એસ. $૨૫૦ ચૂકવવા પડશે. આ રકમ પ્રતિ સપ્તાહ યુ.એસ. $૨૦૦ની તે રકમ ઉપરાંત રહેશે, જે નાબાલિક બાળકના ઉછેર અને ભરણપોષણ માટે ચૂકવવાની પતિએ બાંહેધરી આપી છે.

૩૫. જો પત્ની આજે થી એક અઠવાડિયાની અંદર પતિના વકીલને એ અંગે જાણ કરશે નહીં કે તે યુએસએ પરત જવા ઇચ્છુક છે, તો એવું અનુમાન કરવામાં આવશે કે તેણીને બાળક સાથે યુએસએ જવાનો કોઈ ઇરાદો નથી. તેવી સ્થિતિમાં, અમે નીચે મુજબના નિર્દેશો આપીએ છીએ:

(એ) પત્ની નાબાલિક કિયારાની કસ્ટડી પતિને અથવા જો પતિ ભારત આવવા માટે મુસાફરી કરવામાં અસમર્થ હોય, તો પતિની માતાને, રાજસ્થાનની વડી અદાલતના રજિસ્ટ્રાર જનરલ/રજિસ્ટ્રાર (ન્યાયિક) સમક્ષ, ૦૩.૦૨.૨૦૨૦ના રોજ સવારે ૧૧.૦૦ વાગ્યે સોંપશે. ત્યારબાદ, પતિ બાળકને યુએસએ લઈ જવા માટે, પતિના માતા–પિતામાંથી ઓછામાં ઓછા એકની સાથે, જરૂરી વ્યવસ્થા કરશે;

(બી) જો બાળક પતિ સાથે અથવા તેના માતાપિતામાંથી કોઈ એક સાથે યુ.એસ.એ. જાય, તો પતિ એ બાબત સુનિશ્ચિત કરશે કે બાળક તેની માતા સાથે

વોટ્સઍપ, સ્કાઇપ વગેરે જેવી વિડિયો કૉલિંગ સુવિધાઓ દ્વારા, દરરોજ સાંજે ૮.૩૦ વાગ્યે ઈસ્ટર્ન સ્ટાન્ડર્ડ ટાઇમ મુજબ, કામકાજના દિવસોમાં (સોમવારથી ગુરુવાર) દરરોજ ઓછામાં ઓછા ૧૦ મિનિટ માટે વાત કરે અને સપ્તાહાંતમાં (શુક્રવારથી રવિવાર) તે એ બાબત સુનિશ્ચિત કરશે કે બાળક માતા સાથે એ જ સમયે અથવા પક્ષકારો વચ્ચે પરસ્પર નક્કી કરાયેલા અન્ય કોઈ સમયે વિડિયો કૉલિંગ દ્વારા ઓછામાં ઓછા ૧૫ મિનિટ માટે વાત કરે.

(સી) અમે વધુમાં હુકમ આપીએ છીએ કે જો પત્ની આગળથી યુ.એસ.એ.ની મુલાકાત લે અને તે જ શહેરમાં રહેતી હોય જ્યાં પતિ રહે છે, તો તેને શુક્રવારે સાંજે ૬,૦૦ વાગ્યાથી લઈને રવિવારે સાંજે ૬.૦૦ વાગ્યા સુધી તમામ સપ્તાહાંત દરમિયાન બાળકની કસ્ટડી રાખવાની પરવાનગી આપવામાં આવશે.

(ડી) ભલે માતા યુ.એસ.એ. ની મુલાકાતે ન જાય, તો પણ પિતા એ વાત સુનિશ્ચિત કરશે કે બાળક તેના શાળાના સમયપત્રક મુજબ વર્ષમાં ઓછામાં ઓછું બે વખત, એક વખત ઉનાળાની રજાઓ દરમિયાન અને એક વખત શિયાળાની રજાઓ દરમિયાન, ભારતની મુલાકાત લે. બાળક ભારત આવે ત્યારે તે પિતા અથવા બાળકના દાદા-દાદી પૈકી કોઈ એકની સાથે આવે તે સુનિશ્ચિત કરવાની જવાબદારી તેની રહેશે. આ અવધિ દરમિયાન બાળક સંપૂર્ણપણે માતા સાથે જ રહેશે. તેમ છતાં, જો પતિ પણ બાળક સાથે મુલાકાતે આવે, તો બાળક ભારત ખાતે હોય તે અવધિ દરમિયાન પતિને દર અઠવાડિયે ૨ દિવસ માટે બાળકની

કસ્ટડી મળશે, પ્રાધાન્યે અઠવાડિયાના અંતે અથવા પક્ષકારો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલા અન્ય યોગ્ય દિવસોમાં."

૩૩. ઘટનાઓની આ પૃષ્ઠભૂમિમાં જ્યારે આપણે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે બાળકોના શ્રેષ્ઠ હિત અને તેમના ભવિષ્યના અવસરોને ધ્યાનમાં લેતા, ન્યૂ-ઝીલેન્ડ એ તે દેશ છે જ્યાં તેમનો જન્મ થયો છે અને જેના તેઓ નાગરિક છે. માતાને ત્યાં પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખવાનો અધિકાર છે. બાળકોને બંને માતા-પિતાની જરૂર રહે છે અને પતિ-પત્ની તરીકે વર્તન કરવાનું દંપતિ બંધ કરી શકે, પરંતુ તેઓ ક્યારેય માતા-પિતા બનવાનું બંધ કરી શકતા નથી. દરેક બાળક માટે માતા-પિતા અને કુટુંબ પાસેથી જીવનના મૂળ મૂલ્યો શીખવાનું ઘર સૌથી વિશાળ વિશ્વવિદ્યાલય હોવાને કારણે, અમારા દઢ અને વિચારપૂર્વકના મત અનુસાર, ત્રણેય બાળકોની કસ્ટડી અરજદાર-માતા અને સ્વાભાવિક વાલી પાસે હોવી આવશ્યક છે. શિક્ષણ, સુવિધાઓ અને સવલતોની માત્રા તેમજ અન્ય તમામ પ્રકારની કાળજી, જે ન્યૂ-ઝીલેન્ડના નાગરિક તરીકે આ બાળકોને પ્રાપ્ત થશે, અને માતાએ તમામ જવાબદારીઓ સ્વીકારી લીધી છે તથા સક્ષમ અદાલતે દ્વિપક્ષીય કાર્યવાહી દરમ્યાન આ પાસાઓનું પરીક્ષણ કર્યું છે, તે પરિસ્થિતિમાં હાલના કેસમાં અમારી હસ્તક્ષેપ દર્શાવવાનો કોઈ બીજો મત થઈ શકે તેમ નથી. અમારી દ્વારા કરાયેલી સ્વતંત્ર તપાસ પછી ન્યૂ-ઝીલેન્ડની વડી અદાલતના નિર્ણયનો માન રાખવો નહીં તે માટે અમારી સમક્ષ એકપણ આધાર ઉપલબ્ધ નથી.

૩૪. પિતાને બાળકોને બોલાવવાનો અથવા તેમને મળવા જવાનો અધિકાર છે તે બાબતનો સ્વીકાર કરતાં, જે બાબતનો નિર્ણય અનુગામી તબક્કે ન્યૂ-ઝીલેન્ડની અદાલત દ્વારા કરવામાં આવે તેમ હોય. હાલ માટે, તેઓએ પોતાના દેશે પરત ફરવું જોઈએ, જેથી તેઓ પોતાની સ્વાભાવિક માતા તથા વાલી સાથે જોડાઈ શકે, જે લાંબા સમયથી તેમની રાહ જોઈ રહી છે, અને જેને ન્યૂ-ઝીલેન્ડની વડી અદાલતના સમર્થક હુકમ અને ચુકાદાનો આધાર છે. ૩૬. આ ચુકાદો ઉચ્ચારિત કરતાં પહેલાં, અમે બંને પક્ષના વિદ્વાન વકીલશ્રીઓ પાસેથી પ્રાસંગિક રીતે પૂછપરછ કરી હતી કે વચ્ચેના અવધિ દરમિયાન પરિસ્થિતિમાં કોઈ ફેરફાર થયો છે કે નહીં, જે આ અદાલતને તેની નોંધ લેવા જરૂરી બનાવે; અને તેનો જવાબ નકારાત્મક હતો. તેથી, પ્રતિસાદી-પિતાએ ન્યૂ-ઝીલેન્ડની અદાલતના નિર્દેશના સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘનમાં અને ગેરકાયદેસર રીતે બાળકોની કસ્ટડી જાળવી રાખી હોવાનું તથા નાનાં બાળકોના શ્રેષ્ઠ હિતને ધ્યાનમાં લેતાં, અરજીએ વિચારણા પામવા યોગ્યતા ધરાવે છે.

<u>કાર્યકારી હુકમ:</u>

૩૭.પરિણામે, આ અરજિ મંજૂર થાય છે. અમે હુકમ કરીએ છીએ કે ત્રણેય બાળકોની કસ્ટડી (૧) લિયોન ગિલિયન સિંહ ગેહલોત, (૨) પૌરુષ સિંહ ગેહલોત અને (૩) થારુન સિંહ ગેહલોતની સામાવાળા-પિતા દ્વારા અરજદાર-માતાને સોંપવામાં આવે.

૩૮. વાસ્તવિક અમલીકરણના હેતુસર નીચે વધુ વિગતવાર દિશાનિર્દેશો આપવામાં આવે છે:

(૧) સામાવાળા–પિતા આઠ અઠવાડિયાની અવધિની અંદર બાળકોને ન્યૂ-ઝીલેન્ડ ખાતે મૂકી આવશે. તે તેમની હવાઈ ટિકિટો સહિતની તમામ જરૂરી વ્યવસ્થાઓ કરશે. બાળકોની વાલીગીરીનો હવાલો ન્યૂ–ઝીલેન્ડ ખાતે બેરિસ્ટર, શ્રીમતી ઉષા પટેલની હાજરીમાં સોંપવામાં આવશે.

(૨) તે ચારે અઠવાડિયાની અવધિમાં પોતાની મુસાફરીની વિગતો આ અદાલત સમક્ષ પણ જાહેર કરશે અને તેની નકલ અરજદાર–માતાના વિદ્વાન વકીલને પણ આપશે. જો તે બાળકો સાથે ન્યૂ–ઝીલેન્ડ જાય, તો તે ન્યૂ–ઝીલેન્ડની વડી અદાલતના અન્ય તથા વધુ નિર્દેશોનું પણ પાલન કરશે. જો સામાવાળા–પિતા બાળકો સાથે મુસાફરી કરવાની પોતાની તૈયારી વ્યક્ત કરે, તો મુસાફરી માટેની ટિકિટ અને યાત્રાની અન્ય વિગતો અરજદાર સાથે વહેંચવામાં આવશે અને આવી મુસાફરી ૨૫.૦૩.૨૦૨૨ ના રોજ અથવા તે પહેલાં કરવામાં આવશે.

(૩) નિયત સમયગાળા અંદર બાળકો સાથે ન્યૂ–ઝીલેન્ડ જવાની તેની ઈચ્છા અંગે અરજદાર–માતાના વિદ્વાન વકીલને કોઈ જાણ કરવામાં ન આવે, તો એવું અનુમાન કરવામાં આવશે કે તેને તે મુજબ જવાની કોઈ મન્સા નથી અને તેવી સ્થિતિમાં તે ૨૫.૦૨.૨૦૨૨ના રોજ આ અદાલતના રજિસ્ટ્રાર (ન્યાયિક) સમક્ષ સગીર બાળકોની કસ્ટડી અરજદાર–માતાને સોંપશે. બાળકો ન્યૂ–ઝીલેન્ડ જાય ત્યારબાદ અરજદાર–માતા પણ આશરે બે અઠવાડિયા સુધી અને ત્યારપછી

પક્ષકારો વચ્ચે પરસ્પર નક્કી કરાયેલા સમયે વિડિયો કોલિંગની સગવડ કરશે અને અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી વડી અદાલત મુલાકાતના અધિકારો અંગે નિર્ણય કરે ત્યારબાદ આ હુકમ અમલમાં રહેશે નહીં.

(૪) જો સામાવાળા–પિતા બાળકો સાથે મુસાફરી કરવા ઈચ્છુક ન હોય, તો તેઓના હવાઈ ટિકિટો તથા મુસાફરી માટે તે વ્યવસ્થા કરશે.

(૫) ત્યારબાદ, અરજદાર–માતા તેના માતા–પિતામાંથી ઓછામાં ઓછા એક વ્યક્તિ અથવા વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિની સાથે બાળકોને ન્યૂ–ઝીલેન્ડ લઈ જવા માટે જરૂરી વ્યવસ્થા કરી શકશે.

(૬) અરજદાર–માતા પોતે વ્યક્તિગત રીતે આવીને બાળકોને લઈ જવા અંગે પણ વિચાર કરી શકે છે અથવા તેવા વિશ્વાસુ વ્યક્તિની વ્યવસ્થા કરશે જેના સાથે બાળકો ન્યૂ–ઝીલેન્ડ જશે. માતા પોતે ભારતમાં પ્રવાસ કરીને બાળકોને પોતાની સાથે ન્યૂ–ઝીલેન્ડ લઈ જાય તો તે બાળકોના હિતમાં રહેશે.

(૭) જો સામાવાળા–પિતા વિમાન ટિકિટોની વ્યવસ્થા કરવાનું પસંદ ન કરે, તો અરજદાર–માતા સમગ્ર પ્રવાસ ખર્ચ વહન કરશે અને અન્ય તમામ ઔપચારિકતાઓ પણ પૂર્ણ કરશે; તે માટે તેણીને યોગ્ય કાર્યવાહી દ્વારા પતિ પાસેથી તે રકમ વસૂલ કરવાનો હક રહેશે.

(૮) તેની બાંહેધરી મુજબ અરજદાર–માતાને, બાળકો ન્યૂ–ઝીલેન્ડમાં પહોંચી જાય ત્યાર પછી, તમામ ખર્ચ, ઘરની દૈનિક વ્યવસ્થા, બાળકોનું તબીબી વીમા

વગેરે તથા તમામ આકસ્મિક ખર્ચોની જવાબદારી ઉઠાવવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે.

(૯) સામાવાળા–પિતા, જો તે કોઈ ફેરફાર ઇચ્છતો હોય તો, ન્યૂ–ઝીલેન્ડની વડી અદાલતનો આશરો લેવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે. ન્યૂ–ઝીલેન્ડની અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત કોઈપણ હુકમ પસાર કરે ત્યારબાદ, તે પક્ષકારોના અધિકારોને શાસિત કરશે.

(૧૦) સામાવાળા–પિતાના મુલાકાત અધિકાર અંગે, તે બાબતે અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત કાયમી ધોરણે નિર્ણય કરે.

૩૯. રજિસ્ટ્રાર (ન્યાયિક) ને આ ચુકાદાની એક નકલ ન્યૂ–ઝીલેન્ડની વડી અદાલતના રજિસ્ટ્રાર જનરલ/રજિસ્ટ્રારને મોકલવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

૪૦.આ અરજીનો ઉપરોક્ત શરતો મુજબ નિકાલ કરવામાં આવે છે.

૪૧. નિયમિત તામીલની પદ્ધતિ ઉપરાંત, ઇ–માધ્યમ દ્વારા સીધી તામીલની પણ મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

એસડી/–

(ન્યાયમૂર્તિ શ્રી સોનિયા ગોકાણી)

એસડી/-

(ન્યાયમૂર્તિ શ્રી નિર્ઝર એસ. દેસાઈ)

એમ.એમ. મિર્ઝા

The translation of this judgment has been provided by M/s

Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ**:** સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.